

Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЇ:

*Збірник наукових праць
Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*

**Том VII
ЕКОЛОГІЧНА ПСИХОЛОГІЯ**

Випуск 46

**Київ
2018**

Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – К. : Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2018. – Том VII. Екологічна психологія. – Випуск 46. – 150 с.

Головний редактор:

дійсний член НАПН України, доктор психол. наук, професор *С.Д. Максименко*

Заступник головного редактора:

дійсний член НАПН України, доктор психол. наук, професор *Н.В. Ченелева*

Відповідальні секретарі:

канд. психол. наук, ст.н.с. *Н.В. Слободяник* (друкована версія),

канд. психол. наук, ст.н.с. *О.Л. Вернік* (електронна версія).

Редакційна колегія:

Моляко В.О., дійсний член НАПН України, доктор психол. наук, професор;
Карамушка Л.М., член-кореспондент НАПН України, доктор психол. наук, професор;
Смульсон М.Л., член-кореспондент НАПН України, доктор психол. наук, професор;
Кокун О.М., доктор психол. наук, професор;
Максимова Н.Ю., доктор психол. наук, професор;
Москаленко В.В., доктор філос. наук, професор;
Піроженко Т.О., доктор психол. наук, професор;
Швалб Ю.М., доктор психол. наук, професор;
Музика О.Л., канд. психол. наук, професор;
Кісарчук З.Г., канд. психол. наук, ст.н.с.;
Терещук А.Д., канд. психол. наук, ст.н.с.

Члени міжнародної редакційної колегії:

Антон Фабіан, професор, доктор габілітований, завідувач кафедри соціальної роботи, Університет Павла Йозефа Шафарика в Кошицях (Словаччина);
Марек Палух, професор надзвичайний, доктор габілітований гуманітарних наук, завідувач кафедри соціальної педагогіки в Інституті педагогіки Жешівського університету (Польща);
Євген Глива, професор, доктор філософських наук з психології, іноземний член НАПН України, (Австралія);
Роман Трач, професор, доктор філософських наук, іноземний член НАПН України (США);
Альфред Прітц, професор, доктор з психології та педагогіки, ректор університету ім. Зігмунда Фрейда (Австрія).

*Рекомендовано до друку рішенням вченої ради Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України.
(протокол № 10 від 29.11.2018 р.)*

*Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 17847-6693ПР від 10.06.2011*

*Збірник внесено до Переліку наукових фахових видань України
в галузі психологічних наук
(Наказ МОН України № 1021 від 7.10.2015 р.)*

G.S. Kostiuk Institute of Psychology NAPS Ukraine

**ACTUAL PROBLEMS of
PSYCHOLOGY:**

*Scientific Papers
of the G.S. Kostiuk Institute of Psychology NAPS Ukraine*

**Volume VII
ENVIRONMENTAL PSYCHOLOGY**

Issue 46

**Київ
2018**

Actual Problems of Psychology: G. S. Kostiuk Institute of Psychology NAPS Ukraine / ed. S. D. Maksymenko. - Vol VII: Environmental Psychology / by scientific ed. S. D. Maksymenko - Issue 46 - K. : G.S. Kostiuk Institute of Psychology NAPS Ukraine, 2018. - 150 p.

Editor:

Full member NAPS Ukraine, doctor psychology, professor *S.D. Maksimenko*

Deputy editor:

member NAPS Ukraine, doctor psychology, professor *N.V. Chepeleva*

Executive secretary:

PhD in psychology, senior researcher *N.V. Slobodianyuk* (paper version),

PhD in psychology, senior researcher *O.L. Vernik* (e-version).

Editorial Board:

Moliako V.O., member NAPS Ukraine, doctor psychology, professor; *Karamushka L.M.*, corresponding member NAPS Ukraine, doctor psychology, professor; *Smulson M.L.*, corresponding member NAPS Ukraine, doctor psychology, professor; *Kokun O.M.*, doctor psychological, professor; *Maksimova N.J.*, doctor psychological, professor; *Moskalenka V.V.*, doctor philosopher, professor; *Pirojenko T.O.*, doctor psychological, professor; *Shwalb J.M.*, doctor psychological, professor; *Muzyka O.L.*, PhD in psychology, professor; *Kisarchuk Z.G.*, PhD in psychology, senior researcher; *Tereschuk A.D.*, PhD in psychology, senior researcher

Member of international editorial board:

Anton Fabian, Professor, Habilitated Doctor, Head of the Department of Social Work, The Pavol Jozef Šafárik University in Košice (Slovakia); *Marek Paluh*, Professor Extraordinarius, Habilitated Doctor of Humanities, Head of the Department of Social Pedagogy of Institute of Pedagogy, Zhesliv University (Republic of Poland); *Eugene Hliva*, Foreign Member of the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine, Consulting Professor at The Australian Society of Clinical Hypnotherapists (Australia); *Roman Trach*, Doctor of Philosophical Science, Professor, Foreign Member of the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine (USA); *Alfred Prits*, Professor, Doctor of Psychology and Pedagogy, Rector of Sigmund Freud University (Republic of Austria).

*Published by the decision of the Academic Council of G. S. Kostiuk
Institute psychology NAPS Ukraine
(№ 10 of 29.11.2018)*

*Certificate of registration of print media
HF series number 17847-6693PR of 10.06.2011*

*The collection included in the list of scientific professional editions Ukraine psychology
(Order of MES Ukraine № 1021 of 7.10.2015 p.)*

Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – Том VII. Екологічна психологія. – Випуск 46.

У збірнику наукових праць представлені статті науковців, у тому числі співробітників, аспірантів та наукових кореспондентів лабораторії екологічної психології Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України, в яких висвітлюються теоретико-методологічні та прикладні проблеми екологічної психології як напряму досліджень, що вивчає психологічні проблеми взаємодії людини із середовищами її життєдіяльності. Особливу увагу приділено психологічним проблемам захисту та збереження довкілля. Збірник адресований викладачам психології вищих навчальних закладів, аспірантам, студентам, працівникам у галузі практичної психології, науковцям-психологам, іншим фахівцям, що розробляють проблеми розуміння та інтерпретації.

Actual Problems of Psychology: G. S. Kostiuk Institute of Psychology NAPS Ukraine – Vol VII: Environmental Psychology – Issue 46.

The collection of scientific papers submitted articles scholars, including staff, graduate students and research correspondents environmental psychology laboratory of the G. S. Kostiuk Institute psychology NAPS Ukraine, which highlights the theoretical, methodological and applied problems environmental psychology as a direction research that studies the psychological problems human interaction with the environment her life. Particular attention is paid to psychological problems protecting and preserving the environment. Collection psychological and teachers addressed gies higher educational institutions, graduate students, workers in the field applied psychology, scientists, psychologists and other professionals with problems understanding and interpretation.

ЗМІСТ

<i>Бутенко Н.В.</i> Джерела соціальних уявлень про інвалідність	7-20
<i>Вернік О.Л.</i> Цифрові технології в психологічному дослідженні	21-31
<i>Вовчик-Блакитна О.О.</i> Екологічність сімейного середовища та міжпоколінна взаємодія	32-42
<i>Волинець Н.В.</i> Рекомендації прикордонному відомству щодо психологічного забезпечення особистісного благополуччя персоналу державної прикордонної служби України	43-56
<i>Кирпенко Т.М.</i> Проблема здоров'я та здорового способу життя в сучасних психологічних дослідженнях	57-66
<i>Кличковський С.О.</i> Теоретичні аспекти дослідження впливу різних форм міжособистісної взаємодії на соціально-психологічний клімат виробничої групи	67-78
<i>Місячна Н.М.</i> Проблема безробіття як необхідність змін у сфері професійної діяльності	79-90
<i>Рудоміно-Дусятська О.В.</i> Благополуччя людини як проблема сучасного людинознавства	91-102
<i>Швалб Ю.М.</i> Культурно-психологічний (знаково-символічний) простір гри	103-113
<i>Гарань В.О.</i> Мовний ландшафт сучасного Подолу як середовище буття	114-125
<i>Дружинін Т.А.</i> Соціальний діалог та соціальне партнерство в контексті соціальної роботи	126-134
<i>Оляницька Ю.М.</i> Суб'єктивне благополуччя людей похилого віку: чинники впливу та способи підтримки.....	135-146
<i>Наші автори</i>	147-148

БУТЕНКО НАДІЯ ВІТАЛІЇВНА*аспірант кафедри соціальної роботи, факультет психології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ***ДЖЕРЕЛА СОЦІАЛЬНИХ УЯВЛЕНЬ ПРО ІНВАЛІДНІСТЬ**

Статтю присвячено дослідженню джерел соціальних уявлень про інвалідність. Визначено, що соціальні уявлення про інвалідність можуть формуватися на основі інформації, отриманої з різних ресурсів. У статті представлено п'ять джерел соціальних уявлень про інвалідність: власний досвід особистості, досвід інших, що представлений в інформаційному просторі, наукове знання, образи інвалідності, що представлені у літературних творах та міфолого-символічне значення інвалідності. Також розкривається змістовне наповнення кожного із компонентів. Стаття розкриває що кожне із наведених джерел може привносити у формування соціальних уявлень про інвалідність та які моделі та образи інвалідності представлені у сучасному суспільстві.

Ключові слова: *соціальні уявлення, джерела соціальних уявлень, інвалідність, людина з інвалідністю, медична модель інвалідності, соціальна модель інвалідності, образ інвалідності, діагноз, соціальні мережі, міфи.*

Актуальність. У будь-якому суспільстві по відношенню до кожної соціальної групи і категорії існує певний образ, який ґрунтується на певних типових соціальних уявленнях. У різних суспільствах, у різні часи цей образ може різнитися, тому що на його формування впливають різні соціальні уявлення, які, у свою чергу, виникають з інформації, отриманої з різних джерел.

Уявлення про інвалідність також формуються на основі інформації, отриманої з різних джерел, які іноді не узгоджуються між собою. Тому уявлення іноді містять у собі архаїчну складову, яка призводить до того, що вони перестають відповідати інтересам суспільства і запитам людей. Часткова невідповідність соціальних уявлень тенденціям сучасного суспільства також ускладнює надання професійної допомоги людям з інвалідністю. Саме тому, **метою** статті є проаналізувати джерела соціальних уявлень про інвалідність та визначити як зміст цих уявлень впливає на розуміння людей з інвалідністю.

Ступінь розробленості проблеми. Теорія соціальних уявлень, розроблена набула поширення у дослідженнях різних сфер життя [2; 13;16;17]. Зокрема, Жоделе Д., досліджуючи процес виокремлення соціальних уявлень, відзначала, що відбір інформації відбувається на основі двох факторів: соціальних норм та культурної експертизи, яка в свою чергу залежить від рівня освіти людини та її соціально-економічного статусу [16, с. 2.5]. Чернікова Г. В. зазначає, що соціальні уявлення це сучасні форми соціальної ментальності, які поєднують у собі буденне і наукове знання [13, с. 13].

Поєднуючи у собі інформацію, отриману з різних джерел, соціальні уявлення створюють цілісну картину сприйняття і розуміння певного соціального феномену, у той же час задаючи спосіб взаємодії і реакції на нього. Зокрема, Ярська-Смірнова О. Р. виділяє два основні види уявлень про інвалідність. Перший вид уявлень представляє інвалідність як хворобу чи патологію, другий – як результат соціальних відносин [15, с. 13-14].

Виділені два види уявлень перекликаються з двома найпоширенішими моделями розуміння інвалідності: медичною і соціальною. Ці моделі містять у собі дві протилежні точки зору щодо природи інвалідності – медична модель стверджує, що інвалідність походить від людини, соціальна модель стверджує, що інвалідність залежить від суспільства. Окрім цих моделей існують ще декілька, які містять у собі різні уявлення щодо природи інвалідності і її впливу на людину [4, с. 44-52]. Проте відкритим залишається питання як саме формуються різні уявлення про інвалідність, що є підґрунтям та підкріпленням для їх виникнення.

Виклад основного матеріалу. Інвалідність – це ступінь обмеження життєдіяльності, найчастіше спричинений стійкими порушеннями функцій та систем організму, що перешкоджає конкретній особі здійснювати певну діяльність у відповідності до її можливостей. На відміну від хвороби, яка є станом порушення внутрішніх систем організму, інвалідність є характеристикою порушення соціального життя та активності людини.

На формування уявлень про інвалідність впливає багато факторів: власний досвід взаємодії з людьми, які мають інвалідність, настрої, які існують у суспільстві стосовно даної категорії населення, образ людини з інвалідністю, який поширюється у засобах масової інформації та через ху-

дожню літературу і фільми; міфолого-символічне значення, яке вкладається в інвалідність у кожній культурі. Ці джерела також являються основою для переживання факту встановлення інвалідності у людей.

Неможливо виділити, яке із зазначених джерел буде мати найбільший вплив на формування уявлень конкретної особи про інвалідність. Усі вони мають вплив і привносять певний зміст у розуміння цього феномену, з одної сторони пояснюючи його, а з другої – вписуючи його у загальну картину суспільного життя.

Розглянемо більш детально, як саме кожне із наведених джерел може впливати на формування уявлень про інвалідність.

Першим джерелом соціальних уявлень про інвалідність виступає власний життєвий досвід особистості. Альбуханова-Славська К. О. зазначає, що соціальні уявлення, незважаючи на те, що виникають під впливом суспільства, все одно несуть особистісну специфіку і належать особистості [1; 5, с. 103-106]. Саме тому, одним з факторів, який може впливати на формування уявлень про інвалідність можуть виступати хвороби, які бувають у людини упродовж її життя. При чому визначальним може бути не ступінь тяжкості хвороби, а тип ставлення до хвороби.

Існуючі класифікації типів реакцій на хворобу ґрунтуються на різних критеріях. Наприклад, Лічко О. Е. запропонував типологію переважно патологічних реакцій на захворювання, у якій описані способи, які використовує людина, щоб пояснити хворобу [12]. Якубов Б. А. запропонував класифікацію в основі якої лежить характер взаємодії між пацієнтом і лікарем, допоміжним критерієм при цьому він використовував рівень інтелектуального розвитку пацієнта та швидкість перебігу емоційно-вольових процесів [12].

Однак не можна стверджувати, що тип реакції на хворобу прямо впливає на формування соціальних уявлень і негативний тип реакції призведе до формування негативних уявлень. Проте тип реакції на хворобу призведе до формування внутрішньої картини захворювання, яка у свою чергу вплине на формування уявлення про інвалідність.

Розуміння і прийняття поставленого діагнозу також може слугувати джерелом соціальних уявлень. При дослідженні досвіду переживання психічних хвороб Олссон Р. визначив, що діагноз впливає на розуміння самого захворювання шляхом [17, с. 2.6-2.14]:

- Вербалізації і поясненню досвіду, який переживає особа.
- Об'єктивізації і узагальнення хвороби.
- Персональної ідентифікації і «легітимізації», оскільки встановлення діагнозу «дозволяє» людині почуватися або поводитися певним способом.
- Соціальної стратифікації і колективізації.

У формуванні соціальних уявлень про інвалідність значну роль також відіграє попередній досвід взаємодії з людьми, які мають інвалідність. При цьому якщо у близькому оточенні є людина з інвалідністю, вагомий внесок у формуванні уявлень буде належати орієнтовно-управлінському компоненту, тобто розумінню того, як потрібно діяти і поводитися у різних ситуаціях, і як має завершитися кожен з етапів взаємодії. Наприклад, у сім'ях, які мають дитину з інвалідністю у структурі уявлень міститься уявлення про взаємодію з органами державної влади, медичними закладами і уявлення про майбутнє дитини, особисту відповідальність за її розвиток та включення у суспільство.

Якщо ж близької людини немає, то уявлення будуть неіндивідуалізовані і загальні. Вони не матимуть диференціації в залежності від того, які обмеження і захворювання і не міститимуть перспектив подальшого розвитку, видужання або можливої адаптації в існуючих обставинах.

Другим джерелом соціальних уявлень є досвід інших, що викладений у вигляді текстів в інформаційному просторі. В першу чергу, це інформація, що висвітлюється у засобах масової інформації та її характер.

При аналізі згадувань людей з інвалідністю у статтях і репортажах умовно виділяють постійні, сезонні та періодичні види матеріалів. Постійні сюжети висвітлюють життя людей з інвалідністю з різної тематики, сезонні – приурочені до певної дати, періодичні зорієнтовані на висвітлення певних акцій, флешмобів або досягнень [9, с.48]. Окрім тематики сюжетів, можна узагальнити основні образи людей з інвалідністю, які висвітлюються у новинах: люди з інвалідністю, які досягають висот, незважаючи на складні обставини і перепони, що існують у суспільстві; люди з інвалідністю, які страждають від існуючих умов; життя людей з інвалідністю в сучасних умовах. При цьому ці новини несуть однозначно позитивний або негативний посыл сприйняття людей з інвалідністю та ставлення до них.

Остролюцька Л. І. зазначає, що: «наявність таких стереотипних образів усуває відчуття рівності у людей з інвалідністю, виносячи їх на інший рівень життя» [10, с. 244].

В українському інформаційному просторі також дуже багато згадувань присвячено включенню людини з інвалідністю до певних соціальних груп або структур, створення інклюзивного середовища.

Закордоном, особливо у розвинених країнах Європи, США, Ізраїлі вже давно впроваджено систему інклюзивності і доступності. Ця система діє не лише в освітніх установах (як поки що переважає в Україні), а й загалом в суспільстві. Одним з прикладів доступності є використання соціальних мереж не лише для спілкування, а й для просування образу інвалідності.

На англомовному YouTube існують канали, які висвітлюють життя людей з інвалідністю та їх сімей. Наприклад, автор каналу «Special Books by Special Kids» відвідує сім'ї, які виховують дітей із складними захворюваннями і показує суспільству як такі діти живуть, чому вони вчаться, як їхні сім'ї організують своє життя, тим самим роблячи інвалідність більш зрозумілою і доступною.

Також можна знайти серію відео з людьми з інвалідністю: один ролик присвячений найдурнішим запитанням, які задавали глухонімих людям; у другому – вони показують як потрібно сваритися мовою жестів. У третьому – люди вгадують інвалідність людей, спілкуючись з ними. Вони обговорюють симптоми, незручності, які ці люди переживають, і намагаються визначити яка саме хвороба призвела до цього. Це свідчить про те, що середовище соціальних мереж настільки пристосоване і відкрите для людей з інвалідністю, що обговорення незручностей і певних фізіологічних обмежень стало звичною справою. Проте, ця відкритість залежить від культурних особливостей сприйняття окремих сторін життя особистості, і тому деякі питання не виносяться на широкий загал.

Третім джерелом уявлень є наукове знання. Московічі С. вказував на те, що наукові знання частково є базою для соціальних уявлень, адже з них соціальні уявлення отримують певний зміст [5, с.103-106].

Вчені відзначають, що, починаючи з ХХ століття проблеми інвалідності розглядалися у різних аспектах [11, с.11]. Спочатку інвалідність оцінювалося лише як обмеження трудової діяльності і ступінь тяжкості ви-

значався тим, наскільки людина могла бути залучення до суспільно корисної праці. Саме тоді почали створюватися підприємства, які були розраховані і під лаштовані під людей з інвалідністю. І саме з цього підходу пішло розуміння того, що інвалідність обов'язково має супроводжуватися відповідними пільгами та виплатами, оскільки вона призводить до обмеження трудової активності.

Наступним підходом до розуміння інвалідності стало дослідження можливостей включення людей з інвалідністю до соціального середовища [11, с.11-18]. Зокрема, Виготський Л. С. підкреслював, що особливості взаємодії дітей з фізичними вадами з оточуючими, виступають як вторинні ускладнення основного дефекту, і більшою мірою піддаються корекції, ніж первинне порушення [3, с. 180-181]. Більш того, відносини дитини з оточуючими він розглядав як найважливіший фактор розвитку її особистості.

Швалб Ю. М. та Тищенко Л. В. зазначають, що на сьогодні проблема інвалідності є переважно соціокультурною, саме тому варто враховувати успішність процесу соціалізації індивіда і у роботі з ним доцільно розглядати соціальну реабілітацію та соціальну інтеграцію [14, с. 59].

Проте, незважаючи на велику кількість досліджень, у структурі соціальних уявлень про інвалідність наукове знання представлено погано, що у свою чергу призводить до неадекватного і обмеженого розуміння інвалідності та її особливостей. В українському суспільстві тривалий час залишалося відкритим питання позначення даної категорії. Поряд з визначенням «особа з інвалідністю», і досі існують такі позначення як «людина з особливими потребами», «людина з функціональними обмеженнями», «людина з обмеженими можливостями». Поява такої кількості визначень, що стосуються однієї категорії осіб, була спричинена декількома факторами. По-перше, це двобічне ставлення з боку держави: з одного боку, людям з інвалідністю надавалися гарантії соціального захисту з боку держави, а з іншого боку – не було умов для включення таких людей у суспільство. По-друге, як вже зазначалося, це панування медичної моделі розуміння інвалідності. Лише наприкінці 80-х років Всесвітня Організація Охорони Здоров'я запропонувала розглядати життєдіяльність людей не через призму наслідків хвороби або порушень, соціальної неповносправності, а через призму функціонування і складових здоров'я [7]. По-третє, це відсутність

розуміння особливостей, які породжує інвалідність, яке призводить до страху образити людину і бути зрозумілим неправильно, що у свою чергу, призвело до запозичення з інших мов. .

Кожне із зазначених понять закладає певний тип відносин до даної категорії, проте жодне з них не є універсальним і єдино правильним. Якщо розглядати людей, які мають інвалідність як категорію клієнтів соціальної роботи правильно застосовувати поняття «людина/дитина з інвалідністю», з точки зору освіти – варто застосовувати поняття «людина/дитина з особливими потребами», у випадку порушення взаємодії з суспільством або порушення громадянських прав – людина/дитина з обмеженими можливостями.

Четвертим джерелом соціальних уявлень є образно-метафоричні уявлення, представлені в літературі. У творах частіше описуються захворювання людей – вродженні або набуті, які вплинули на їх стан та поведінку і, можливо, змінили їх спосіб життя. Тому у дослідженні уявлень про інвалідність ми звертали увагу на травми та захворювання, які, по-перше, були явними (тобто очевидними для інших), по-друге, були узагальнюючим описом людей з подібними вадами.

Опис інвалідності в художній літературі має свої специфічні вади в залежності від епохи і країни-походження автора. Лермонтов М. Ю. у повісті «Герой нашого часу» (1838) словами Печоріна описав одну сторону уявлень/відношень до людей з фізичними вадами: «...признаюсь, я имею сильное предубеждение против всех слепых, кривых, глухих, немых, безногих, безруких, горбатых и проч. Я замечал, что всегда есть какое-то странное отношение между наружностью человека и его душою: как будто с потерей члена душа теряет какое-то чувство» [6]. У частині «Тамань» головний герой стикається із сліпим хлопчиком, його рухи, здатність безшумно ходити і радикально міняти свою поведінку уявляються автору чимось містичним, надлюдським.

Часто можна зустріти опис інвалідності у моряків, найбільш відомими прикладами яких можна вважати Капітана Крюка (Дж.Баррі «Пітер Пен», 1911) і Джона Сільвера (Р. Стівенсон «Острів скарбів», 1881). Обидва персонажі мають схожі травми – у Крюка відсутня рука, у Сільвера – нога, вони достатньо властні, мають лідерські здібності, здатні керувати людьми, вести їх за собою. Узагальнюючий образ піратів з вадами зво-

диться до того, що ці люди, незважаючи на свою часткову безпомічність, можуть бути занадто небезпечними для оточуючих і вселяти жах.

У середині ХХ століття популярними стали описи головних героїв, які мали певні психічні захворювання або проблеми в розумовому розвитку. Поява таких захворювань у головних героїв була спричинена розвитком психіатрії і великою кількістю відкриттів, що сталися у цій області. І хоча не завжди захворювання або проблема усвідомлювалася самим героєм, автори яскраво описували особливості їх поведінки і взаємодії з іншими людьми. Наприклад, П. Зюскінд описував Жан-Батіст Гренуя («Парфуми: історія одного вбивці», 1985) як відлюдкуватого, мовчазного чоловіка, який не вмів встановлювати контакти і довірливі стосунки з оточуючими і одержимий нав'язливою ідеєю спочатку дістати, а потім відтворити ідеальний аромат. Деніел Кіз у книзі «Квіти для Елджернона» (1959) описує розумову відсталість головного героя як нездатність правильно оцінювати поведінку інших, ідентифікувати їхнє ставлення по відношенню до нього, наївність, довірливість. В романі «Форест Гамп» (1986) розумова відсталість описується як нездатність вірно говорити, зв'язувати слова, погана пам'ять, нездатність відтворювати прочитаний текст.

Хоча наведені вище образи людей з інвалідністю достатньо гіперболізовані, вони закладають відповідне розуміння можливостей людей з різними видами захворювання і різним ступенем обмеження.

П'ятим джерелом уявлень є міфолого-символічне значення інвалідності. У міфах народів світу можна знайти описи життя богів, які мали інвалідність. У Грецькій міфології таким богом був Гефест – бог ковальства, який шкутильгав, проте був кращим ковалем на Олімпі, виковуючи для Зевса блискавки, які не мали промаху. Один, верховний бог скандинавської міфології, не мав одного ока, віддавши його аби отримати мудрість. Вважалося, що Один спускається в людський світ і в образі напівсліпого старця, ходить поміж людей, перевіряючи чи не забули вони як правильно жити. Можливо саме від цього і пішов популярний образ сліпого старця, який, подорожуючи між містами, допомагає людям, що його приютили, прийняти правильне рішення і розповідає повчальні історії. Ще один сліпий бог у скандинавів – Хед – бог долі. Згідно з переказами він, довірившись богу Локі, неумисно вбив свого брата Бальдра. Саме тому, він почи-

тається як бог невідступної долі, якої неможливо уникнути, тому що саме його сліпота призвела до непоправних наслідків.

Ідея зв'язку сліпоти і дару пророцтва зустрічається ще у переказах про дельфійських оракулів і пізніших міфах. Мабуть, на думку наших предків, неможливість бачити зовнішній світ компенсувалася «внутрішнім поглядом», який міг не лише бачити суть речей, а й пророкував можливе майбутнє. Повертаючись до грецької міфології варто також згадати богиню права і законного порядку Феміду, яку часто зображують з пов'язкою на очах та характеризують як захисницю пригноблених. Немає достовірних свідчень з приводу того, чи була Феміда дійсно сліпою, проте її «штучна» сліпота робила її неупередженою і здатною справедливо вирішувати спори. Ще одним сліпим пророком був Тіресій, який мандрував по Греції і розказував людям про волю богів, надавав поради і засуджував пороки.

Дар пророцтва іноді також пов'язують з різними проявами безумства, оскільки людина не здатна утримати у собі «волю богів» або дар бачити майбутнє.

Моральна модель інвалідності тлумачить її як наслідок гріха, який був вчинений раніше [4, с. 28]. Це своєрідне покарання, яке було наслано на особистість чи її сім'ю. Таке розуміння інвалідності, яке проявлялося у вигляді явного фізичного каліцтва, було поширене у середні віки. Тоді прийнятним способом позбавитися покарання було жертвоприношення або вигнання бісів. І хоча на сьогоднішній день таке розуміння інвалідності є не поширеним у світі, уявлення про те, що людина з інвалідністю може знайти своє видужання у релігії або іншій силі залишається. Це також є однією з причин чому люди, які мають інвалідність або їхні сім'ї дуже тісно співпрацюють з різними релігійними організаціями.

Мід М. відзначає, що сприйняття фізичного каліцтва пов'язано із страхом загубити форми культурної поведінки і втратити норми, які у свою чергу задають межу будь-якій культурі [8; 14, с.63]. Саме тому до людей з інвалідністю ставляться з великою насторожістю, оскільки суспільство не лише не знає як ці люди можуть поводитися і якої шкоди можуть завдавати іншим, а й тому, що не знають як з ними поводитися, щоб не зашкодити їм. Проте не усвідомлений страх завжди знаходить вихід у вигляді певних стереотипів або заборон по відношенню до людей з інвалідністю.

Ще одним символом у сприйнятті хвороб як однієї з причин інвалідності є трактування їх походження, наприклад венеричні хвороби, які іноді називають хворобами кохання, або туберкульоз, який раніше називався сухоти і трактувався як хвороба, що виникла від смутку людини. І не зважаючи на те, що не всі хвороби призводять до встановлення інвалідності, загальне ставлення вони визначають.

Так само і причина виникнення інвалідності: у повоєнні роки люди, які не мали руки або ноги автоматично сприймалися як учасники воєнних дій і по відношенню до них було сформовано відповідне ставлення. У той же час народження дитини із вродженою вадою повертає нас до питання кари і гріха, який вчинили її батьки.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Образ людини з інвалідністю формується на основі соціальних уявлень, які можуть різнитися за своїм змістовним наповненням. У сучасному суспільстві виділяють два основні типи уявлень про інвалідність, які розуміють цей феномен як медичну або як соціальну проблему.

Соціальні уявлення про інвалідність виникають на основі інформації, отриманої з різних джерел. На їх формування може впливати тип реакції людини на хворобу та сутність медичного діагнозу. Власний досвід взаємодії з людьми, які мають інвалідність також відіграє важливу роль, визначаючи яким може бути результат взаємодії. На сьогоднішній день у засобах масової інформації та соціальних мережах існують два майже протилежних образи людини з інвалідністю: достатньо закритий, прихований проблемою інвалідності, яка впливає на всі сфери життя і відкритий, готовий до комунікації, той, хто не соромлячись розповідає про свої труднощі. Наукове знання впливає на формування уявлень про інвалідність шляхом визначення основних понять, які можна застосовувати по відношенню до даної категорії, а також дослідженням основних підходів до роботи з даною категорією, розуміння її проблем та особливостей, що може бути визначальним у роботі фахівців. Літературні твори хоча і відтворюють гіперболізований образ людини з інвалідністю, проте привносять у соціальні уявлення ті особливості характеру і поведінки, які стають поширеними. Також важливим у формуванні соціальних уявлень є символічне значення інвалідності, яке міститься у кожній культурі. Проте, визначальним у фор-

муванні соціальних уявлень про інвалідність стає те, яка інформація відби-
рається як основна.

Незважаючи на такі ґрунтовні і перевірені підстави, соціальні уяв-
лення про інвалідність залишаються ригідними і погано підлягають корек-
ції. Їх застарілість, архаїчність призводить до того, що їх неможливо вво-
дити і застосовувати у практику роботи з даною категорією. Визначення
шляхів і засобів створення сучасних соціальних уявлень про інвалідність, а
також використання соціальних уявлень у роботі соціальних працівників
та психологів і є перспективою подальших досліджень.

Список використаних джерел

1. Абульханова К.А. Социальное мышление личности / К.А. Абульханова // Современная психология: состояние и перспективы исследований. Ч.3. Социальные представления и мышление личности. – М.: Изд-во "Институт психологии РАН", 2002. – С. 88-103.
2. Бовина И. Б. Теория социальных представлений: история и современное развитие / Инна Борисовна Бовина. // Социологический Журнал. – 2010. – №3. – С. 5–20.
3. Выготский Л. С. Основы дефектологии / Л. С. Выготский. – СПб.: Лань, 2003. – 654 с. – (Учебники для вузов. Специальная литература).
4. Інвалідність та суспільство: навчально-методичний посібник. За заг. редакцією Байди Л.Ю., Красюкової-Еннс О.В. / [Л. Ю. Байда, О. В. Красюкова-Еннс, С. Ю. Буров та ін.]. – К., 2012. – 216 с.
5. Кравчук О. В. Соціальні уявлення як психологічний феномен / О. В. Кравчук. // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Сер. : Психологічні науки.. – 2013. – №114. – С. 103–106.
6. Лермонтов М.Ю. «Герой нашего часу» [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://rushist.com/index.php/rus-literature/3712-lermontov-taman-chitat-onlajn>.
7. Международная классификация функционирования, ограниченный жизнедеятельности и здоровья: МКФ, краткая версия. [Электронный ресурс] // Всемирная организация здравоохранения. – 2001. – Режим доступу до ресурсу: http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/85930/1/9241545445_rus.pdf.
8. Мид М. Культура и мир детства / М. Мид. – М.: Прогресс, 1988. – 173 с.
9. Михайлова О. П. Стандарти відображення проблем людей з інвалідністю в теленовинах / О. П. Михайлова. // Наукові записки Інституту журналістики. Том 57.. Жовтень — грудень.. – 2014. – С. 46–51.
10. Остролицька Л. І. Соціальна робота з дітьми та молоддю з інвалідністю:

- міфи та українська реальність / Лариса Іванівна Остролюцька. // Педагогічний Альманах. – 2012. – №16. – С. 242–247.
11. Робота з дітьми і молоддю в інклюзивному та інтегрованому освітніх середовищах: навчально-методичний посібник / Укл.: М.О.Андреева, К.С. Волкова, Т.В. Отрошко, О.І. Рассказова, Ю.І.Чернецька, С.Я.Харченко. – Х.:ХГПА, 2016. – 212 с.
 12. Середина Н. В. Основы медицинской психологии: общая, клиническая, патопсихология / Н. В. Середина, Д. А. Шкурина. – Ростов н/Д: Феникс, 2003. – 512 с. – (Учебники, учебные пособия).
 13. Черникова Г. В. Политические представления россиян на рубеже XX–XXI вв.: тенденции эволюции / Г. В. Черникова. – М.-Берлин: Директ-Медиа, 2016. – 272 с.
 14. Швалб Ю. М. Майбутнє і сьогодення студентів з обмеженими функціональними можливостями: психологічні аспекти. Монографія / Ю. М. Швалб, Л. В. Тищенко. – К.: Основа, 2015. – 240 с.
 15. Ярская-Смирнова Е. Р., Наберушкина Э. К. Социальная работа с инвалидами. Учеб. пособие. Издание 2-е, переработанное и дополненное. / Е. Р. Ярская-Смирнова, Э. К. Наберушкина. – Санкт-Петербург: Изд-во «Питер», 2004. – 316 с.
 16. Jodelet D. On structuring and outlining processes in the study of social representations / Denise Jodelet. // Papers on Social Representations. Volume 26, Issue 2. – 2016. – С. 2.1–2.11.
 17. Ohlsson R. Diagnosis as a Resource in the Social Representation of Mental Illness / Robert Ohlsson. // Papers on Social Representations Volume 25, Issue 1. – 2016. – С. 12.1–12.24.

Транслітераційний переклад списку використаних джерел

1. Abul'hanova K.A. Social'noe myshlenie lichnosti / K.A. Abul'hanova // Sovremennaja psihologija: sostojanie i perspektivy issledovanij. Ch.3. Social'nye predstavlenija i myshlenie lichnosti. – М.: Izd-vo "Institut psihologii RAN", 2002. – S. 88-103.
2. Bovina I. B. Teorija social'nyh predstavlenij: istorija i sovremennoe razvitie / Inna Borisovna Bovina. // Sociologicheskij Zhurnal. – 2010. – №3. – S. 5–20.
3. Vygotskij L. S. Osnovy defektologii / L. S. Vygotskij. – SPb.: Lan', 2003. – 654 s. – (Uchebniki dlja vuzov. Special'naja literatura).
4. Invalidnist' ta suspil'stvo: navchal'no-metodichnij posibnik. Za zag. redakciju Bajdi L.Ju., Krasjukovoї-Enns O.V. / [L. Ju. Bajda, O. V. Krasjukova-Enns, S. Ju. Burov ta in.]. – К., 2012. – 216 s.

5. Kravchuk O. V. Social'ni ujavlennja jak psihologichnij fenomen / O. V. Kravchuk. // Visnik Chernigivs'kogo nacional'nogo pedagogichnogo universitetu. Ser.: Psihologichni nauki.. – 2013. – №114. – S. 103–106.
6. Lermontov M.Ju. «Geroj nashogo chasu» [Elektronnij resurs] – Rezhim dostupu do resursu: <http://rushist.com/index.php/rus-literature/3712-lermontov-taman-chitat-onlajn>.
7. Mezhdunarodnaja klassifikacija funkcionirovanija, ogranichenij zhiznedejatel'nosti i zdorov'ja: MKF, kratkaja versija. [Elektronnyj resurs] // Vsemirnaja organizacija zdravoozhenenja. – 2001. – Rezhim dostupu do resursu: http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/85930/1/9241545445_rus.pdf.
8. Mid M. Kul'tura i mir detstva / M. Mid. – M.: Progress, 1988. – 173 s.
9. Mihajlova O. P. Standarti vidobrazhennja problem ljudej z invalidnistju v telenovinah / O. P. Mihajlova. // Naukovi zapiski Institutu zhurnalistiki. Tom 57.. Zhovten' — grudnen'.. – 2014. – S. 46–51.
10. OstroLuc'ka L. I. Social'na robota z dit'mi ta moloddju z invalidnistju: mifi ta ukrains'ka real'nist' / Larisa Ivanivna OstroLuc'ka. // Pedagogichnij Al'manah. – 2012. – №16. – S. 242–247.
11. Robota z dit'mi i moloddju v inkljuzivnomu ta integrovanomu osvritnih seredovishhah: navchal'no-metodichnij posibnik / Ukl.: M.O.Andreeva, K.S. Volkova, T.V. Otroshko, O.I. Rasskazova, Ju.I.Chernec'ka, S.Ja.Harchenko. – H.:HGPA, 2016. – 212 s.
12. Seredina N. V. Osnovy medicinskoj psihologii: obshhaja, klinicheskaja, patopsihologija / N. V. Seredina, D. A. Shkurina. – Rostov n/D: Feniks, 2003. – 512 s. – (Uchebniki, uchebnye posobija).
13. Chernikova G. V. Politicheskie predstavlenija rossijan na rubezhe XX–XXI vv.: tendencii jevoljucii / G. V. Chernikova. – M.-Berlin: Direkt-Media, 2016. – 272 s.
14. Shvalb Ju. M. Majbutne i s'ogodennja studentiv z obmezhenimi funkcional'nimi mozhlivostjami: psihologichni aspekti. Monografija / Ju. M. Shvalb, L. V. Tishhenko. – K.: Osnova, 2015. – 240 s.
15. Jarskaja-Smirnova E. R., Naberushkina Je. K. Social'naja rabota s invalidami. Ucheb. posobie. Izdanie 2-e, pere- rabotannoe i dopolnennoe. / E. R. Jarskaja-Smirnova, Je. K. Naberushkina. – Sankt-Peterburg: Izd-vo «Piter», 2004. – 316 s.
16. Jodelet D. On structuring and outlining processes in the study of social representations / Denise Jodelet. // Papers on Social Representations. Volume 26, Issue 2. – 2016. – C. 2.1–2.11.
17. Ohlsson R. Diagnosis as a Resource in the Social Representation of Mental Illness / Robert Ohlsson. // Papers on Social Representations Volume 25, Issue 1. – 2016. – C. 12.1–12.24.

Бутенко Надежда Витальевна

Источники социальных представлений об инвалидности

Статья посвящена исследованию источников социальных представлений об инвалидности. Определено, что социальные представления об инвалидности могут формироваться на основе различных предпосылок и источников. В статье представлено пять различных источников социальных представлений: личный опыт, опыт других, представленный в информационном пространстве, научное знание, образы инвалидности, представленные в литературе и мифолого-символическое значение инвалидности. Также раскрыто содержательное наполнение каждого из источников. Статья раскрывает влияние каждого из источников на формирование социальных представлений об инвалидности и раскрывает основные модели и образы инвалидности, представленные в обществе.

Ключевые слова: *социальные представления, источники социальных представлений, инвалидность, медицинская модель инвалидности, социальная модель инвалидности, образ инвалидности, миф, диагноз.*

Butenko Nadiia

The sources of social representations about disability

The article describes main sources of social representations about disability. In modern science there are two main models of understanding of disability: medical and social. Medical model claims that disability is the result of physical or mental handicap, and social model claims that disability is more about restriction in social life. But both of these models are based on some information or knowledge from different sources. The article contains the description of five main sources, which were defined by author: personal experience, the experience of others, presented in social media, scientific knowledge, image of disability presented in literature and myth and symbolical meaning of disability. The author defines how diagnosis or types of reaction to disease may influence on understanding about disability; analyses the main approaches to understanding disability in scientific fields and main definitions that are mostly used to such category; describes main images presented in literature; shows how problem of disability described in social media or social networks and defines what meaning different types of disease give to disability. Every source brings something new in formation of social representations, but it does not mean that it gives the same information. The content of social representations depends on that kind of information that mostly affects on person. Because of that social representations about disability are not constant phenomenon and may be different in different societies.

Key words: *social representation, sources of social representations, disability, medical model of disability, social model of disability, image of disability, diagnosis, myths about disability*

ВЕРНИК ОЛЕКСІЙ ЛЕОНІДОВИЧ

кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник лабораторії екологічної психології Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України, м. Київ

ЦИФРОВІ ТЕХНОЛОГІЇ В ПСИХОЛОГІЧНОМУ ДОСЛІДЖЕННІ

Проаналізовано історичні етапи автоматизації складових процесу організації, проведення і первинної обробки даних емпіричного психологічного дослідження, запропоновано внутрішню логіку, описано переваги і недоліки кожного з них. Запропоновано методіку використання Google-інструментарію в мережевій логіці хмарних технологій. Описано основні складові в організації і проведенні збирання емпіричного матеріалу через Google форми з використанням Google таблиць і сценаріїв.

Ключові слова: *цифрові технології, психологічне дослідження, технології Google, опитувальник, Google форми.*

Постановка проблеми. В поточних творах масової культури, у науково-гуманітарних публікаціях та соціально-філософських дослідженнях досить часто теперішній час називають «цифровою епохою» («digital age»), маючи на увазі суттєві зміни в організації життя і діяльності конкретних людей і соціальних груп, пов'язані з упровадженням і поширенням цифрових технологій й відповідних інструментів і засобів їх використання. Серед технологій це: цифрове телебачення (DTV), мобільний зв'язок (gsm, cdma), супутниковий пошук (gps), мобільний інтернет (2G – 5G), блокчейни і т.і. На їх основі розвиваються інструменти і технології, що, за задумом, повинні спрощувати й збільшувати ефективність поточної життєдіяльності індивіда в різних соціальних сферах: спілкування з іншими у соціальних мережах, пошук інформації, споживча поведінка («Big Data»), моніторинг і керування проживанням у власному домі («розумний будинок»), соціальні, комунальні, рекреаційні і розважальні послуги тощо.

Діджиталізація призводить до якісних змін й у суспільно-економічному житті. Все частіше сучасне суспільство називають «знанієвим» («knowledge-based»), маючи на увазі інформаційний компонент, який

зкладається в основу усіх без виключення сфер професійної діяльності: виробництва, здоров'я і освіти, енергетики, it – медіа – розваг, продажів – фінансів – послуг тощо. А. Бейтс таким чином описує ситуацію на сучасному ринку праці [bates]:

- праця у невеликих компаніях (не більше 10 осіб);
- праця у короткочасних проектах, на контракті, досить часто – фрілансерство;
- часта зміна характеру роботи відповідно до запитів ринку й відповідна зміна знанієвої компоненти;
- з перших двох позицій впливає одночасне виконання декількох виробничих функцій: маркетолог, дизайнер, бухгалтер, продавець-консультант, технічний спеціаліст тощо;
- залежність від неформальних зв'язків у соціальних мережах – майданчиків для «розкручування» власного бізнесу;
- для відповідності постійно змінюваним вимогам ринку впливає необхідність постійного навчання («upgrade»);
- вказане вище обумовлює необхідність у гнучкості до постійно змінюваних умов.

Окремої уваги заслуговують зміни, пов'язані з цифровими технологіями, що відбуваються у сферах вищої освіти і науки. В сьогоденній Україні спостерігається суттєвий розрив між наявними можливостями і фактичним використанням сучасних інформаційних засобів в поточній освітньо-педагогічній і науковій діяльності. У переважній більшості як сучасні освітяни вищої школи, так і науковці соціономічної й соціогуманітарної спрямованості майже не використовують у власній викладацькій і дослідницькій діяльності цифрові можливості. Що, у свою чергу, дуже негативно впливає й на підготовку сучасних спеціалістів.

Метою статті є опис наявних Google технологій для використання в дослідженнях соціономічного напрямку й зменшення, таким чином, вказаного розриву.

Виклад основного матеріалу.

Сучасне науково-психологічне дослідження включає до себе теоретичний і емпіричний компоненти. Відзначаючи наявність цифрових ін-

струментів як для першого, так і для другого, в даній статті ми зупинимося саме на останньому – діджиталізації емпіричної складової дослідження.

Розбираючи етапи класичного емпіричного дослідження, ми виділяємо такі його технічні складові*:

- 1) розробка бланків збирання даних (соціально-демографічні характеристики, методики);
- 2) верстання прототипів бланків;
- 3) множення бланків (власноруч на принтері або через типографію);
- 4) «вїїзд у поле», тобто заповнення бланків респондентами;
- 5) отримання результатів для окремих респондентів (шляхом «накладання» на заповнений бланк ключа);
- 6) перенесення даних з бланків до зведених таблиць;
- 7) первинна статистична обробка даних, тобто оцінка вибірок щодо мiр центральної тенденції, змінності, коефіцієнтів кореляції;
- 8) вторинна статистична обробка даних, яка в звичайній ситуації включає:
 - a. перевірку на нормальність (критерій Колмогорова – Смірнова);
 - b. узагальнення порівнянь середніх характеристик експериментальної і контрольної груп (Т-, U- критерії);
 - c. узагальнення порівнянь розбіжностей (ANOVA, К-W – критерії);
 - d. кореляційний аналіз -> плеяди -> факторні структури.

Історія питання.

Розглянемо історію питання автоматизації вказаних технічних складових в Україні. До середини 1980 років в колишньому СРСР усі вказані кроки локальних проектів робилися вручну, хіба що з використанням друкарських машинок й копiрки для множення бланків. В масштабних проєктах залучалися типографії та для обробки даних мейн-фрейми («Великі електронно-обчислювальні машини» серії «ЄС» аналоги ІВМ-360) у спеціальних інформаційно-обчислювальних центрах, зокрема щодо Інституту

* Ми маємо на увазі, що план і психологічний інструментарій вже розроблено і підібрано

психології – це ІОЦ Інституту кібернетики, міністерства освіти, НВО «Міськсистемотехніка»*. Основним бар'єром у використанні тогочасних комп'ютерів була відсутність інтерфейсів: у керуванні апаратною частиною машини, яка розміщувалася щонайменше у трьох залах – процесорний, АЦДП (алфавітно-цифрового друкуючого пристрою) і РМ (робоче місце оператора), відсутність користувацького інтерфейсу високого рівня й відсутність «спільної мови» між програмістами, що програмували в основному на асемблері і науковцями-дослідниками, які були дуже далекими від тогочасних інформаційних технологій.

З кінця 1980-х початку 1990-х років відбувається поширення персональних комп'ютерів, з чого починається «ера» так званого «кустарного виробництва» програмного забезпечення для проведення тестувань (ММРІ, тест Люшера й інше), конструкторів тестів, статистичної обробки даних. Відзначимо, що саме тоді склалися прообрази сучасних систем «Moodle», «Google-форм».

З початку 1990-х років в Україні стають популярними в обробці даних статистичні пакети: StatGraphics, SAS, OCA й інші, написані під операційну систему DOS, з мінімальними графічними можливостями і командним рядком, проте з юзабілітним користувацьким інтерфейсом, в якому вже були наявні меню / користувацька структурованість програм, динамічні завантаження / вивантаження / друк даних і результатів обробки.

З середини 1990-х років з поширенням Windows і розробкою MS-Office, одним з основних інструментів для введення і первинної обробки даних стає Excel**. Ще й до сьогодні зв'язка “Excel – SPSS” головний інструмент в обробці даних. Саме на цьому побудована переважна більшість сучасних курсів в українських закладах вищої освіти зі статистичної обробки даних для студентів. Основними перевагами використання стають:

- наявність на будь-якому комп'ютері;

* Зазначимо, що в самому Інституті психології у 1970-1980-х роках використовувалася так звана «Мала електронно-обчислювальна машина».

** Звісно й до появи Excel й після існували й існують альтернативні програми роботи з електронними таблицями – VisiCalc, SuperCalc, Lotus 1-2-3, Quattro Pro; Calc від OpenOffice, LibreOffice, Numbers від Apple. Проте, через, по-суті, монополізацію Microsoft ринку програмного забезпечення для персональних комп'ютерів в Україні – з одного боку, так дуже зручний користувацький інтерфейс – з іншого, саме Excel довгий час залишався стандартом де-факто електронних таблиць в Україні.

- зручність механічного «сліпого» введення даних;
- широкі засоби візуалізації;
- простота у використанні.

Основними недоліками технології «Excel – SPSS» можна назвати, по-перше, відокремленість процесу збирання даних під час тестування і процесу їх введення, й, по-друге, локальність, тобто проблематичність актуалізації й підтримки даних в мережі. Останнє часто-густо призводить до продукування значної кількості копій даних на різних носіях інформації з ускладненнями щодо знаходження актуальних даних.

Початок / середина 2000-х років може бути схарактеризована по відношенню до питання, що розглядається, як період поширення глобальних мережових технологій. Саме тоді розвиваються технології і універсальні системи тестування, які починають широко впроваджуватися в освітній процес, зокрема у дистанційну освіту. Однією з найбільш популярних в даному напрямку стає система «Moodle» (Modular Object-Oriented Dynamic Learning Environment). Завдяки своїй безкоштовності й відкритості вона стає стандартом де-факто для організації дистанційного освітнього процесу в багатьох закладах вищої освіти. В ній задається як конструктор тестів, інструмент проведення тестування з автоматичними обробкою індивідуальних результатів й введенням даних у базу даних, так і можливості первинної обробки й вивантаження даних тестування до електронних таблиць.

Тож до переваг технологій даного етапу можна віднести:

- інтегрованість етапів побудови бланків методик, проведення тестування, первинної обробки результатів і введення даних респондентів в базу даних;
- часткову глобальність процесу збору інформації. Мається на увазі мережева віддаленість, відсутність необхідності у спеціальному програмному забезпеченні на локальних комп'ютерах, універсальність (мультиплатформеність) програмного забезпечення тощо.

Аналізуючи причини того, що дана технологія не набула очікуваного поширення у вітчизняному науковому і освітньому просторі, незважаючи на періодичні адміністративні міри, які приймалися керівниками різних наукових і освітніх закладів і установ, щодо використання системи Moodle, ми дійшли таких висновків. Даному процесу заважали: насамперед, недо-

статність апаратно-технічного забезпечення – в більшості наукових установ була та й досі є морально застаріла матеріально-технічна база, тобто на початку / в середині 2000-х років переважна більшість комп'ютерів була із середини 1990-х, недостатня якість чи, взагалі, відсутність відповідних каналів зв'язку для забезпечення безперервного і швидкого Інтернету; пов'язана з попереднім, а також, з певною консервативністю й інертністю академічної й педагогічної систем в Україні, не достатня готовність самих науковців й викладачів до пропонованих технологій; окрім вказаного, суттєвим чинником виявилася налагодженість і відпрацьованість засвоєної технології «Excel-SPSS». Також до об'єктивних причин недостатньої поширеності в Україні вказаної технології можна віднести певну закритість системи – фактичну обмеженість даних і методик одним закладом вищої освіти чи науки й відносну складність процесу організації і проведення тестування, що передбачає відносно тривалу попередню підготовку.

Якісно новий етап використання цифрових технологій в соціологічних дослідженнях й освітньо-педагогічному процесі пов'язується з корпорацією Google – з поширенням, починаючи з 2008 року смартфонів та з 2010-х років хмарних технологій й, відповідно, мобільного інтернету. Завдяки смартфонам / планшетами було повністю вирішено проблему апаратного забезпечення процесу збирання даних та уніфікації процесу тестування. Кожен респондент / досліджуваний має змогу відповідати на завдання тестових методик / опитувальників з власного гаджета у звичному для себе вигляді (відповідно користувацькому інтерфейсу операційної системи гаджета) чи у звичному для себе браузері на комп'ютері. Наступною перевагою стала інтеграція форми введення даних користувачами і таблиці збереження даних. Якщо раніше операція перенесення даних з результатів тестування до таблиці статистичної обробки вимагала обов'язкової нетривіальної дії з боку людини, то на сьогодні даний процес може бути зведений до звичайного «копіювання». Ще однією перевагою даної технології є можливість надбудов – сценаріїв, які дозволяють, зокрема, розробнику / досліднику моніторити процес збирання даних, користувачеві отримувати результати і їх інтерпретацію на власний e-mail. Нарешті, даний інструмент дозволяє отримувати й паперові бланки в умовах, коли за допомогою пристроїв збирання даних за тих чи інших причин неможливе.

Підсумовуючи відзначимо, що пропонований Google інструмент організації і проведення психодіагностичної складової емпіричного дослідження, незважаючи на певні недоліки, є в поточних умовах оптимальним порівняно з іншими існуючими інструментами і технологіями.

Методика роботи з підготовки емпіричного дослідження з використанням технологій Google.

Розглянемо основні етапи підготовки і проведення емпіричного дослідження з використанням технологій Google. Насамперед, для їх використання досліднику необхідні:

- аккаунт Google, який на сьогодні має кожна особа, яка користується смартфоном на Android, тобто, умовах сучасної України, переважна більшість її громадян;
- доступ до Інтернет бажано на комп'ютері з наявним стандартним браузером, типу «Edge», «Chrome» або «Safari» ;
- звичайний текстовий редактор, типу «Блокнот» («Notepad.exe»);
- навички роботи з Excel, зокрема щодо введення формул;
- чіткій план емпіричного дослідження, насамперед конкретні психодіагностичні методики.

Перед початком роботи слід продумати й записати в нотатках назви:

- таблиці з даними емпіричного дослідження;
- аркушів таблиці, які відповідатимуть тестовим методикам;
- самих форм.

При цьому, в назвах перших двох об'єктів бажано використовувати латиницю й уникати беззмістовних назв, типу «Forma 2», «Table 3», «File X» і т.п.

Перший етап – створення нової форми – методики / опитувальника. Для переходу в даний режим після авторизації необхідно в адресному рядку браузера набрати «forms.google.com», після чого користувач потрапляє в режим керування власними формами на власному хмарному сховищі Google. Для зручності організації спочатку варто створити папку, що відповідає вашому дослідницькому проекту, в якому створити папку «мої форми». Після активації відповідної папки в головному екрані керування формами створюємо нову форму. Після цього користувач бачить в браузері

вікно редагування форми, яке має п'ять функціональних зон – (1) ліву верхню, де прописується назва форми; (2) праву верхню з функціями налаштування й властивостей форми в цілому; (3) центральну зону з даними форми – питаннями й варіантами або полями для полями відповідей; (4) справа від неї функціональний блок елементів питання / завдання форми; (5) правий нижній кут, в якому знаходиться єдина функціональна кнопка – спеціальні можливості. В центральній зоні передбачено два режими роботи – з питаннями (етап розробки форми) й з відповідями (етап обробки даних використання форми).

В процесі редагування форми користувач має можливість додавати, вилучати, копіювати, переміщувати як варіанти відповідей, так цілі блоки – питання з варіантами відповідей. На момент написання статті даний інструмент передбачав такі типи відповідей на питання:

- коротка текстова відповідь, яка може бути числом, словом, декількома словами;
- довга відповідь, яка передбачає невеличкий текст;
- вибір одного з пропонованих варіантів;
- вибір декількох з пропонованих варіантів;
- лінійна шкала;
- для кожного варіанту вибір з декількох однотипних варіантів, відповідей наприклад «так», «важко відповісти», «ні». В даному випадку саме питання може являти собою невеличку опитувальну методику;
- аналогічне попередньому з множинним варіантом вибору.

В кожному типі відповідей користувач має можливість використовувати не тільки текст, але й графічні зображення. Текстовий тип відповіді може включати перевірку коректності значення, а в кожному питанні існує можливість встановлювати обов'язковість / необов'язковість відповіді.

Наступним етапом після створення форми є створення відповідної форми таблиці для результатів тестування. Тож в центральній функціональній зоні користувач переключається з режиму «питань» (розробки) у режим «відповідей» (обробки), в якому створює таблицю, що відповідає формі. Причому, що процес створення для кожного дослідження відбувається

тільки один раз. Для усіх наступних форм поточного дослідження обирається режим «Вибрати наявну електронну таблицю».

Користувацький інтерфейс редагування електронних таблиць, що відкривається у браузері подібний до старого інтерфейсу Excel (до версії 2007) й ідентичний інтерфейсу Calc пакету OpenOffice. В режимі «Інструменти» ми обираємо пункт «Правила сповіщення», в якому налаштовуємо моніторинг за змінами у даних. Зокрема, можна отримувати сповіщення на власну електронну пошту щодня або щоразу після відправлення користувачем / респондентом форми, тобто після виконання досліджуваним завдань дослідження. Наступним кроком варто змістовно перейменувати аркуш, що відповідає формі. Після виконання описаних дій закриваємо даний режим.

На наступному етапі ми використовуємо праву верхню функціональну зону, отримуючи публічне web-посилання на форму через режим «Надіслати». Після цього в текстовий файл в один рядок вводимо назву форми і копіюємо посилання.

Повторюємо аналогічні дії й для інших форм – методик дослідження. Після введення усіх методик, які передбачається використати в дослідженні, ще раз входимо в редагування відповідній дослідженню таблиці для введення на додатковому аркуші опису методик і інтерпретації шкал і їх діапазонів. Для цього ми пропонуємо таку структуру аркушу. 1-й рядок відповідає назвам (перша комірка) і описам (наступна комірка) методик в цілому, причому кожна методика займатиме стільки стовпчиків, скільки в неї шкал. Інша починається після закінчення попередньої. 2-й рядок відповідає назвам шкал методик, а третій їх опису, тобто числовим значенням і їх інтерпретаціям.

В кожен аркуш даних, відповідний конкретній методиці дослідження, ми пропонуємо додавати обчислювальні стовпчики, в які будуть автоматично обчислюватися результати методики за шкалами. Для їх організації у відповідні комірки першого рядка вписуємо формули обробки, способом повністю аналогічним запису формули в Excel.

Після заповнення і відправлення форми, її дані будуть записані в останні рядки відповідних таблиць. Таким чином, для автоматичного отримання результату необхідно за подією «надсилання нових даних фор-

ми» виконати сценарій, який копіює формули з формульних комірок першого рядка у відповідні комірки останнього.

В результаті описаних дій дослідник отримує:

- посилання на форми, які можемо відсилати респондентам, публікувати на сайті, поширювати через соціальні мережі;
- доступні з будь-якого пристрою з браузером і доступом до Інтернет форми психодіагностичних методик;
- таблицю з даними від респондентів, яку можна через звичайний «копіпаст» перенести в Excel та / або SPSS.

Висновки. Було проаналізовано історичні етапи автоматизації складових процесу організації, проведення і первинної обробки даних емпіричного психологічного дослідження, запропоновано внутрішню логіку, описано переваги і недоліки кожного з них. Запропоновано методику використання Google-інструментарію в мережевій логіці хмарних технологій. Описано основні складові в організації і проведенні збирання емпіричного матеріалу через Google форми з використанням Google таблиць і сценаріїв.

Література

1. Bates A.W. Teaching in a Digital Age Guidelines for designing teaching and learning. – Vancouver BC, / електронний ресурс : <https://www.tonybates.ca/teaching-in-a-digital-age/>

Верник А.Л.

Цифровые технологии в психологическом исследовании

Были проанализированы исторические этапы автоматизации составляющих процесса организации, проведения и первичной обработки данных эмпирического психологического исследования, предложено внутреннюю логику, описано преимущества и недостатки каждого из них. Предложена методика использования Google-инструментария в сетевой логике облачных технологий. Описаны основные составляющие в организации и проведении сбора эмпирического материала через Google формы с использованием Google таблиц и сценариев.

Ключевые слова: *цифровые технологии, психологическое исследование, технологии Google, опросник, Google форма.*

O. Vernik

Digital technologies in psychological research

Quite often, the modern time is called the "digital age". This refers to significant changes in the organization of the life and activities of specific people and social groups associated with the introduction and dissemination of digital technologies. Special attention is given to the changes associated with digital technologies occurring in the fields of higher education and science. There is a significant gap between the available opportunities and the actual use of modern information tools in the current educational, pedagogical and scientific activities in Ukraine. In the overwhelming majority, both modern teachers of higher education and socionomics and socio-humanitarian scientists almost do not use digital opportunities in their teaching and research activities. This, in turn, has a negative effect on the training of modern specialists. The historical stages of automation of the components of the process of organizing, conducting and preprocessing empirical psychological research data were analyzed, internal logic was proposed, and the advantages and disadvantages of each of them were described. The method of using Google-tools in the network logic of cloud technologies is proposed. Describes the main components in the organization and collection of empirical material through Google forms using Google tables and scripts.

Keywords: *digital technologies, psychological research, Google technologies, questionnaire, Google forms.*

ВОВЧИК-БЛАКИТНА ОЛЕНА ОЛЕКСАНДРІВНА

кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник лабораторії екологічної психології Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України, м. Київ

**ЕКОЛОГІЧНІСТЬ СІМЕЙНОГО СЕРЕДОВИЩА ТА
МІЖПОКОЛІННА ВЗАЄМОДІЯ**

В статті розглядається сімейне середовище, як соціоекологічна система. Маркером екологічного сімейного середовища є відповідальна позиція дорослих, котрі опікуються безпечним та насиченим середовищем та відповідним способом життя дитини та в цілому родини. Орієнтація у специфіці міжпоколінної взаємодії в родині та з'ясування чинників, що детермінують екологічність такої взаємодії та розвивальний контекст, можуть стати в нагоді при визначенні алгоритмів організації життєдіяльності кілько поколінних сімей. Сімейне середовище, що об'єднує представників кількох поколінь (діти-батьки - бабуся, дідусь) виконує низку функцій: комунікативну, освітню, виховну, розвивальну, ресурсну та трансгенераційну. Активізація цих функцій та збагачення їхнього змістового наповнення є запорукою екологічності сім'ї та благополуччя її членів.

Ключові слова: *сімейне середовище, міжпоколінна взаємодія, екологічно орієнтоване, розвивальне середовище.*

Постановка наукової проблеми.

Необхідність активних дій в напрямку екологічної орієнтації не тільки у виробництві та споживанні, а й в освіті, вихованні, культурі, політиці усвідомлює дедалі ширше коло науковців, практиків та пересічних громадян, про що яскраво свідчать праці Г.О. Балла, М.Й. Боришевського, О.Л. Верніка, Ж. Готфруа, Д.О. Леонтєва, А.М., І.В.Кряж, Львовичкіної, А. Маслоу, В.А. Петровського, В.І.Панова, ВК. Роджерса, О.В. Рудоміно-Дусятської, В.І. Скребця, М.М. Слюсаревського, Т.М.Титаренко, С.П.Тищенко, Ю.М. Швалба та інших.

Психологічне благополуччя людини в сучасному світі залежить від її здатності ефективно та різнопланово взаємодіяти з навколишнім світом. Процес встановлення відносин з оточенням починається ще до народження і триває впродовж всього життя. Суспільство виступає тою системою, в рамках якої взаємодія людини та її стосунки з іншими виступають як сут-

теві та необхідні умови особистісного існування та розвитку, тож людина залучається до різноманітних підсистем суспільства більшою чи меншою мірою і через свою діяльність змінює підсистему і змінюється сама. Водночас те чи інше середовище не лише певним чином індукує зміну, розвиток тих чи інших психологічних властивостей людини, але й через ці зміни визначає і власну поступову трансформацію.

Категорія середовища стає дедалі частіше використовуватись при аналізі тих або інших особливостей та феноменів не лише в рамках власне екопсихологічних досліджень, а й інших напрямків психологічної науки. Позаяк вже в самій назві екологічної психології закладені поняття *oikos* – оточення, середовище, *psyche* – душа, *logos* – наука, вчення, серед яких категорія середовища є однією з базових. Середовище містить в собі можливості, що можуть перетворитися на реальність тільки за умови активності людини: у цьому полягає активне начало людини як суб'єкта в освоєнні оточуючого світу. [1,2,8]

Виклад основного матеріалу.

Дослідження особливостей моделі сучасної родини як соціального середовища та побудови способу її життя видається нам надзвичайно важливим у плані можливостей прогнозувати тенденції та зміни в процесі розвитку сім'ї, як генетично первинного середовища виховання дитини, а також визначення векторів того чи іншого психологічного супроводу та підтримки сім'ї.

Розглядаємо сім'ю як соціоекологічну систему, середовище безпосередніх взаємовпливів та умов, факторів розвитку особистості (просторово-предметний, інформаційний, культурний, природний, побутовий, міжособистісний контекст).

Керуючись базисним положенням психології розвитку про те, що психологічна сутність системи полягає у взаємодії її елементів, визначаємо сімейне середовище як психолого-педагогічну реальність взаємодії дорослих та дітей, котра містить в собі організовані (цілеспрямовано, чи стихійно) умови для розвитку, який відбувається в рамках сукупності діяльно-комунікативних зв'язків членів сім'ї. В залежності від якості та наповнення середовища тими, чи іншими елементами можна бачити його варіативність та міру наближення до екологічного. Позитивні та негативні лінії

в дитячому розвитку, фактично - розвиток чи стагнація, деградація - знаходяться у прямому відношенні з характером взаємин, екологічністю сімейного середовища. В цьому і виявляється така варіативність організації середовища, як безпечне, захищене та орієнтоване на здоров'я.

Сімейне середовище, котре є екологічним, на нашу думку, має містити низку складових та відповідні показники.

Поведінкова складова. (Розуміння батьками на рівні інтуїції значимості безпосереднього впливу власної поведінки на атмосферу сім'ї).

Мотиваційна складова. (Налаштування батьків на дитину, як особистість, врахування мотивів вчинків, а не лише власне вчинків).

Інформаційна складова. (Розуміння батьками, що інформаційне тло, яке характеризує кожную сім'ю, домінуючі теми бесід, типове щоденне телевізійне «меню», віртуальне середовище, його контент, долучення членів сім'ї до читання, культурних надбань, ступінь включення у суспільне життя країни, міста, локальної спільноти, індукує розвиток відповідних психологічних особливостей дітей, значною мірою визначає ту, чи іншу активність та відповідні інтереси).

Емоційна складова. (Створення атмосфери психологічного благополуччя, свободи, прийняття, піклування, відчуття безпеки (включаючи захист від травмивної інформації, що не відповідає віку), що включає варіативність стосунків представників різних поколінь, звичаї, реально діючі сімейні традиції, звички, емпатійну щоденну взаємодію, духовний клімат).

Організаційна складова. (Достатньо чітка організація робочого та вихідного дня з врахуванням вікових та індивідуальних особливостей дитини, що передбачає руховий режим, перебування на свіжому повітрі).

Просторово-предметна складова. (Використання елементів домашньої обстановки та створення її з метою позитивного впливу на дитячий розвиток (домашня бібліотека, ігротека, приладдя для образотворчого мистецтва, комп'ютер, музичний інструмент, спортивне приладдя), підтримка та розвиток стосунків з природним середовищем (виїзд на природу, вирощування рослин, заощадження ресурсів, сортування відходів)

Маркером екологічного сімейного середовища є відповідальна позиція дорослих, котрі опікуються безпечним та насиченим середовищем та відповідним способом життя дитини та в цілому родини. Важливими є на-

ступні базові умови розвивального сімейного середовища, що впливають на розвиток психологічних особливостей особистості дитини:

1. Спільна діяльність батьків та дітей, що передбачає спілкування та взаємодію у різноманітних ситуаціях особистісного, пізнавального, ділового характеру, зокрема і під час перебування дитини у віртуальному просторі.
2. Авторитетні та зрілі батьківські установки (поєднання вимогливості та чуйності)
3. Зацікавлення батьків у особистісному розвитку дитини за обов'язкової орієнтації на індивідуальні, вікові особливості дитини, її схильності та інтереси.

Сім'я як локальне середовище вибудовує свою взаємодію та спосіб життя, що можуть поширюватися на інші соціальні середовища, збагачуючи, оптимізуючи їх, тому необхідно докладати зусиль в напрямку проектування моделей безпечного середовища, які би визначали його екологічність, детермінували особистісний розвиток та емоційне благополуччя всіх членів сімейної системи.

Зазвичай в поле уваги дослідників потрапляє дитина та її взаємини з батьками, меншою мірою приділяється увага стосункам із сиблінгами (братами, сестрами), але вкрай недостатньо висвітленою залишається тематика, що розкриває суть взаємодії представників кількох поколінь в межах однієї сімейної системи – онуків та бабусь, дідусів. Огляд фахової літератури – переважно авторства зарубіжних вчених з питань сучасного стану психологічних досліджень міжпоколінних стосунків виявив специфіку характеру та якості цих стосунків. Так, зокрема встановлено, що сім'я, як один з провідних соціальних інститутів, в повній мірі віддзеркалює вплив тих процесів, які відбуваються в сучасному світі - зокрема суперечливі тенденції в стосунках представників старшого, середнього молодшого поколінь (ейджизм, конфлікт, антагонізм, дистанційованість, нерозуміння та взаємні звинувачення). Водночас дослідження присвячені міжпоколінній взаємодії в сім'ї вказують на специфіку таких стосунків, де їхній характер докорінно відрізняється, свідчить про толерантність та гармонійність. Активно дослідниками вивчається проблема виховання внуків [3,4,5,6,7]. Для більшої частини похилого віку виконування ролі бабусі та дідуся є діяльністю, що приносить

глибоке задоволення. Як свідчать вищезгадані дослідження, бабусі та дідуся займаються вихованням молодшого покоління, не вступаючи при цьому в конфлікти з поколінням їхніх батьків і в напружені відносини між прабабками та дітьми. Багатопоколінні сім'ї представлені так званими «латентними родичами» або «мережами підтримки» [7].

Дуже потужна і багатофункціональна так звана " сімейна національна гвардія", за метафоричним висловом дослідників А.Річарда, Дж.Сеттерстена, О.Хегештад [6] передбачає активну роль бабусь та дідуся у житті сім'ї, особливо в критичні періоди її існування. Наприклад, коли сімейні арбітри – грандбатьки примиряють у сварках дітей та внуків, як більш досвідчені і мудрі. В плані збереження сімейної історії саме вони виконують роль хранителів сімейних традицій, здатних передавати їх наступним поколінням, утримуючи цей зв'язок поколінь. В цілому аналіз закордонних досліджень про взаємини в багатопоколінній в сім'ї дозволяє зробити наступні висновки: представники різних поколінь у сім'ї досить часто спілкуються між собою, незважаючи на те, що живуть зазвичай, окремо; всередині сім'ї між поколіннями існує наступність; представники зрілого віку активно доглядають за своїми старими, немічними батьками, основна відповідальність при цьому, як правило, лежить на жінках; під час сімейних криз всі покоління звичайно діють більш згуртовано, ніж у звичайних життєвих ситуаціях; практично представники всіх поколінь вважають, що дуже важливо підтримувати відносини між усіма членами сім'ї, особливо це стосується представників середнього покоління.

Американська психологиня Л. Тролл відзначає, що насправді бідність людей середнього віку, якщо і живуть окремо від своїх дітей, так і від своїх батьків, тим не менш, мають регулярні контакти зі своїми дорослими дітьми та батьками похилого віку. Ця зв'язок, як правило, посилюється, коли у членів сім'ї виникають якісь проблеми. Коли представники трьох поколінь збираються разом для вирішення сімейних проблем, вони намагаються допомогти одному конкретним способом. Якщо у кого-небудь з членів сім'ї з'являється потреба в допомозі, інші члени сім'ї надають їй у контексті відносин взаємної рівності та поваги.

Добре знаний та широко розповсюджено міф про те, що поколінням важко знайти спільну мову через відмінності у способі життя, характеру та цінностей. Тим не менш, новітні дослідження показують, що всередині сім'ї між поколіннями існує дивовижна сутність: більшість людей середнього віку вважають, що важливо підтримувати відносини між членами сім'ї – це така важлива і загальна цінність, що вона поділяється і студентами коледжів, які часто прагнуть змінити світ, висловлюють протестні настрої з приводу різних соціальних традицій та приписів. Хоча між представниками молодого покоління і суспільством традиційно може існувати глибоке розходження, втім у їхніх сім'ях між поколіннями рідко існує такий розрив, який би заважав нормальним здоровій комунікації та взаємодії.

В сучасній психологічній науці та практиці виникла гостра потреба в вивченні особливостей сімей, в яких активно бере участь у життєдіяльності третього покоління - покоління батьків. Кількапоколінні сім'ї в сучасному світі стають розповсюдженими в зв'язку з нестабільною загальною політичною та економічною ситуацією, об'єднання нуклеарних сімей з батьківськими з метою подолання наслідків економічних проблем (втрата годувальника, роботи, зниження доходів сім'ї). Значна кількість сімей об'єднується із старшим поколінням через відсутність власного житла, а ранній вік подружжя при створенні сім'ї сприяє не лише тривалому збереженню матеріальної, економічної, а також і психологічної залежності дорослих дітей від батьків. Часто-густо життєві цілі, де побудова кар'єри виявляється більш пріоритетною ніж виховання дітей та створення психологічного клімату родини з певними правилами, традиціями та ритуалами, також диктують молодій сім'ю жити з батьками, які доглядатимуть та виховуватимуть онуків.

У більшості випадків існує чимало доказів того, що бабусі та дідусі представляють "резервну армію" для своїх дітей та онуків, особливо це стосується бабусь по материнській лінії. Розлучення може стати частіше перешкодою для потоку підтримки, особливо по батьківській лінії, але в деяких випадках – навпаки, посилює цю допомогу і урізноманітнює її види.

Сучасна сім'я достатньо широко представлена розширеною, багатопоколінною родинною системою, але досліджень присвячених аналізу психологічних феноменів, що виникають в такій системі є обмаль. Разом з тим орієн-

тація у специфіці міжпоколінної взаємодії в родині та з'ясування факторів, що детермінують екологічність такої взаємодії та розвивальний контекст, можуть стати в нагоді при визначенні алгоритмів організації життєдіяльності кількопоколінних сімей в умовах невеликого міста, чи мегаполісу.

Такого роду дослідження були би дуже запитаними за очевидної необхідності прогнозування напрямків соціально- психологічного розвитку сучасної сім'ї де б закладались конструктивні чинники міжпоколінної взаємодії.

Таким чином, розповсюдження розширених сімей в сучасній суспільстві в більшій мірі, є слідством деструктивних процесів і дозволяє людям вирішувати завдання, пов'язані, головним чином з виживанням. Це відображає соціальну актуальність даного дослідження, пов'язаного з необхідністю вивчення соціально-психологічної специфіки розширених сімей

На наше переконання за доброї організації взаємодії, підтримки у повсякденних справах саме сім'я яка складається з кількох поколінь, виявляється ефективною та досконалою завдяки багатоваріантності та гнучкості. Міжпоколінна взаємодія у родині є особливим видом соціальної взаємодії, котра базується на прямому та опосередкованому спілкуванні представників різних поколінь, виступаючи джерелом становлення ідентичності, поколінної зокрема. Міжпоколінна взаємодія, що регулюється механізмами трансгенації (передача елементів досвіду від старших до молодших) та префігурації (прийняття старшими досвіду молодших) має добрий ресурс для розвитку під час спільного проведення дозвілля.

Метою нашого дослідження було з'ясувати особливості спілкування мешканців великого міста - дідусів –бабусь з онуками під час дозвілля.

Наше дослідження охоплювало 28бабусь та 7 дідусів, які живуть у столичному місті та беруть участь у вихованні онуків віком від 3 до 9 років. Застосовувались структуроване інтерв'ю та спостереження за міжпоколінною взаємодією. При проведенні інтерв'ю були використані запитання, що містяться у методиці “Список проявівгенеративної поведінки» (Generative Behaviour Checklist), котра спрямована на прослідковування ступеню спрямованості представників старшого покоління на «втління себе» в наступних поколіннях через певну поведінку, що і отримала назву «генеративності», запропоновану Е.Еріксоном. Серед таких поведінкових

проявів, які фіксуються, зокрема відповідями на запитання такого характеру: слугую рольовою моделлю для молодших; читаю книжки дітям; ремонтую дитячі іграшки; навчаю що таке добре і погано, правильно і неправильно; опановую нові навички та вміння; розказую комусь про своє дитинство; вмію гарно навчати, передавати навички, тощо. Частина учасників взаємодіяла з онуками в ситуації відвідання дому дітей, інша частина забирала онуків до свого помешкання.

Аналіз отриманих даних засвідчив, що рівень задоволення спілкуванням та результатами взаємодії були значно вищими у групі бабусь та дідусів, які забирали онуків до себе додому ($p < 0,001$). Структуроване спостереження за експресією, змістом та насиченістю взаємодії також показало більшу ступінь конгруентного міжпоколінного спілкування саме у цій групі ($p < 0,05$). Результати дослідження засвідчили більшу ефективність міжпоколінної взаємодії, що відбувається в умовах власного помешкання, тобто того середовища представників старшого покоління, де просторові характеристики та предметно-побутові особливості є звичними, а також максимально співвідносяться із комфортним часовим темпоритмом. Почуваючись більш вільно та незалежно саме у своєму середовищі бабусі та дідусі більш творчо та варіативно виявляють свою індивідуальність та ініціативно використовують власні життєві надбання для трансляції молодшим членам сім'ї. Активізуючи відпрацьовані форми взаємодії, які базуються на традиціях та особистісно забарвлених переживаннях старші члени сім'ї виявляють більш високий рівень задоволення результатами свого спілкування з онуками та онучками. Молодші члени сім'ї, занурюючись у простір, освоєний старшими, виявляють відповідно високий рівень зацікавленості та сприйнятливості до занять та спільного проведення часу. Представники старшого покоління в ході міжвікової взаємодії активно вправлялись у передачі навичок у побутовій діяльності (приготування страв, догляд за рослинами, тваринами), рукоділлі, майструванні, художній діяльності, долучення до надбань народної традиційної культури (пісні, вірші, танці), ремесел. Молодші, використовуючи наданий простір та потенціал старших не лише споживають запропоноване старшими, а й трансформують середовище спілкування, від початку задане старшими. Вони часто-густо виступають у ролі своєрідних модифікаторів простору міжвікової взаємодії, оновлюючи традиційний досвід, заохочуючи

старших до оволодіння навичками, що увійшли до арсеналу молодшого покоління вже «з пелюшок» (опанування гаджетами, програмами, інструментами, новітніми можливостями інтернету тощо).

Висновки.

Отже результати нашого дослідження дозволяють позиціонувати міжпоколінне спілкування як ситуацію, що створює і в старших, і в молодших учасників міжвікової сімейної взаємодії суб'єктивне відчуття безпеки та свободи, меншого тиску часових рамок, пов'язаних з вимогами високотехнологічного суспільства до напруженого графіку роботи та навчання (час дорівнює гроші). Вже сама зміна середовища та діяльності (її форми та змісту), стимулює розвиток тих боків особистості дитини, які часто бувають заблокованими або не потрапляють до поля уваги батьків. Формула розвивального контексту перебування дитини з бабусями-дідусями за таких умов включає наступні елементи: характерне предметно-просторове, фізичне середовище, де господарями є саме представники старшого покоління; часовий проміжок – від незначного (на декілька годин) до кількох днів на вихідні, до тривалого (місяці під час канікул); різноманітність занять у різних сферах людської життєдіяльності (природа, музика, ремесла, образотворче мистецтво, ігри, читання, практичні навички, фізкультура, спорт). Хоч соціокультурне тло життєдіяльності родини змінюється, та цінний життєвий досвід старших засвоюється та зберігається молодшими як сімейні традиції та розвивається як ресурсний сімейний полілог.

Сімейне середовище, котре об'єднує представників кількох поколінь (діти-батьки - бабуся, дідусь) виконує низку функцій: комунікативну, освітню, виховну, розвивальну, ресурсну та трансгенераційну. Активізація цих функцій та збагачення їхнього змістового наповнення є запорукою екологічності сім'ї та благополуччя кожного з її членів.

Сім'я, попри песимістичні прогнози деяких науковців, все ще лишається важливим і міцним середовищем, але вона змінюється. Ми повинні не лише слідкувати та фіксувати ці зміни, але й бути готовими до оновлення своїх методів попередження розвитку негативних процесів та усунення загроз деформації сім'ї, напрацювання шляхів розвитку солідарності сучасної сім'ї.

Список використаних джерел

1. Рудоміно-Дусятська О.В. Екологічно-орієнтований спосіб життя як предмет психологічного дослідження /О.В.Рудоміно-Дусятська//Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Ін-ту психології ім.Г.С.Костюка. / К., / Т.7. /Вип.28 /С.192-199.
2. Швалб Ю.М. Еколого-психологічні виміри способу життя / Ю.М. //Актуальні проблеми психології: Зб.наук.праць Ін-ту психології ім.Г.С.Костюка НАПН України – К., – Т.7. – Вип.5.– Ч.2. – С.294-301.
3. McAdams, D.P., Hart, H.M., & Maruna, S. (1998). The anatomy of generativity. In D.P. McAdams and E. de St. Aubin (Eds.), *Generativity and adult development: How and why we care for the next generation* (pp. 7-43). Washington, D.C.: APA Press.
4. Bengtson VL. Beyond the nuclear family: The increasing importance of multigenerational bonds. *Journal of Marriage and Family*. 2001;63:1–16.
5. Kotre J. *Outliving the self: How we live on in future generations*. Baltimore: Johns Hopkins University Press; 1984.
6. Richard A. Settersten, Jr., Gunhild O. Hägestad_What's the Latest? Cultural Age Deadlines for Family Transitions_The *Gerontologist*, Volume 36, Issue 2, 1 April 1996, Pages 178–188,<https://doi.org/10.1093/geront/36.2.178>
7. Riley, M. W., & Riley, J. W. (1993). Connections: Kin and cohort. In V. L. Bengtson & W. A. Achenbaum (Eds.), *The changing contract across generations*. New York: Aldine de Gruyter
8. Troll, L. (1985). The contingencies of grandparenting. In V. L. Bengtson & J. Robertson (Eds.), *Grandparenthood* (pp. 135–150). Beverly Hills, CA: Sage.
9. Vovchuk-Blakytina O.O., Gurlieva T.S. Current trends of ecologization of intergenerational interaction / O.O. Vovchuk-Blakytina, T.S. Gurlieva // «Teoretyczne i badania stosowane w dziedzinie pedagogiki, psychologii i nauk społecznych». – Kielce, Rzeczpospolita Polska 28-29 grudnia 2017 r. – S. 225-228.–

Spysok vykorystanykh dzherel

1. Rudomino-Dusiatska O.V. Ekolohichno-oriietovanyi sposib zhyttia yak predmet psykolohichnoho doslidzhennia /O.V.Rudomino-Dusiatska//Aktualni problemy psykolohii: Zbirnyk naukovykh prats In-tu psykolohii im.H.S.Kostiuka. / К., / Т.7. /Vyp.28 /S.192-199.
2. 2.Shvalb Yu.M. Ekoloho-psykolohichni vymiry sposobu zhyttia / Yu.M. Shvalb //Aktualni problemy psykolohii: Zb.nauk.prats In-tu psykolohii im.H.S.Kostiuka NAPN Ukrainy – К., – Т.7. – Vyp.5.– Ch.2. – S.294-301.
3. 3.McAdams, D.P., Hart, H.M., & Maruna, S. (1998). The anatomy of generativity. In D.P. McAdams and E. de St. Aubin (Eds.), *Generativity and adult development: How and why we care for the next generation* (pp. 7-43). Washington, D.C.: APA Press.

4. Bengtson V.L. Beyond the nuclear family: The increasing importance of multigenerational bonds. *Journal of Marriage and Family*. 2001;63:1–16.
5. Kotre J. *Outliving the self: How we live on in future generations*. Baltimore: Johns Hopkins University Press; 1984.
6. Richard A. Settersten, Jr., Gunhild O. Hägestad What's the Latest? Cultural Age Deadlines for Family Transitions, *The Gerontologist*, Volume 36, Issue 2, 1 April 1996, Pages 178–188, <https://doi.org/10.1093/geront/36.2.178>
7. Riley, M. W., & Riley, J. W. (1993). Connections: Kin and cohort. In V. L. Bengtson & W. A. Achenbaum (Eds.), *The changing contract across generations*. New York: Aldine de Gruyter
8. Troll, L. (1985). The contingencies of grandparenting. In V. L. Bengtson & J. Robertson (Eds.), *Grandparenthood* (pp. 135–150). Beverly Hills, CA: Sage.
9. Vovchyk-Blakytina O.O., Gurlieva T.S. Current trends of ecologization of intergenerational interaction / O.O. Vovchyk-Blakytina, T.S. Gurlieva // «Teoretyczne i badania stosowane w dziedzinie pedagogiki, psychologii i nauk społecznych». – Kielce, Rzeczpospolita Polska 28-29 grudnia 2017 r. – S. 225-228.–

Vovchyk-Blakytina O.O.

Environmentality of the family and the intergeneration interaction

The article considers the family environment as a socioecological system. Marker of the environmental family environment is a responsible attitude of adults who take care of a safe and rich environment and the appropriate way of life of the child and the whole family. The orientation in the specificity of intergenerational interaction in the family and the factors that determine the environmental friendliness of such interaction may be useful in determining the algorithms for the organization of the life of several generations. The family environment, which brings together representatives of several generations (children-parents - grandparents), performs a number of functions: communicative, educational, developmental, resourceful and transgenerational. The activation of these functions and the enrichment of their content is a guarantee of the environmental friendliness of the family and the well-being of its members. The results of our study allow positioning intergeneration communication as a situation that creates both in the elderly and younger participants of inter-family family interaction a subjective sense of security and freedom, less pressure of the time frame. The very change in the environment and activities (its form and content), stimulates the development of the sides of the child's personality, which are often blocked or do not fall into the attention of parents. The formula for the developmental context of the child's stay with grandparents is presented.

Keywords: *family environment, intergenerational interaction, environmentally oriented, developmental environment.*

ВОЛИНЕЦЬ НАТАЛІЯ ВАЛЕНТИНІВНА

кандидат психологічних наук, доцент, старший науковий співробітник відділення організації наукових досліджень науково-дослідного відділу, Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, м. Хмельницький

РЕКОМЕНДАЦІЇ ПРИКОРДОННОМУ ВІДОМСТВУ ЩОДО ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСОБИСТІСНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ ПЕРСОНАЛУ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

У статті представлено рекомендації управлінському персоналу прикордонного відомства щодо психологічного забезпечення особистісного благополуччя персоналу Державної прикордонної служби України. Описано заходи психологічного забезпечення благополуччя військових провідних армій світу, особливості технології покращення, підвищення та збереження особистісного благополуччя персоналу Державної прикордонної служби України та психологічні, професійно-орієнтовані та організаційні заходи психологічного забезпечення особистісного благополуччя в прикордонному відомстві. Запропоновано форми реалізації технології покращення, підвищення та збереження особистісного благополуччя персоналу Державної прикордонної служби України в прикордонному відомстві, а також аналітичні, інноваційні процедури, процедури реалізації, управління та контролю особистісного благополуччя прикордонників.

Ключові слова: *особистісне благополуччя, психологічне забезпечення, технологія покращення, підвищення та збереження особистісного благополуччя персоналу Державної прикордонної служби України, аналітичні, інноваційні процедури, процедури реалізації, управління та контролю особистісного благополуччя прикордонників.*

Постановка наукової проблеми. Питання психологічного забезпечення професійної діяльності в контексті психологічного забезпечення особистісного благополуччя персоналу та військовослужбовців силових структур в різних країнах світу, в тому числі в Україні, є вкрай актуальним. Особистісне благополуччя персоналу Державної прикордонної служби (ДПС) України, яке розглядається, по-перше, як глобальне, цілісне суб'єктивне рефлексивне переживання прикордонниками позитивності та

значущості власного «Я-існування» в цілому та через призму їхньої життєздійснення в середовищі професійної діяльності, що репрезентує інтегральну оцінку їхнього професійного життя, позитивні афекти стосовно виконуваної роботи, організаційного середовища та, як наслідок, життя в цілому, і, по-друге, як суб'єктивне переживання-проживання ситуативного досвіду в контексті професійної діяльності як гармонійне поєднання вкладених зусиль особистості для здійснення роботи, досягнутих цілей роботи та отриманої вигоди (винагороди, визнання, перспектив тощо), визначає не лише якість життя прикордонника, а й якість виконання ним завдань з охорони державного кордону та прикордонної безпеки держави в цілому. Відсутність комплексних психодіагностичних методик та прикладних методик наукових програм психологічного супроводу, підтримки, допомоги щодо цільового впливу на різні аспекти особистісного благополуччя прикордонників вимагає розробки заходів його психологічного забезпечення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В багатьох провідних країнах світу в збройних силах активно розробляються та впроваджуються заходи психологічного забезпечення благополуччя військових. Так, у збройних силах США керівники несуть значну відповідальність за благополуччя їх солдатів [1] і впроваджуються різні програми інтервенції, спрямовані на зміну, розвиток, підтримку та збереження особистісного благополуччя: програма підготовки та розвитку духовного лідерства ескадри атаки вертольотів Apache Longbow на Ft. Hood, Texas спрямована на розвиток навичок лідерства та духовного виживання та створення ціннісної конгруентності на стратегічному та індивідуальному рівнях, а також підвищення рівня організаційної відповідальності, продуктивності та благополуччя пілотів [2]; комплексна програма фітнесу для солдат. Яка складається з трьох компонентів: глобальна оцінка переживань солдатів, курси самовдосконалення емоційних, соціальних, сімейних та духовних аспектів життя, спрямовані на розвиток стійкості солдатів[3], а також навчання і позитивний тренінг спрямований на навчання майстерності життєстійкості солдатів [4]; навчальні курси з подолання стресів у чотирьох сферах життя пов'язаних зі стратегіями і ресурсами, які використовують військовий персонал, щоб впоратись із стресами: життя-алкоголь, соціальна підтримка, сім'я та лідерство [1].

В психологічну підготовку до здійснення професійної діяльності персоналу Норвежського флоту включено програми індивідуальної адаптації до умов діяльності, подолання стресових ситуацій протягом тривалого періоду, впевненості у власних силах, вміннях виконувати необхідні завдання; формування відчуття значущості та визнання за виконану роботу, активного ставлення до вирішення проблем, віри в те, що хтось з персоналу здатний знайти потрібне рішення в складній ситуації, розвиток самореалізації, цілеспрямована робота та вироблення стилю роботи, твердості, уміння працювати в особливих умовах, вміння контролювати членів команди та бажання діяти у складних ситуаціях. Окрім того, для підвищення та збереження особистісного благополуччя персоналу Норвежського флоту реалізуються програми психологічної підтримки та турботи про їхні сім'ї в той період, коли вони знаходяться у плаванні, що підвищує також їхню мотивацію та знижує виникнення у них проблем, пов'язаних із психічним здоров'ям [5].

У збройних силах Канади з метою психологічного забезпечення психічного здоров'я та особистісного благополуччя військовослужбовців застосовуються програми підтримки здорового способу життя, розвитку вмінь та навичок зосередження на поставленій задачі, SMART-навичок (Specific, Measurable, Achievable, Relevant, Timely) цілеутворення та цілепокладання для індивідуального управління визначенням цілей та постановкою завдань, навичок контрольованого дихання, навичок кидати собі виклик у контексті негативного самообговорення, навичок візуалізації, розвитку системи самопідтримки, навичок визнавати особисті межі та межі інших людей у діяльності, стосунках тощо, розвиток навичок брати перерви (тайм-аути) для короткого відпочинку, налаштування та переналаштування на інші аспекти діяльності, а також запровадження програм відпочинку, розслаблення та рекреаційного відновлення. На груповому рівні запроваджуються програми розвитку лідерства, моніторингу не тільки професійних якостей персоналу, а й особистісних, соціальних тощо, а також продуктивності та ефективності діяльності, програми сприяння здоровому психологічному клімату та розвитку навичок прояву щирої турботи про оточуючих людей, програми профілактики та усунення психологічних

проблем персоналу на ранніх стадіях їхнього виникнення, програми забезпечення можливостей для відпочинку та навчання [6].

Для соціально-психологічного забезпечення особистісного благополуччя військовослужбовців Ізраїльських сил оборони створено Асоціацію благополуччя солдатів Ізраїлю. Ця організація сприяє благополуччю солдатів у сферах відпочинку, освіти та культури, здійснюючи діяльність будинків солдатів, клубів та центрів [7]. Окрім того, для забезпечення особистісного благополуччя військових в 1981 році в країні створено організацію FIDF (Friends of the Israel Defense Forces), якою розроблено та впроваджено програми освітніх, культурних, рекреаційних, соціальних послуг, а також створено об'єкти, що забезпечують надію, мету та життєву підтримку солдатів, які захищають Ізраїль та євреїв у всьому світі. Так програма «Гідність» надає економічну допомогу солдатам, які постраждали внаслідок бойових дій через надання грошових субсидій, меблів та побутової техніки, подарункових пакетів, продовольчих ваучерів та іншої допомоги їхнім сім'ям; програма «Самотні солдати» дозволяє FIDF діяти як друга сім'я для більш ніж 5000 солдатів, які не мають жодної сім'ї в Ізраїлі під час їх військової служби. FIDF також спонсорує польоти для одиноких бойових солдатів, що дозволяє їм відвідати близьких у своїй рідній країні під час їхньої служби. Програма «Спадщина» дозволяє сім'ям загиблих солдатів насолодитися відпочинком та канікулами в Ізраїлі за допомогою таких заходів, як семінари, шоу, екскурсії, розваги від популярних ізраїльських художників, спортивні заходи тощо. Програма також спонсорує поїздки до Сполучених Штатів для дітей загиблих солдатів, які отримують досвід літнього табору в США з американськими дітьми такого ж віку. Програма «Дух» забезпечує тиждень відпочинку для активних бойових підрозділів. Солдати перебувають на базах відпочинку, що підтримуються FIDF, які повністю обладнані житлом і їдальнями, басейнами, тренажерними залами та іншими зручностями. FIDF реалізує благодійні програми і спонсорує різні підрозділи подарунками, а також проводить веселі дні, поїздки та спортивні заходи для розвитку командного духу та підвищення морального духу. Програма «Батальйон» передбачає багаторічну рекреаційну діяльність та додаткову турботу про призначені батальйони та спонсорує церемонії, подорожі та інші заходи спрямовані на підвищення та збереження їхнього

благополуччя [8]. Цікавим є той факт, що в Ізраїлі та у всьому світі під час ранкової молитви Шабат (православними) євреями читаються молитви за благополуччя сил оборони Ізраїлю [9]. Отже, в багатьох провідних країнах світу в збройних силах активно розробляються та впроваджуються заходи психологічного забезпечення благополуччя військових, що сприяє як збереженню їхнього психічного та фізичного здоров'я, добробуту, так і якісному продуктивному й ефективному виконанню професійних обов'язків.

Мета статті – обґрунтування рекомендацій прикордонному відомству щодо психологічного забезпечення особистісного благополуччя персоналу Державної прикордонної служби України.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих результатів. Відповідно до Положення про організацію психологічного забезпечення діяльності Державної прикордонної служби України №829 від 06.10.2008 р. психологічним забезпеченням є сукупна узгоджена діяльність його суб'єктів, спрямована на досягнення психологічної готовності та оптимальної працездатності військовослужбовців, державних службовців та працівників за трудовим договором Державної прикордонної служби України (далі – персонал) до виконання завдань з охорони державного кордону, підвищення ефективності оперативно-службової діяльності персоналу, формування, зміцнення та відновлення його оптимального психологічного стану, забезпечення соціально-психологічного благополуччя та збереження психічного здоров'я персоналу, запобігання виникненню професійної деформації персоналу шляхом цілеспрямованого використання науково обґрунтованих форм, методів і засобів психологічної науки [10].

Психологічне забезпечення особистісного благополуччя персоналу Державної прикордонної служби України являється комплексом психологічних, професійних та організаційних заходів, спрямованих на покращення, підвищення та збереження особистісного благополуччя персоналу Державної прикордонної служби України. До психологічних заходів психологічного забезпечення особистісного благополуччя персоналу ДПС України відносяться: психодіагностика особистісного благополуччя прикордонників, консультування з питань переживання особистісного благополуччя та корекція (психологічна підтримка і допомогу з питань актуалі-

зованих життєвих та професійних проблем, а також негативних переживань), контрольна психодіагностика та профілактика.

Технологія покращення, підвищення та збереження особистісного благополуччя персоналу ДПС України в прикордонному відомстві повинна реалізовуватися комплексно та включати: проведення психодіагностики особистісного благополуччя прикордонників, консультування з питань переживання особистісного благополуччя та корекцію (психологічну підтримку і допомогу з питань актуалізованих життєвих та професійних проблем, а також негативних переживань), контрольну психодіагностику та профілактику.

Діагностична процедура, і в тому числі контрольна, яка проводиться після консультативних та корекційних заходів, включає аналіз показників особистісного благополуччя персоналу ДПС України: особистісної здійсненності життя, особистісної самоефективності та гармонії, професійної компетентності та самореалізації, професійно-організаційної мотивації, професійного розвитку та досягнень за допомогою розробленого скринінг-опитувальника особистісного благополуччя персоналу ДПС України.

Консультування з питань переживання особистісного благополуччя та корекція передбачає надання психологічної підтримки і допомоги персоналу ДПС України з питань актуалізованих життєвих та професійних проблем, а також негативних переживань у вигляді індивідуальних консультацій психолога, проведення з персоналом тренінгових занять спрямованих на покращення, підвищення та збереження його особистісного благополуччя.

Профілактика переживання особистісного благополуччя персоналу ДПС України включає обґрунтовані і своєчасно вжиті дії, спрямовані на:

- 1) запобігання можливим негативним переживанням та станам персоналу ДПС України, налаштування на позитивне оптимістичне сприйняття поточних робочих та інших проблем та на перспективи на майбутнє;

- 2) збереження, підтримку і захист оптимального рівня професійної діяльності та життєдіяльності персоналу ДПС України;

- 3) формування у персоналу ДПС України потреби у покращенні, підвищенні та збереженні їхнього особистісного благополуччя та відповідальності власне життя;

4) сприяння в досягненні професійних цілей персоналу ДПС України і розкритті його професійного потенціалу.

Необхідно відзначити, що саме профілактика переживання особистісного благополуччя персоналу ДПС України є найперспективнішим напрямом технології покращення, підвищення та збереження особистісного благополуччя персоналу ДПС України, оскільки надає можливість колективу організації стабільно розвиватися, попереджає появу конфліктів і стресових станів, незадоволеність персоналом своєю трудовою діяльністю та організаційною культурою прикордонного відомства, сприяє формуванню стимулів і мотивів до здійснення професійної діяльності в цілому. Профілактика переживання особистісного благополуччя персоналу ДПС України попереджає зниження ефективності та продуктивності праці, виникнення професійних захворювань, професійних деформацій та звільнення персоналу.

До професійно-орієнтованих заходів психологічного забезпечення особистісного благополуччя персоналу ДПС України відносяться:

1) психолого-професійний відбір кандидатів на посади ДПС України відповідно до вимог виконання службових завдань та відповідно навчання (отримання базової освіти, підвищення кваліфікації, перекваліфікації, стажування);

2) забезпечення належної психологічної підготовки та мотивації персоналу ДПС України для виконання службових завдань за призначенням;

3) здійснення психологічного супроводу та просвіти персоналу ДПС України з питань підвищення його особистісної активності, участі та відповідальності стосовно профілактики професійних деформацій, стресових розладів, депресії, збереження та відновлення психічного та психологічного здоров'я, відновлення та підтримки психологічної готовності та спроможності виконувати службові обов'язки, розвитку професійного потенціалу;

4) запровадження у процес професійної психологічної підготовки персоналу ДПС України спеціальних короткострокових програм з набуття ними навичок, знань та умінь стосовно саморегуляції та оптимізації психічних станів і негативних переживань, що базуються на використанні різних прийомів дихання, впливу на біологічно активні точки тіла, самопере-

конанні, використанні найпростіших психотропних засобів, зміні м'язового тону тощо [11]; навичок активізації власних зусиль, особистісного та професійного потенціалу персоналу на виконання професійних завдань, розвиток позитивної та оптимістичної установки на виконання завдань службової діяльності тощо.

До організаційних заходів психологічного забезпечення особистісного благополуччя персоналу ДПС України відносяться: регулярне планування та управління психосоціальним середовищем прикордонного підрозділу. Робочі завдання та вимоги, що пред'являються до роботи, і робочий час повинні бути узгоджені одні з іншими, а також із кваліфікацією та професійною компетентністю, знаннями, вміннями, навичками та здібностями персоналу ДПС України. Тому основними завданнями управлінського персоналу прикордонного відомства щодо психологічного забезпечення особистісного благополуччя персоналу ДПС України є реалізація наступних організаційних заходів:

- 1) моніторинг ризиків та небезпек робочого середовища та організація безпеки (фізичної безпеки робочого середовища, унеможливлення дискримінації на робочому місці). Зазначений захід дає можливість створити у персоналу почуття безпеки, дає можливість швидко адаптуватися до робочого середовища, зменшити стресові реакції та отримувати задоволення робочим місцем та середовищем;

- 2) створення позитивного соціально-психологічного клімату, запровадження правил емоційної підтримки, однакового ставлення до всіх з боку керівництва та колег;

- 3) організація внутрішньої комунікації для уникнення непорозумінь, чуток, конфліктів і невпевненості та зворотнього зв'язку з метою своєчасного виявлення невдоволень та проблем;

- 4) залучення персоналу до розробки інноваційних пропозицій щодо покращення організації та виконання професійної діяльності;

- 5) запровадження порядку винагород та визнання персоналу (від подяки та похвали, преміювання до підвищення по посаді), які мотивують персонал на досягнення успіхів;

б) запровадження заходів, які сприяють здоровому способу життя (наприклад, заохочуючи рух на робочому місці, організовуючи різні пов'язані з рухом спільні заходи, кампанії тощо);

7) організація заходів підвищення компетентності персоналу ДПС України з питань збереження та покращення здоров'я, уникнення стресу на робочому місці, професійного вигорання та деформацій.

Технологія покращення, підвищення та збереження особистісного благополуччя персоналу Державної прикордонної служби України в прикордонному відомстві може реалізовуватися у наступних формах:

- профілактичні навчальні програми покращення, підвищення та збереження особистісного благополуччя для персоналу ДПС України різних структурних підрозділів прикордонного відомства, а також для керівників органів охорони кордону та інших фахівців з управління персоналом;

- індивідуальна та групова корекційна робота з персоналом ДПС України з низьким рівнем особистісного благополуччя;

- групові колективні семінари спрямовані на зростання знань, вмінь та навичок персоналу ДПС України з питань поглиблення усвідомлення особистісної здійсненності життя, особистісної самоефективності та гармонії, професійної компетентності та самореалізації, професійно-організаційної мотивації, професійного зростання та досягнень;

- орієнтація персоналу ДПС України на динамічну, творчу, відповідальну позицію в процесі здійсненні професійної діяльності, на готовність до ризику, експериментування, новаторства та інновацій;

- організація професійної діяльності персоналу ДПС України із врахуванням й інших аспектів їхнього життя: особистісних інтересів та інших видів діяльності, сім'ї, соціального оточення тощо як способу збереження гармонії між їхнім особистим життям і кар'єрою;

- організація соціокультурної діяльності в прикордонному відомстві в контексті популяризації особистісного благополуччя персоналу ДПС України;

- організація дозвілля, туризму та відпочинку з урахуванням потреб і побажань персоналу ДПС України;

- підготовка і підвищення компетентності психологів прикордонного відомства керівників органів охорони кордону та інших фахівців з

управління персоналом з питань покращення, підвищення та збереження особистісного благополуччя для персоналу ДПС України.

З метою запровадження технології покращення, підвищення та збереження особистісного благополуччя персоналу ДПС України в прикордонному відомстві керівництву ДПС України може бути рекомендовано реалізацію аналітичних, інноваційних процедур та процедур реалізації, управління та контролю особистісного благополуччя прикордонників. Аналітичні процедури включають вивчення зовнішнього та внутрішнього середовища прикордонного підрозділу, професійних, особистісних та соціальних потреб і проблем персоналу ДПС України, його професійно-організаційної мотивації, можливостей для підвищення професійної компетентності та самореалізації, професійного зростання та досягнень. Інноваційні процедури містять визначення і організацію розробки та впровадження нових програм професійної підготовки персоналу ДПС України для здійснення професійно діяльності з врахуванням його особистісних та професійних інтересів, потреб, прагнень, а також моніторинг їхньої якості. Процедура реалізації полягає у проведенні цілеспрямованої політики психологічного забезпечення особистісного благополуччя персоналу ДПС України в системі психологічного забезпечення професійної діяльності прикордонників. Процедура управління і контролю включає організацію стратегічного і оперативного планування психологічної роботи з покращення, підвищення та збереження особистісного благополуччя персоналу ДПС України, інформаційне забезпечення з питань переживання благополуччя та організацію контролю проведених заходів.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Запровадження технології покращення, підвищення та збереження особистісного благополуччя персоналу ДПС України дозволить виявляти його актуалізовані особистісні, професійні та соціальні потреби, здійснювати діагностику особистісної здійсненності життя, особистісної самоефективності та гармонії, професійної компетентності та самореалізації, професійно-організаційної мотивації, професійного зростання та досягнень, проводити консультування, корекцію і прогнозування, розробляти адекватні заходи психологічної підтримки та допомоги з питань переживання особистісного благополуччя. Перспективи подальших розвідок пов'язані з підготовкою

управлінського персоналу ДПС України щодо впровадження заходів психологічного забезпечення особистісного благополуччя персоналу в прикордонних підрозділах.

Список використаних джерел

1. Dolan C. A., Ender M. G. The coping paradox: work, stress, and coping in the U.S. Army *Military Psychology*. 2008. Vol. 20. P. 151–169. DOI: 10.1080/08995600802115987.
2. Fry L. W., Vitucci S., Cedillo M. Spiritual leadership and army transformation: Theory, measurement, and establishing a baseline. *The Leadership Quarterly*. October 2005. Vol. 16. Is. 5. P. 835-862. URL : <https://doi.org/10.1016/j.leaqua.2005.07.012>.
3. Seligman M. E. P., Fowler R. D. Comprehensive Soldier Fitness and the future of psychology. *American Psychologist*. Jan. 2011. Vol. 66(1). P. 82-86. DOI: 10.1037/a0021898.
4. Reivich K. J., Seligman M. E. P., McBride, S. Master resilience training in the U.S. Army. *American Psychologist*. 2011. Vol. 66 (1). P. 25-34. URL : <http://dx.doi.org/10.1037/a0021897>.
5. Sanden S., Johnsen B. H., Eid J., Sommerfelt-Pettersen J., Koefoed V., Størksen R., Røsseland A., Neteland H. O., Wetteland P. I., Wilhelmsen E. V. Mental readiness for maritime international operation: procedures developed by Norwegian navy. *Resilience Research and Training in the U.S. and Canadian Armed Forces "Battlebook" with agenda, participants and supplemental materials* / Co-chairs R. R. Roland, P. T. Bartone. Toronto, Canada. August 7. 2015. 160 p. P. 90-97. URL : <http://www.hardiness-resilience.com/docs/Battlebook-160-pages-30AUG2015.pdf>.
6. Bailey L.C. S. Canadian forces health services. Road to mental readiness: challenges & opportunities. *Resilience Research and Training in the U.S. and Canadian Armed Forces "Battlebook" with agenda, participants and supplemental materials* / Co-chairs R. R. Roland, P. T. Bartone. Toronto, Canada. August 7. 2015. 160 p. P. 6-23. URL : <http://www.hardiness-resilience.com/docs/Battlebook-160-pages-30AUG2015.pdf>
7. Friends of the israel defense forces. URL : http://www.awis.co.il/hp_site_fidf.html (дата звернення 8.11.2018).
8. Public, Society Benefit. Friends of the Israel Defense Forces. Wellbeing and Recreational Programs. URL : <https://www.guidestar.org/profile/13-3156445> (дата звернення 10.11.2018).
10. Jewish Army Israel Defense Forces. URL : <http://www.ahavat-israel.com/eretz/army> (дата звернення 9.11.2018).
11. Положення про організацію психологічного забезпечення діяльності Державної прикордонної служби України №829 від 06.10.2008 р. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1068-08> (дата звернення 29.10.2018).

12. Алещенко В.І. Психологічне забезпечення миротворчої діяльності військовослужбовців Збройних Сил України : монографія. Харків, ХУПС. 2008. 238 с.

Транслітераційний переклад списку використаних джерел

1. Dolan C. A., Ender M. G. (2008). The coping paradox: work, stress, and coping in the U.S. Army. *Military Psychology*. Vol. 20. P. 151–169. DOI: 10.1080/08995600802115987.
2. Fry L. W., Vitucci S., Cedillo M. (2005). Spiritual leadership and army transformation: Theory, measurement, and establishing a baseline. *The Leadership Quarterly*. Vol. 16. Is. 5. P. 835–862. URL : <https://doi.org/10.1016/j.leaqua.2005.07.012>.
3. Seligman M. E. P., Fowler R. D. (2011). Comprehensive Soldier Fitness and the future of psychology. *American Psychologist*. Jan. Vol. 66(1). P. 82–86. DOI: 10.1037/a0021898.
4. Reivich K. J., Seligman M. E. P., McBride, S. (2011). Master resilience training in the U.S. Army. *American Psychologist*. Vol. 66 (1). P. 25–34. URL : <http://dx.doi.org/10.1037/a0021897>.
5. Sanden S., Johnsen B. H., Eid J., Sommerfelt-Pettersen J., Koefoed V., Størksen R., Røsseland A., Neteland H. O., Wetteland P. I., Wilhelmsen E. V. (2015). Mental readiness for maritime international operation: procedures developed by Norwegian navy. *Resilience Research and Training in the U.S. and Canadian Armed Forces “Battlebook” with agenda, participants and supplemental materials / Co-chairs R. R. Roland, P. T. Bartone*. Toronto, Canada. 160 p. P. 90–97. URL : <http://www.hardiness-resilience.com/docs/Battlebook-160-pages-30AUG2015.pdf>.
6. Bailey L.C. S. (2015). Canadian forces health services. Road to mental readiness: challenges & opportunities. *Resilience Research and Training in the U.S. and Canadian Armed Forces “Battlebook” with agenda, participants and supplemental materials / Co-chairs R. R. Roland, P. T. Bartone*. Toronto, Canada. 160 p. P. 6–23. URL : <http://www.hardiness-resilience.com/docs/Battlebook-160-pages-30AUG2015.pdf>
7. Friends of the israel defense forces. URL : http://www.awis.co.il/hp_site_fidf.html (дата звернення 8.11.2018).
8. Public, Society Benefit. Friends of the Israel Defense Forces. Wellbeing and Recreational Programs. URL : <https://www.guidestar.org/profile/13-3156445> (дата звернення 10.11.2018).
9. Jewish Army Israel Defense Forces. URL : <http://www.ahavat-israel.com/eretz/army> (дата звернення 9.11.2018).
10. Polozhennya pro organizaciyu psyxologichnogo zabezpechennya diyalnosti Derzhavnoyi prykordonnoyi sluzhby Ukrainy. №829 vid 06.10.2008 r. [*Provisions on the organization of psychological support of activity of the State border service of Ukraine №829 of 06.10.2008.*]. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1068-08> (дата звернення 29.10.2018).

11. Aleshchenko V.I. (2008). *Psychologichne zabezpechennya myrotvorchoyi diyalnosti vijskovosluzhbovciv Zbrojnyx Syl Ukrainy : monografiya. [Psychological provision of peacekeeping activity of servicemen of the Armed Forces of Ukraine: monograph].* Harkiv, XUPS. 238 s.

Волынец Н.В.

Рекомендации пограничному ведомству по психологическому обеспечению личностного благополучия персонала Государственной пограничной службы Украины

В статье представлены рекомендации управленческому персоналу пограничного ведомства по психологическому обеспечению личностного благополучия персонала Государственной пограничной службы Украины. Описаны мероприятия психологического обеспечения благополучия военных ведущих армий мира, особенности технологии улучшения, повышения и сохранения личностного благополучия персонала Государственной пограничной службы Украины и психологические, профессионально-ориентированные и организационные мероприятия психологического обеспечения личностного благополучия в пограничном ведомстве. Предложены формы реализации технологии улучшения, повышения и сохранения личностного благополучия персонала Государственной пограничной службы Украины в пограничном ведомстве, а также аналитические, инновационные процедуры, процедуры реализации, управления и контроля личностного благополучия пограничников.

Ключевые слова: личностное благополучие, психологическое обеспечение, технология улучшения, повышения и сохранения личностного благополучия персонала Государственной пограничной службы Украины, аналитические, инновационные процедуры, процедуры реализации, управления и контроля личностного благополучия пограничников.

Volynets N.V.

Recommendations to the border department regarding the psychological provision of personal well-being of the staff of the State Border Guard Service of Ukraine

The question of psychological support of professional activity in the context of psychological provision of personal well-being of personnel and servicemen of security structures in different countries of the world, including in Ukraine, is extremely relevant. The article are represented the recommendations to the managerial staff of the border department regarding the psychological provision of personal well-being of the staff of the State Border Guard Service of Ukraine. The measures of psychological maintenance of the well-being of the world's leading military armies, features of technology for improvement, enhancement and preservation of personal well-being of the staff of the State Border Guard Service of

Ukraine and psychological, professional-oriented and organizational measures of psychological support of personal well-being in the border guard department are described. The forms of implementation of the technology for improvement, enhancement and preservation of personal well-being of the staff of the State Border Guard Service of Ukraine in the border department, as well as analytical, innovative procedures, procedures for the implementation, management and control of the personal well-being of border guards are proposed.

The introduction of technology for improvement, enhancement and preservation of personal well-being of the staff of the State Border Guard Service of Ukraine will allow to identify updated personal, professional and social needs, to carry out diagnostics of personal feasibility of life, personal self-efficacy and harmony, professional competence and self-realization, professional-organizational motivation, professional growth and achievements, to conduct counseling, correction and prognosis, to develop adequate psychologists personal support and help with personal well-being.

Key words: *personal well-being, psychological support, technology for improvement, enhancement and preservation of personal well-being of the staff of the State Border Guard Service of Ukraine, analytical, innovative procedures, procedures for the implementation, management and control of personal well-being of border guards.*

КИРПЕНКО ТЕТЯНА МИХАЙЛІВНА

кандидат психологічних наук, молодший науковий співробітник лабораторії екологічної психології Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України, м. Київ

**ПРОБЛЕМА ЗДОРОВ'Я ТА ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ
В СУЧАСНИХ ПСИХОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ**

В статті розглянуто проблему здоров'я та здорового способу життя в сучасних психологічних дослідженнях. Визначено основні напрямки цих досліджень. Обґрунтовано актуальність теми дослідження. Розглядаються детермінанти здоров'я. Здоровий спосіб життя розглядається як основа профілактики захворювань. Встановлено, що в психології здоров'я існує багато теорій та підходів, які мають ряд методологічних та дослідницьких проблем. Перспективою подальших досліджень є подолання труднощів методологічного характеру, розвиток теоретичних основ та посилення зв'язку психології із медициною та супутніми науками.

Ключові слова: *здоров'я, психологія здоров'я, здоровий спосіб життя, психологічне благополуччя, самосвідомість, соціальні уявлення.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.

В сучасному, нестабільному, мінливому світі, складних, екстремальних соціоекологічних умовах проблема психологічного та фізичного здоров'я особистості виступає на передній план. Формується усвідомлення потреби у професійних психологах у всіх сферах життя. Визначення та специфікація видів людської поведінки, спрямованих на збереження і зміцнення здоров'я, являє собою проблему, ще не знайшла прийнятної розв'язання ні в зарубіжній, ні у вітчизняній науці. Дослідження про поведінку, яке сприяє здоров'ю, в даний час також набувають значення і є визначальними факторами і щодо інтервенції. Відмічена зростаюча роль психології у забезпеченні здоров'я, у зміні поглядів на співвідношення між психікою та тілом, що дуже актуально в наш напружений час [3].

За останні десятиріччя проведено багато важливих та цікавих досліджень зв'язків між психологічними факторами та станом здоров'я. Психосоматична та поведінкова медицини, як і психологія здоров'я, сходяться на

тому, що здоров'я та хвороба є результатами взаємодії біологічних, психологічних та соціальних факторів. Це тим більше актуально, що по статистичним даним приблизно третина хворих, які приходять до лікаря страждають функціональними чи емоційно зумовленими розладами. Таким чином, стає зрозуміло, що хвороби сучасної людини обумовлені, перш за все, його способом життя і повсякденною поведінкою. Однією з головних методологічних проблем психології здоров'я є невизначеність теоретичних підстав. Короткий перелік деяких підходів до категорії здоров'я вказує на складну детермінацію даного феномена і необхідності подальших міждисциплінарних досліджень, що зумовлює актуальність нашого дослідження.

Мета статті. Дослідити проблему здоров'я та здорового способу життя в сучасних психологічних дослідженнях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми є виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується запропонована стаття.

Значне місце проблемам здоров'я людини відводилося в спадщині українського філософа і просвітителя Г. Сковороди. Він пропагував ідею природовіповідності виховання. Філософ вважав, що люди повинні бути «тілесно здоровими», а тому особливу увагу він приділяв фізичному вихованню, основним засобом якого вважав фізичну працю. Ряд філософів (К. Гельвецій, Дж. Локк, М. Ломоносов) [4], медиків (Н.Амосов, М. Буянов, Ю. Лісцин) [3], психологів (В. Бехтерев, Л. Виготський та ін.) [3] намагалися вирішувати проблему здоров'я та здорового способу життя, починаючи з раннього віку, чому, в основному, були присвячені їхні дослідження. Сучасні дослідження показують, що предметне поле психології здоров'я значно ширше, ніж тільки виконання безпосередньо дій пов'язаних зі здоров'ям та вдосконаленням людини. Воно включає аналіз соціальних відносин, стратегій поведінки, вивчення аттитюдів, переконань, цінностей, соціальних уявлень, що орієнтують, що направляють і виправдовують ті чи інші дії, пов'язані зі здоров'ям (так само як і з хворобою).

Дисципліна психології здоров'я розвивалася від зростаючого визнання внеску психологічних процесів в стан здоров'я і хвороби. Його мета і основна увага в тому, щоб генерувати і тестувати теорію і втілювати ці теорії в життя. Концепція британських науковців (Біллінгтон, 1993) [11] ба-

зується на біопсихосоціальному підході до розуміння здоров'я та хвороби. Основною метою цього підходу є визнання впливу широкого кола біологічних, психологічних і соціальних факторів на стан здоров'я і хронічні захворювання. Ці важливі особливості, які часто більш широко розглядаються як більш широкі детермінанти здоров'я (Dahlgren and Whitehead, 1991) [10], вважаються невід'ємною частиною оцінки і лікування хвороб (Andrasik, 2015) [9]. Серед зарубіжних досліджень психології здоров'я виділяють наступні теорії: теорія запланованої поведінки (TPB; Ajzen, 1991) [8], транстеоретична модель (Transtheoretical (TTM) Prochaska and Velicer, 1997, Armitage, 2010) [12], модель верифікації здоров'я (HBM, Hochbaum, 1958, Janz and Becker, 1984) [12] тощо.

Сьогодні проводяться більш широкі та різноманітні дослідження про поведінку здоров'я, комунікації в середовищі медичних установ, в тому числі з використанням нових комунікаційних технологій [10], дослідження старіння людини [9], про роль сім'ї у випадку охорони здоров'я і хвороби, для того, щоб результати дослідження могли стати основою в практичній діяльності психологів здоров'я в роботі з різними клієнтами або групами пацієнтів на всіх рівнях - індивідуально, громади, суспільства.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження

Психологія здоров'я визначається як наука про психологічні і поведінкові процеси в контексті здоров'я, хвороби і турботи про здоров'я [3], однак мало уваги і довіри виявляється дійсно психологічного знання. Дослідження і профілактичні програми часто не мають на увазі ніякої теоретичної моделі [10].

В буденному уявленні здоров'я розуміється як нормальна діяльність організму, внутрішня та зовнішня стабільність фізичних, психічних та соціальних параметрів у підтримці рівноваги між особистістю та середовищем. Здоров'я – це необхідна умова активної та нормальної життєдіяльності людини. Суттєві порушення у цій сфері тягнуть за собою зміни у звичному образі життя, практиці відношень з оточуючим світом, можливу втрату працездатності, а в цілому – вимушену корекцію планів на майбутнє. Як дуже складний та системний феномен здоров'я є предметом розгляду багатьох наукових дисциплін. У більшості теорій особистості розглядається питання психологічного здоров'я. Точка зору на здоров'я, яка припу-

скає не тільки відсутність негативного стану, але й присутність позитивної якості, поширена сьогодні у багатьох культурах світу. Накопичена велика кількість даних, які засвідчують участь психосоціальних факторів у виникненні та розвитку багатьох захворювань. Валеологічний аналіз причин здоров'я вимагає перенесення центру уваги від медичних аспектів до фізіології, психології, соціології, культурології, в духовну сферу і конкретні режими і технології навчання, виховання і фізичного тренування.

Велике значення в розробці позитивного визначення здоров'я зіграла концепція психологічного благополуччя (Psychological Well-Being). Вони роблять акцент на дослідження позитивного психологічного функціонування (Ryff, Singer, 1998, Ryff et al., 1998) [9]. Ця концепція базується на досягненнях психоаналітичної, екзистенційної, гуманістичної та трансперсональної психології (К. Роджерс, А. Маслоу, Е. Еріксон, К. Хорні, Е. Фромм, В. Франкл, К.-Г. Юнг) [3; 7; 9; 12].

Прагнучі зміцнити своє здоров'я і намагаючись вести здоровий спосіб життя, кожна людина, часто не усвідомлюючи цього, орієнтується на певні зразки або еталони здоров'я. Багатьма авторами виділяються три соціокультурних еталони здоров'я, а саме: античний, антропоцентричний та адаптаційний. На сьогодні здійснюються спроби представити інтегративний підхід до здоров'я. Стоїками (Аврелій, Зенон, Епіктет та ін.) здоров'я трактувалося як постійна «сонастроєність» душі та тіла, життя в узгодженості з природою. Здоровій людині властиві духовна незалежність, здоровий дух та розум, вміння володіти собою [2].

Адаптаційні теорії здоров'я виділяють три основних аспекти даної проблематики: екологічний, нормативний та комунікативно-інтерактивний [1]. Екологічний аспект розглядає здоров'я як гармонійне співіснування з природним оточенням, у злагоді з біологічною природою людини; природовідповідність людського існування, порушення якого призводить до хвороб та екологічних лихам. Нормативний аспект розглядає здоров'я як відповідність стану та поведінки людини соціальним та культурним нормам, здатність засвоювати ці норми. Комунікативно-інтерактивний аспект розглядає здоров'я як повноцінне спілкування та адекватна взаємодія з оточуючими, продуктивність соціальних взаємин [1, С. 101-103].

Антропоцентричний еталон здоров'я розглядає як всебічну самореалізацію, розкриття творчого та духовного потенціалу особистості тощо.

Теоретичний аналіз феномену «здоров'я» дозволяє характеризувати здоров'я як особисту та суспільну цінність, описати цінність здоров'я в життєдіяльності людини. В останні роки відмічається проникнення ідей позитивної психології у психологію здоров'я. Серед головних теоретичних та прикладних питань постають питання вивчення особистісних факторів задля повноцінного розвитку особистості, успішного подолання складних життєвих обставин, подолання наслідків захворювань та фізичних травм, формування здорового способу життя тощо.

На сьогодні спостерігається тенденція до позитивного відношення до здорового способу життя, особливо у відношенні активності та вживання їжі. При цьому, реально цього дотримуються лише близько 15 % відсотків людей. Це відбувається за рахунок низької активності та поведінкової пасивності людей. Тобто здоровий спосіб життя потрібно цілеспрямовано та постійно формувати на протязі життя людини. Здоровий спосіб життя розглядається як основа профілактики захворювань.

Здоровий спосіб життя – це спосіб життєдіяльності, що відповідає генетично зумовленим типологічним особливостям людини, відповідним конкретним умовам життя. Він направлений на формування, зберігання та зміцнення здоров'я та повноцінне виконання людиною її соціально-біологічних функцій. Здоровий спосіб життя є найбільш ефективним засобом і методом забезпечення здоров'я, первинної профілактики хвороб і задоволення життєво важливої потреби в здоров'ї [5].

За Е. Вайнером [11] структура здорового способу життя повинна включати наступні фактори: оптимальний руховий режим, раціональне харчування, раціональний режим життя, психофізіологічну регуляцію, психосексуальну і статеву культуру, тренування імунітету і загартовування, відсутність шкідливих звичок і валеологічну освіту.

Спосіб життя загалом являє собою важливу біосоціальну категорію, яка інтегрує уявлення про певний тип життєдіяльності людини. Він характеризується особливостями повсякденного життя людини, включаючи його працю, використання вільного часу, задоволення особистих потреб, суспільне життя, норми та правила поведінки тощо. На сьогоднішній день дове-

дено, що близько 50 % факторів, які впливають на здоров'я людини припадають на образ життя. При цьому, здоровий спосіб життя як система складається з трьох основних взаємопов'язаних і взаємозамінних елементів, трьох культур: культури харчування, культури руху і культури емоцій.

Важливе місце у визначенні здорового способу життя для кожної людини необхідно враховувати особистісно-мотиваційні особливості людини, її типологічні особливості, стать, вік, соціальне оточення тощо. Отже, в основі формування здорового способу життя лежить ряд ключових положень. Так, активним носієм здорового способу життя є конкретна людина як суб'єкт і об'єкт своєї життєдіяльності і соціального статусу. У реалізації здорового способу життя людина виступає в єдності своїх біологічних і соціальних основ. В основі формування здорового способу життя людини лежить особистісно-мотиваційна установка людини на втілення власних соціальних, фізичних, інтелектуальних і психічних можливостей і здібностей.

Дослідження показали, що в основному людина ставиться до власного здоров'я дуже недбало. Багато людей не привчені до здорового способу життя і поведінки, які забезпечують попередження захворювань. Вони схильні до впливу негативних соціальних норм і традицій. Сукупність отриманих даних про поширеність позитивних і негативних поведінкових факторів, що впливають на здоров'я, частка тих, хто в повсякденному житті дійсно береже своє здоров'я, не перевищує 20% обстежених. Стверджуючи про важливість здоров'я, корисність занять фізичною культурою, згубність куріння, вживання алкоголю і т. ін., більшість людей в реальному житті нехтують можливостями збереження здоров'я і ризиками його втрати.

Деякі автори вважають, що означені проблеми здоров'я та здорового способу життя можуть бути вирішені за допомогою теорії соціальних уявлень С. Московісі [11]. Згідно С. Московісі [11], соціальні уявлення – це ряд (ланцюг) понять та тверджень (ідей, образів, метафор), які так чи інакше пов'язані між собою, виникають у повсякденному житті під час міжособистісних комунікацій. Саме на них спираються люди у міжособистісній взаємодії та приймають рішення про виконання чи невиконання тої або іншої дії.

Також одним із головних питань психології здоров'я є питання мотивації збереження та зміцнення власного здоров'я, мотивація здорового способу життя. Однією з найпопулярніших у психології здоров'я сучасною теорією, що описує механізми мотивації, є теорія самодетермінації Р. Райана та Е. Десі [3]. Вони вважають, що мотивація людини залежить від задоволеності в діяльності її базових потреб в автономії та компетентності. Дослідники вважають, що зовнішні стимули (загроза покарання) знижують внутрішню мотивацію, а можливість вибору, навпаки, підвищує її. Згідно теорії самодетермінації, вчинки людини розуміються як результат вільного вибору.

Психологічна складова є однією з істотних характеристик цілісного здоров'я людини. Так останні дослідження К. Дж. Хомана [12] самосвідомості та фізичного здоров'я вказують на те, що прийняття свідомої, доброї позиції по відношенню до своїх недоліків та невдач допомагає знижувати стрес та покращувати поведінку по відношенню до здоров'я. Їхні дослідження є перспективним напрямком майбутніх досліджень способів зниження стресу та покращення здоров'я загалом.

Висновки. Встановлено, що в психології здоров'я існує багато теорій та підходів, які мають ряд методологічних та дослідницьких проблем. В становленні здорового способу життя людини в суспільстві велике значення має розуміння та розвиток психології здоров'я. Психологія здоров'я – це наука про психологічні причини здоров'я, методи та засоби його збереження, зміцнення та розвитку.

Цінність здоров'я людини не потребує доказу, проте установки людей на збереження здоров'я не відповідають знанням людей про здоров'я загалом. За існуючими уявленнями проблема здоров'я розглядається в основному як медична проблема, тому головним завданням міністерства охорони здоров'я є лікування захворювань, а не їхня профілактика. При цьому ВООЗ визначає поняття здоров'я як різнобічне й багаторівневе - фізичне, психічне, соціальне і т. ін.

Таким чином, психологічним механізмом формування ставлення особистості до власного здоров'я як цінності є виявлення і розв'язання суперечності між ініціюємою цінністю і реальною поведінкою. Громадська думка, що формується школою і сім'єю, сприяє отриманню науково обгру-

натованої інформації, розширює уявлення про здоров'я та здоровий спосіб життя і робить більш значущою цінність здоров'я.

Потенціал психології здоров'я можна використовувати не тільки у співпраці з охороною здоров'я, а також у співпраці з соціологами, антропологами, дослідниками в області здоров'я та інтегрувати цю інформацію з ціллю покращення психологічного благополуччя суспільства, використовуючи психологічні підходи для збільшення тривалості життя та покращення здоров'я суспільства. Задля того, аби ефективність теоретичних та прикладних розробок збільшилась, необхідно подолати труднощі методологічного характеру, розвинути теоретичні основи та посилити зв'язок психології із медициною.

Список використаних джерел

1. Васильева О. С., Филатов Ф. Р. Психология здоровья человека. - М. : Академия, 2001. – С. 90-120.
2. Залевский Г. В., Кузьмина Ю. В. Некоторые проблемы психологии здоровья и здорового образа жизни / Г.В. Залевский, Ю.В. Кузьмина (Томск) // КиберЛенинка. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/nekotorye-problemy-psihologii-zdorovya-i-zdorovogo-obraza-zhizni>
3. Кирпенко Т. М. Вплив механізмів психологічного самозахисту на особистісні утворення та поведінкові моделі підлітків / Т. М. Кирпенко // Проблеми сучасної психології : Зб. наук. праць Кам'янець-Подільського нац. ун-ту імені Івана Огієнка, Ін-ту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / за наук. ред. С.Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої. – Вип. 27. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2014. – С. 198–210.
4. Лосев А. Ф. История античной эстетики: Итоги тысячелетнего развития. - М. : Искусство, 1993. Кн. 2. - С. 386-438.
5. Мартинсоне К., Фреймане Г., Колесникова Е. Психология здоровья в Латвии в контексте современных европейских исследований // Медицинская психология в России: электрон. науч. журн. – 2014. – N 5(28) - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://mpri.ru>
6. Римские стоики : Сенека, Эпиктет, Марк Аврелий : [Сборник : Перевод / Вступ. ст., сост., подгот. текста В. В. Сапова]. - М. : Республика, 1995. - 462,[1] с.; 22 см. - (Библиотека этической мысли).
7. Фролова Ю. Г. Психология здоровья. - УП «Издательство “Вышэйшая школа”», 2014. - - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.litres.ru/uliyafrolova/psihologiya-zdorovya/chitat-onlayn/>
8. Ajzen, I The theory of planned behaviour // Organizational Behavior and Human Decision Processes. – 1991, 50(2): p. 179–211.
9. Andrasik, F, Goodie, JL, Peterson, AL (eds) Biopsychosocial Assessment in Clinical Health Psychology. London: Guilford Press. Google Scholar. – 2015.

10. Charlotte Emma Hilton, Lynne Halley Johnston, Health psychology: It's not what you do, it's the way that you do it // August 2, 2017 Research Article <https://doi.org/10.1177/2055102917714910>
11. Ogden, J Celebrating variability and a call to limit systematization: The example of the behaviour change technique taxonomy and the behaviour change wheel. Health Psychology Review. – 2017. - Available at: <http://dx.doi.org/10.1080/17437199.2016.1190291>
12. Self-compassion and physical health: Exploring the roles of perceived stress and health-promoting behaviors / Kristin J Homan, Fuschia M Sirois, // First Published // Health Psychology Open //Sept. 14, 2017. - Research Article <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/2055102917729542>

Spisok vikoristanih dzherel (transliteraciya)

1. Vasileva O. S., Filatov F. R. Psihologiya zdorovya cheloveka. - M. : Akademiya, 2001. – S. 90-120.
2. Zalevskiy G. V., Kuzmina Yu. V. Nekotorye problemy psihologii zdorovya i zdorovogo obraza zhizni / G.V. Zalevskiy, Yu.V. Kuzmina (Tomsk) // KiberLeninka. - [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa: <https://cyberleninka.ru/article/n/nekotorye-problemy-psihologii-zdorovya-i-zdorovogo-obraza-zhizni>
3. Kyrpenko T. M. Vpliv mehanizmliv psihologichnogo samozahistu na osobistlni utvorenniya ta povedinkovi modeli pidlittiv / T. M. Kyrpenko // Problemi suchasnoyi psihologii : Zb. nauk. prats Kam'yanets-Podl'skogo nats. un-tu Imeni Ivana OgiEnka, In-tu psihologii Imeni G.S. Kostyuka NAPN UkraYini / za nauk. red. S.D. Maksimenka, L.A. OnufriEvoYi. – Vip. 27. – Kam'yanets-Podl'skiy : Aksloma, 2014. – S. 198–210 .
4. Losev A. F. Istoriya antichnoy estetiki: Itogi tyisyacheletnego razvitiya. - M. : Iskustvo, 1993. Kn. 2. - S. 386-438.
5. Martinsone K., Freymanee G., Kolesnikova E. Psihologiya zdorovya v Latvii v kontekste sovremennykh evropeyskikh issledovaniy // Meditsinskaya psihologiya v Rossii: elektron. nauch. zhurn. – 2014. – N 5(28) - [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa: <http://mprj.ru>
6. Rimskie stoiiki : Seneka, Epiktet, Mark Avreliy : [Sbornik : Perevod / Vstup. st., sost., podgot. teksta V. V. Sapova]. - M. : Respublika, 1995. - 462,[1] s.; 22 sm. - (Biblioteka eticheskoy myisli).
7. Frolova Yu. G. Psihologiya zdorovya. - UP «Izdatelstvo “Vyisheyshaya shkola”», 2014. - - [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa: <https://www.litres.ru/uliya-frolova/psihologiya-zdorovya/chitat-onlayn>
8. Ajzen, I The theory of planned behaviour // Organizational Behavior and Human Decision Processes. – 1991, 50(2): p. 179–211.
9. Andrasik, F, Goodie, JL, Peterson, AL (eds) Biopsychosocial Assessment in Clinical Health Psychology. London: Guilford Press. Google Scholar. – 2015.
10. Charlotte Emma Hilton, Lynne Halley Johnston, Health psychology: It's not what you do, it's the way that you do it // August 2, 2017 Research Article

<https://doi.org/10.1177/2055102917714910>

11. Ogden, J Celebrating variability and a call to limit systematization: The example of the behaviour change technique taxonomy and the behaviour change wheel. *Health Psychology Review*. – 2017. - Available at: <http://dx.doi.org/10.1080/17437199.2016.1190291>
12. Self-compassion and physical health: Exploring the roles of perceived stress and health-promoting behaviors / Kristin J Homan, Fuschia M Sirois, // First Published // *Health Psychology Open* //Sept. 14, 2017. - Research Article <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/2055102917729542>

Кирпенко Т.М.

Проблема здоровья и здорового образа жизни в современных психологических исследованиях

В статье рассмотрена проблема здоровья и здорового образа жизни в современных психологических исследованиях. Определены основные направления этих исследований. Обоснована актуальность темы исследования. Рассматриваются детерминанты здоровья. Здоровый образ жизни рассматривается как основа профилактики заболеваний. Установлено, что в психологии здоровья существует много теорий и подходов, которые имеют ряд методологических и исследовательских проблем. Перспективой дальнейших исследований является преодоление трудностей методологического характера, развитие теоретических основ и усиления связи психологии с медициной и сопутствующими науками.

Ключевые слова: *здоровье, психология здоровья, здоровый образ жизни, психологическое благополучие, самосознание, социальные представления*

Курпенко Т.

The problem of health and healthy lifestyles in modern psychological research

The article deals with the problem of health and a healthy lifestyle in modern psychological research. The main directions of these studies are determined. The relevance of the research topic is substantiated. Determinants of health are considered. Theoretical analysis of the phenomenon of "health" describes health as a personal and social value.

A healthy lifestyle is considered as the basis for disease prevention. A healthy lifestyle is a way of life. It corresponds to the genetically determined typological characteristics of a person corresponding to specific conditions of life. It is aimed at the formation, storage and promotion of health and the full performance of human social and biological functions.

It has been established that in the psychology of health there are many theories and approaches that have a number of methodological and research problems. The prospect of further research is to overcome the difficulties of a methodological nature, the development of theoretical foundations and strengthening the connection of psychology with medicine and related sciences.

Keywords: *health, health psychology, healthy lifestyle, psychological well-being, self-awareness, social perceptions*

КЛИЧКОВСЬКИЙ СЕРГІЙ ОЛЕКСІЙОВИЧ

аспірант кафедри соціальної психології, факультет психології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ РІЗНИХ ФОРМ МІЖСОБИСТІСНОЇ ВЗАЄМОДІЇ НА СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ КЛІМАТ ВИРОБНИЧОЇ ГРУПИ

Стаття присвячена теоретичному дослідженню впливу різних форм міжособистісної взаємодії на соціально-психологічний клімат групи, а також розглянуто та проаналізовано основні підходи вивчення поняття «міжособистісна взаємодія». Описані фактори, які впливають на міжособистісну взаємодію на виробництві, а саме: перетин зон відповідальності членів групи, ієрархічна побудова організації, несумісності та неспрацьованості членів групи, комплекс явищ, що супроводжується складними емоційними переживаннями, почуттям психологічного дискомфорту в учасників міжособистісної взаємодії, наявність соціально-психологічних бар'єрів у спілкуванні та інші. Висвітлено основні аспекти деструктивного впливу міжособистісної взаємодії на соціально-психологічний клімат виробничих груп.

Ключові слова: *міжособистісна взаємодія, соціально-психологічний клімат, деструктивний вплив, група.*

Актуальність. Заважаючи на сьогодишню нестабільну соціально-економічну ситуацію в країні, перед організаційними психологами постає нагальна потреба у дослідженні багатьох факторів, які впливають на формування соціально-психологічного клімату підприємства. На думку багатьох дослідників саме сприятливий соціально-психологічний клімат, відіграє значну роль у подоланні підприємством кризового періоду. Саме тому визначення факторів, які впливають на соціально-психологічний клімат є актуальною проблемою досліджень соціальних психологів.

Метою статі є теоретичний аналіз досліджень впливу міжособистісної взаємодії на соціально-психологічний клімат виробничої групи.

Постановка проблеми. На сьогодні науковою спільнотою напрацьовано значну кількість досліджень, які пов'язані з проблематикою міжособистісної взаємодії, однак вони здебільшого висвітлюють досліджують специфіку інтимно-особистісних відносин, ніж професійних.

Щодо поняття «міжособистісна взаємодія», то воно досліджувалось багатьма вченими, наприклад, найбільш відомими працями з цієї тематики є дослідження: Б. Г. Ананьєва, Г.М. Андреевої, Е. Берна, Н.В. Грішиної, М. М. Обозова, Л. А. Петровської та К. К. Платонова. Особливості впливу міжособистісної взаємодії на соціально-психологічний клімат груп, окреслювались у наукових здобутках В. В. Бойко, В. М. Куніцина, Б.Н. Лебедев, Б. Д. Паригіна та А. А. Русалинової.

На сьогодні з'являються праці, які пов'язані з вивченням соціально-психологічного клімату специфічних професійних групах (поліцейські, театральні, педагогічні). Серед дослідників у цьому напрямку можна відзначити роботи О.В. Волошиної, О. О. Мітічкіної, Ю. П. Скиданенко, Н. І. Шетелі, О. Л. Шюпши.

Виклад основного матеріалу: Міжособистісна взаємодія визначається багатьма вченими [2,4,7,10,11], як безпосередня взаємодія у якій бере участь невелика кількість осіб, учасники повинні знаходитись на одному «майданчику», бачити один одного, отримувати вчасний зворотній зв'язок від партнерів по спілкуванню. Міжособистісна взаємодія набуває форми особистісно-орієнтованого спілкування – кожен учасник цього процесу повинен брати до уваги індивідуально-психологічні особливості партнера по спілкуванню, його емоційний стан у момент взаємодії.

Головною рисою міжособистісної взаємодії є утворення психологічного контакту, який виникає завдяки засобам вербального і невербального спілкування між учасниками взаємодії. Даний процес ми можемо окреслити у рамках «суб'єкт-суб'єктної» взаємодії, де кожен член якого повинен виступати як незалежний актор.

Основною структурною одиницею у цьому процесі виступає, не окрема особистість, а її взаємозв'язок з іншими. Завдяки цьому взаємозв'язку відбувається взаємовплив учасників спілкування один на одного через їх висловлювання, вчинки та дії [5].

Відсутність особистісних стереотипів у членів взаємодії, глибина саморозкриття партнерів, наявність у них спільних унікальних подій дозволяють побудувати якісну міжособистісну взаємодію. Комплекс цих характеристик представляє собою міжособистісну поведінку. Е. Берн щодо цього вживав термін транзакція. Вчений наполягав на тому, що транзакція є

одиноцею взаємодії, що супроводжується певною рольовою позицією, виступаючи як стимулом так і реакцією у спілкуванні [3].

Розглядаючи концепцію Е. Берна [3] відповідно до деструктивних складових міжособистісної взаємодії, потрібно звернути увагу саме на такі види транзакцій як, «перехрещенні», у яких вектор стимулу і реакція перехрещуються (перетинаються). Даний вид транзакцій на думку вченого є основою більшості конфліктів, які мають місце у міжособистісній взаємодії. Він зазначав, що виникнення цієї транзакції відбувається через зміну ролі одного з учасників взаємодії. Стимул направлений від «дорослого» до «дорослого», однак реакція відбувається з рольової позиції «дитини» на позицію «батько».

Другий тип транзакцій, які можуть бути основою деструктивної взаємодії є приховані транзакції. Вони наявні тоді, коли люди кажуть одне, однак на увазі мають зовсім інше. У цьому випадку вербальні і невербальні складові не поєднані один з одним, наявний певний психологічний дисонанс. За словами Е.Берна ці транзакції з одного боку можуть бути основою так званих психологічних ігор або призвести до погіршення міжособистісної взаємодії. Оскільки люди можуть не правильно трактувати ті чи інші сигнали, які їм передають партнери по спілкуванню.

Аналізуючи міжособистісну взаємодію у професійних спільнотах, потрібно зробити акцент на тому, що спілкування у такій взаємодії є психологічно відстороненим, домінує система рольових відносин «Я-Ви» і направлено на досягнення загальних цілей групи. Метою взаємодії виступає об'єднання навколо спільної справи, пошуків засобів та інструментів підвищення ефективності співробітництва між членами такої взаємодії. На нашу думку, основним принципом міжособистісної взаємодії у виробничих групах повинна виступати раціональність. Спілкування (взаємодія) слугує інструментом пошуку процесу оптимізації спільної праці групи.

Розглядаючи міжособистісну взаємодію через призму професійно-ділових відносин, потрібно звернути увагу на роль соціальної ситуації, як деструктивного чинника цього процесу. Виходячи із того, що соціальна ситуація складається з трьох елементів:

- Соціальна роль актора взаємодії, його модель поведінки щодо інших учасників;

- Вчинки, набір і порядок дій – сценарій поведінки;
- Правила та норми, які регулюють взаємодію і впливають на характер відносин учасників соціальної ситуації.

Таким чином кожна складова соціальної ситуації накладає певні обмеження на поведінку учасників взаємодії, знижує їх свободу дій, зменшує кількість міжособистісних контактів і у загальному погіршує міжособистісну взаємодію.

Однак також потрібно звернути увагу на те, що є унікальні елементи міжособистісної взаємодії, які навпаки позитивно впливають на дану взаємодію, консолідуючи, об'єднуючи усіх її учасників. Виходячи з цього, професійна міжособистісна взаємодія складається з шести елементів (рис. 1)

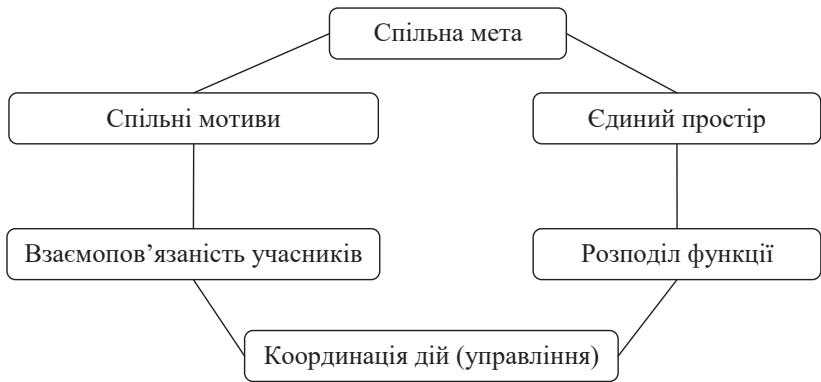

Рис. 1 Модель професійної міжособистісної взаємодії.

На нашу думку, сукупність цих елементів дозволяє учасникам професійної взаємодії об'єднуватись задля досягнення спільної мети. Проте викривлення одного з них буде вжати деструктивним фактором міжособистісної взаємодії, який вплине на загальний процес або навіть зруйнує всю взаємодію.

Під складовою «координація дій», ми розуміємо, наявність керівника (менеджера) та якісне виконання ним своїх функцій. Відсутність взаєморозуміння між керівництвом і підлеглими негативно впливає на міжособистісній взаємодії та соціально-психологічному клімату в цілому.

Помилкові дії керівництва також можуть вплинути на інші складові системи. Наприклад, якщо розподіл функцій буде не якісним, працівники зі значним досвідом виконуватимуть просту роботу, у той же час «молоді

кадри» повинні будуть працювати на складних ділянках, де потрібні вміння та навички, які у них відсутні.

Взаємопов'язаність учасників взаємодії може видозмінитися у особисту залежність одних членів групи від інших. Яскравим прикладом деструктивного прояву даної складової буде виступати спільна відповідальність декількох людей за один проект. Відсутність спільного позитивного результату призведе до погіршення відносин між членами групи, а також негативно вплине на соціально-психологічний клімат [2].

Через відсутність згуртованості членів групи, робота у єдиному просторі також буде виступати додатковим деструктивним фактором міжособистісної взаємодії. Наявність людей з протилежними індивідуально-психологічними характеристиками на одній виробничій ділянці призведе до конфліктів і негативно відобразиться на психологічному кліматі групи.

Такі складові системи, як спільні мотиви та спільна мета також можуть видозмінитись у бік деструкцій. По-перше, мета і мотиви можуть не співпадати або суперечити один одному. По-друге – учасники можуть не усвідомлювати реальні мотиви та мету взаємодії, через відсутність необхідних знань та досвіду або хибно трактуючи їх.

Виходячи з вище окресленого, ми можемо говорити, проте те, що кожен елемент структури професійної міжособистісної взаємодії за певних обставин може як позитивно вплинути на соціально-психологічний клімат виробничої групи, так і негативно чи навіть призвести до розпаду такої професійної команди.

Також деякі автори [9] описуючи організаційну структуру підприємств, роблять акцент на тому, що вона визначає специфіку ділової взаємодії і може виступати у ролі деструктивно фактора такої взаємодії. Жорстка регламентація цілей, завдань, способів побудови контактів між учасниками взаємодії, закріплення норм, стандартів поведінки, існування прав та обов'язків, яких потрібно дотримуватись – все це може деструктивно впливати на міжособистісну взаємодію у виробничих групах і погіршувати соціально-психологічний клімат всього підприємства.

У таких групах обмін інформацією між колегами носить не особистий характер, а є підпорядкований спільному вирішенню поставлених службових завдань. Однак під час такої взаємодії деякі члени можуть забувати

про те, що це формальні відносини між двома спеціалістами, і починати розуміти їх як приятельські (неформальні). За умови такого розходження у оцінці тих чи інших відносин у двох осіб може виникнути конфліктна ситуація. У майбутньому вона може стати одним з деструктивних факторів міжособистісної взаємодії у виробничій групі, адже впливатиме не тільки на цих осіб, а і на групу в цілому.

Деструктивно впливати на соціально-психологічний клімат може також ієрархічна побудова організації, згідно якої між підрозділами і співробітниками закріплюється відносини, які носять негативний характер (залежність, нерівність) і чинять серйозний вплив на міжособистісну взаємодію у цих групах. Це призводить до відсутності ефективного, своєчасного зворотного зв'язку, передачі точної і повної інформації з одної ланки організаційної піраміди до іншої. Брак інформації, її викривлення під час передачі по «вертикальній лінії» виокремлюється як окремий фактор деструктивного впливу на підприємство і на психологічну атмосферу, яка у ньому панує. Існування даного деструктивного фактору пов'язано в першу чергу з керівництвом, його управлінськими якостями, розумінням роботи кожного працівника і всієї системи у цілому. Іншою стороною є не розуміння персоналом проблемної ситуації або не бажання її оперативного вирішення.

Однією з важливих проблем, яку потрібно розглянути в контексті розуміння того, як міжособистісна взаємодія може впливати на соціально-психологічний клімат групи є поняття сумісності/несумісності та спрацьованості членів групи.

У загальному плані, під сумісністю розуміється оптимальне поєднання властивостей усіх учасників групи, їх можливість взаємодіяти узгоджено, ефективно задля якісного виконання спільної діяльності. Сумісність і спрацьованість розкривають ефективну взаємодію з двох боків. Для спрацьованості провідним буде виступати поведінковий компонент – висока результативність взаємодії, задоволеність результатами спільної роботи. У той же час сумісність виражається у емоційному компоненті, зміст якого полягає у задоволеність від спілкування з партнерами по взаємодії. Таким чином, сумісність більшою мірою виражається у якісній міжособистісній взаємодії, а спрацьованість направлена на предметний результат такої взаємодії.

Тому аналізуючи деструктивний вплив, який може існувати у міжособистісній взаємодії, потрібно звертати увагу на співвідношення сумісності/несумісності членів групи. Несумісність у цьому випадку буде виступати у ролі відсутності оптимального поєднання професійної або індивідуально-психологічних якостей учасників цієї професійної міжособистісної взаємодії, існування конфліктів, протиріч у групі, що призводить до неможливості виконання спільної діяльності.

У своїх працях К. К. Платонов виділяв 4 рівня сумісності, які існують у міжособистісній взаємодії: фізіологічний рівень, психофізіологічний рівень, психологічний рівень, соціально-психологічний [8].

На перших двох рівнях сумісність представлена поєднанням особливостей темпераменту учасників взаємодії, їх динамічних характеристик психофізіологічних реакцій, потреб, біологічних ритмів, психофізіологічної витривалості й емоційно-вольовою стійкістю. На психологічному рівні аналізується особливості характеру кожного члена групи, їх особистісна мотивація. В свою чергу, соціально-психологічний рівень характеризується прийняттям та узгодженістю соціальних ролей, інтересів, ціннісних орієнтацій, культурного і загальноосвітнього рівнів розвитку.

Головним показником сумісності на думку К. К. Платонова, виступає емоційні переживання, котрі виникають під час міжособистісної взаємодії. Несумісність членів групи на кожному з рівнів призводить до негативного (деструктивного) впливу на психологічну атмосферу групи і погіршує її показники результативності [8].

У багатьох дослідженнях [2, 4, 10]. наголошується на тому, що відносини засновані на спільних цінностях і мотивації, краще сприяють ефективній міжособистісній взаємодії, ніж відносини основані на симпатії і антипатії партнерів по спілкуванню. Гіпертрофована увага до емоційно-міжособистісним зв'язкам і їх посилення може завдати шкоди формуванню системи ділових відносин, особливо у новостворених групах та колективах. Вплив міжособистісних відносин на продуктивність спільної діяльності опосередковано складністю вирішуваних завдань. При відносно простому завданні низькі результати демонструють групи, члени яких мали позитивні взаємини [10]. Це пояснюється прагненням підтримувати дружні відносини, що у свою чергу переростає у взаємну поблажливість і негативно

впливає на якість спільної роботи. В свою чергу висока продуктивність груп з негативними відносинами пов'язана з критичністю партнерів до запропонованих варіантів вирішення задач. При ускладненні завдання вплив міжособистісних відносин на успішність виконання роботи знижується.

Аналізуючи праці Б. Г. Ананьєва [1], ми може визначити деструктивним такий комплекс явищ, що супроводжується складними емоційними переживаннями, почуттям психологічного дискомфорту у учасників міжособистісної взаємодії. Вони проявляються у формі відчуження, нетоварищескості, самотності особистості.

Члени групи можуть мати значні труднощі у спілкуванні – не вміють вибачатись, висловлювати співчуття, досягати згоди, конструктивно виходити з конфліктних ситуацій. Через це виникають негативні емоції, з'являється невпевненість, настороженість; кристалізується негативний досвід створення нових контактів та підтримання вже існуючих, простежується внутрішньо особистісне напруження у подальших ситуаціях спілкування. Вони виражаються у неувважності, образливо-поблажливому чи навпаки надмірно байдужому ставленні до партнера по спілкуванню. Усе вище зазначене, на думку вченого, деструктивно впливає на соціально-психологічний клімат виробничих колективів.

М. М. Обозов [6] серед порушень міжособистісної взаємодії виділяв: ускладнення спілкування і відносин між партнерами по спілкуванню. Психологічна сторона яких обумовлена такими якостями як: егоїзм, підозрілість, авторитарність, нещирість і заздрість. Дані психологічні чинники призводять до значного деструктивного впливу зі сторони одних учасників взаємодії на інших, а також негативно впливають на соціально-психологічний клімат всієї групи.

У своїх працях Б. Д. Паригін [7] також описував порушення міжособистісної взаємодії. На його думку, до цих порушень призводить наявність соціально-психологічних бар'єрів у спілкуванні. Серед бар'єрів він виділяв два основних їх види. Перший вид – внутрішні бар'єри особистості, які пов'язані з такими утвореннями як норми, установки, цінності, а також з такими особистісними особливостями як: ригідність, конформність, нерішучість. Другий вид – зовнішні бар'єри, причини яких знаходиться поза

особистістю. До таких він відносить – нерозуміння з боку іншої людини, брак інформації, різниця понятійного апарату у учасників взаємодії.

Також до комунікативних бар'єрів спілкування, які можуть негативно впливати на міжособистісну взаємодію Б. Д. Паригін відносить такі, що перешкоджають взаємодії і успішному спілкуванню, протидіють взаєморозумінню між учасниками взаємодії. До них можна віднести упереджене ставлення, забобони, соціальні стереотипи, які існують на підприємстві [7].

В. М. Куніцина [10] запропонувала наступну класифікацію стосовно труднощів міжособистісного спілкування, які негативно (деструктивно) впливають як на саму взаємодію, так і на соціально-психологічний клімат. Вона виокремлює дві групи труднощів:

1. «суб'єктивно» пережиті труднощі, які не завжди проявляються у конкретній соціальній взаємодії і не є очевидними для партнера по спілкуванню;

2. «об'єктивні» труднощі, які є яскраво вираженими під час безпосередніх контактів і знижують успішність спілкування, впливають на отримання задоволення від цього процесу.

До суб'єктивно пережитих труднощів автор відносить соціальну невпевненість, боязливість, сором'язливість, невміння встановлювати психологічний контакт. Соціальна невпевненість виникає в умовах рольового спілкування (керівник – підлеглий) і пов'язана з розвитком соціального інтелекту. Нерішучість є поведінковою і характерологічною рисою, яка обумовлює труднощі під час прийняття рішення.

В свою чергу, до об'єктивних труднощів можна віднести ті, які пов'язані з психофізіологічними особливостями особистості, а саме: повнотою володіння вербальними і невербальними засобами здійснення взаємодії; володіння нормами, правилами, сформованість психологічної культури спілкування.

Висновки: Узагальнюючи вищевозглянуте, ми можемо констатувати, що у соціальній психології поки що відсутній перелік основних факторів міжособистісної взаємодії та їх впливу на соціально-психологічний клімат у виробничій групі. Автори виділяють як позитивні, так і деструктивні фактори. Основою деструктивного впливу є індивідуально-психологічні особливості учасників взаємодії (внутрішній чинник), зовні-

шні фактори – не розуміння загальної мети, не якісні управлінські рішення. На нашу думку, розглядаючи такий складний процес, ми повинні, оцінювати його системно, досліджуючи особливості як позитивних, так і деструктивних впливів міжособистісної взаємодії на соціально-психологічний клімат виробничої групи. При цьому необхідно робити акцент на визначенні як внутрішніх, так і зовнішніх детермінант впливу міжособистісної взаємодії на соціально-психологічний клімат групи.

Перспектива подальших досліджень, на нашу думку, буде полягати у емпіричному дослідженні впливу різних форм міжособистісної взаємодії на соціально-психологічний клімат виробничої групи.

Список використаних джерел:

1. Ананьев Б. Г. О проблемах современного человекознания. / Б. Г. Ананьев — СПб.: Питер, 2001. — 272 с.
2. Андреева Г. М. Социальная психология / Г. М. Андреева. — М.: Аспект-Пресс, 2001. - 378 с.
3. Берн Е. Игры, в которые играют люди. Психология человеческих взаимоотношений / Е. Берн. — К.: PSYLIB, 2004. - 314 с.
4. Бойко В. В. Социально-психологический климат коллектива и личность / В.В. Бойко, А.Т. Ковалев, В. И. Панферов. — М.: Политиздат, 1983. - 196 с.
5. Коваленко А.Б. Психологія міжособистісного взаєморозуміння / А.Б. Коваленко – К.: КНУ імені Т.Шевченка, 2010. – 208 с
6. Обозов Н. Н. Межличностные отношения. / Н. Н. Обозов — Київ: Либідь, 1990. – 192 с
7. Парыгин Б. Д. Социально-психологический климат коллектива / Б. Д. Парыгин — Л., 1981. - 192 с.
8. Платонов К. К. Структура и развитие личности: психология личности / К. К. Платонов, А. Д. Глоточкин. – Москва: Наука, 1986. – 256 с.
9. Попов С. Г. Управление персоналом: учебное пособие / С. Г. Попов — М.: ПРИОР, 2004. - 324с.
10. Куницына В. Н. Межличностное общение. Учебник для вузов. / В. Н. Куницына, Н. В. Казаринова, В. М. Погорыша– СПб.: Питер, 2001. – 544 с.

References transliterated

1. Anan'yev B. G. (2001) *O problemakh sovremennogo chelovekoznaniiya*. SPb.: Piter 272 (rus).
2. Andreeva, G.M. (2001). *Sotsial'naya psikhologiya*. Moskva : Aspekt-Press 378 (rus).

3. Bern E.(2004) *Igry, v kotoryye igrayut lyudi. Psikhologiya chelovecheskikh vzaimootnosheniy*. Kiïv: PSYLIB 314 (rus).
4. Boyko V.V (1983). *Sotsial'no-psikhologicheskij klimat kollektiva i lichnost'* Moskva : Politizdat 196 (rus).
5. Kovalenko A.B. (2010). *Psykhologhija mizhosobystisnogho vzajemorozuminnja*. Kyïv : KNU imeni T.Shevchenka 208 (ukr).
6. Obozov I.N. (1990). *Mezhlichnostnye otnosheniya*. Kiïv : Libid'192 (rus).
7. Parygin B.D. (1981). *Sotsial'no - psikhologicheskij klimat kollektiva*. Moskva : Politizdat 192 (rus).
8. Platonov K. K. (1986) *Struktura i razvitiye lichnosti: psikhologiya lichnosti* Moskva : Nauka 256 (rus).
9. Popov S.G. (2004). *Upravlenie personalom: uchebnoe posobie*. Moskva : PRIOR 324 (rus).
10. Kunitsyna V. N. (2001) *Mezhlichnostnoye obshcheniye. Uchebnik dlya vuzov*. SPb.: Piter 544 (rus).

Кличковский С.А.

Теоретические аспекты исследования влияния различных форм межличностного взаимодействия на социально-психологический климат в группе на производстве

Статья посвящена теоретическому исследованию влияния различных форм межличностного взаимодействия на социально-психологический климат группы, а также рассмотрены и проанализированы основные подходы изучения понятия «межличностное взаимодействие». Описаны факторы, влияющие на межличностное взаимодействие на производстве, а именно: пересечение зон ответственности членов группы, иерархическое построение организации, несовместимости и несработанность членов группы, комплекс явлений, сопровождающийся сложными эмоциональными переживаниями, чувством психологического дискомфорта у участников межличностного взаимодействия, наличие социально психологических барьеров в общении и другие. Освещены основные аспекты деструктивного влияния межличностного взаимодействия на социально-психологический климат производственных групп.

Ключевые слова: *межличностное взаимодействие, социально-психологический климат, деструктивное влияние, группа.*

Klychkovskiy S.O.

Theoretical aspects of the investigation of the influence of different forms of interpersonal interaction on the socio-psychological climate of the manufacturing group

The article is devoted to theoretical research of the influence of various forms of interpersonal interaction on the socio-psychological climate of the group. The article considers and analyzes the main approaches of studying this concept.

Interpersonal interaction is determined by many scientists, as a direct interaction involving a small number of people, participants should be on one "platform", see each other, receive timely feedback from communication partners. Interpersonal interaction takes the form of person-oriented communication - each participant of this process should take into account the individual psychological characteristics of the partner in communication, his emotional state at the moment of interaction.

The main feature of interpersonal interaction is the formation of psychological contact, which arises due to means of verbal and nonverbal communication between the participants of interaction. This process can be outlined within the "subject-subjective" interaction, where each member should act as an independent actor.

The authors distinguish both positive and destructive factors. The basis of destructive influence is the individual psychological characteristics of the participants of the interaction (internal factor), external factors - misunderstanding of the general purpose, poor management decisions. In our opinion, considering such a complex process, we should evaluate it systematically, exploring the features of both positive and the destructive influence of interpersonal interaction on the socio-psychological climate of the manufacturing group. At the same time, it is necessary to emphasize the determination of both internal and external determinants of the influence of interpersonal interaction on the socio-psychological climate of the group.

Key words: *interpersonal interaction, socio-psychological climate, destructive influence, group*

МІСЯЧНА НАТАЛІЯ МИКОЛАЇВНА

аспірантка кафедри соціальної роботи, факультет психології,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ

ПРОБЛЕМА БЕЗРОБІТТЯ ЯК НЕОБХІДНІСТЬ ЗМІН У СФЕРІ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Стаття висвітлює наукові підходи щодо розуміння феномену безробіття та розкриває роль зміни професії та перенавчання у подоланні даної проблеми.

Ключові слова: *безробіття, криза, переживання, особистість, професійна орієнтація.*

Постановка проблеми. Нестабільність ринку праці призводить до вимушеної незайнятості та суттєвим збільшенням навантаження на одне робоче місце. Соціально-економічна ситуація в країні призводить до того, що на одні професії попит зникає, а інші стрімко зростає. Аби уникнути безробіття та бути конкурентоспроможним, фахівцям доводиться постійно змінюватися, підвищувати свою кваліфікацію, і за необхідності змінювати власну професію. Фахівець має бути готовим не лише до вдосконалення своїх навичок і вмінь, але і до постійної самоосвіти, що включає опанування додаткових спеціалізацій.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В. Г. Пасічна дослідила організаційно-психологічні детермінанти адаптації безробітних на етапі професійної перепідготовки (2018) [9]; К. Б. Аксенченко дослідила соціально-психологічні чинники професійної реадптації безробітних в умовах сучасного соціуму (2018) [1].

Виокремлення невирішених раніше частин проблеми. У науці накоплена достатньо велика кількість досліджень, які стосуються проблеми безробіття. Разом з тим ще залишається мало дослідженим питання соціально-психологічних чинників готовності безробітних, в тому числі вимушених переселенців до зміни професії та перенавчання.

Мета статті – дати теоретичний аналіз феномену безробіття та розкрити роль зміни професії та перенавчання у вирішенні даної проблеми.

Виклад основного матеріалу. У роботах зарубіжних і вітчизняних психологів виявлені негативні наслідки безробіття (М. Аргайл, К. Леана, Д. Фельдман, Н. Михайлова, А. Осіпова та ін.), емоційні стани особистості в ситуації безробіття (Н. Михайлова, Л. Пельцман, А. Осіпова), когнітивні оцінки ситуації безробіття (Н. Михайлова, А. Осіпова, А. Приходько, Н. Фізер, Б. Вайнер, У. Дейріті, А. Голдсміт, Дж. Летек, Г. Прассія), роль роботи в життєдіяльності людини (М. Яхода, П. Уорр, Н. Фізер та ін.), а також вплив втрати роботи на побудову кар'єри (Д. С'юпер, С. Осіпоу, Г. Елдер, А. Каспі) [12].

У вітчизняній психологічній науці проблему безробіття досліджували: А. Дьомін, С. Дановський, А. Осницький, Т. Чуйкова, Н. Михайлова, А. Осіпова, К. Петраш, І. Подушкіна, О. Гладков, І. Шагарова та інші.

Проведено велику кількість досліджень впливу безробіття на здоров'я. У досліджуваних безробітних спостерігаються погіршення фізичного здоров'я (Stokes & Cochrane, 1984; Kessler та колеги, 1988; Brenner, 1971); психологічні проблеми, такі як депресія, підвищена тривожність, апатія (Winefield & Tiggemann, 1990; Paul and Moser, 2009; McKee Ryan та колеги, 2005; Comino і колеги, 2003; Murphy and Athanasou, 1999; Kessler і колеги; Fryer and Payne 1986); низька самооцінка (Feather, 1982; Tiggemann and Winefield, 1984; Goldsmith, Veum and Darity, 1997); безпорадність, пов'язана з утратою контролю (Seligman, 1975); психосоматичні розлади (Berth, Förster, Stöbel-Richter, Balck & Brähler, 2006; Hollederer, 2003) [4].

Переживання втрати роботи можуть супроводжуватися резигнацією й апатією (Jahoda), зниженням самоповаги (Feather), зміною самоідентифікації та соціальною стигматизацією; проявами адиктивної поведінки (наприклад, алкоголізм, паління); розладами харчової поведінки й порушеннями сну [4].

Дослідниця Л. Пельцман виділяє чотири фази переживання втрати роботи: 1. Стан невизначеності та шоку. 2. Суб'єктивне полегшення й психологічна адаптація до ситуації (3–4 місяці після втрати роботи). 3. Ускладнення стану (6–7 місяців відсутності роботи). 4. Безпорадність і примирення із ситуацією виникають навіть за відсутності матеріальних труднощів, при одержанні допомоги по безробіттю [4].

Спроби дослідження феномену професійної кризи, зумовлених виключенням особистості з інституту трудової зайнятості та психологічних чинників їх подолання здійснювалися, як вітчизняними (Н. Глуханюк, І. Городецька, М. Дмитрієва, Л. Кален, Н. Михайлова, Ю. Павлов, Л. Пельцман, О. Рябова, Т.С. Чуйкова), так і зарубіжними авторами (А. Барбер, А. Вайнфілд, Дж. Дозьє, Б. Ешфорт, Р. Каталано, Р. Лазарус, Дж. Летек, А. Сакс, М. Тіджман, Н. Фізер, С. Фінеман, Б. Хьюстон).

До числа узагальнюючих досліджень у цій області можна віднести роботи М. Бендюкова, який розробив концепцію і стадіальну модель професійної кризи безробітних; дослідження А. Дьоміна, який розглядає безробіття як індивідуальну кризу зайнятості; дослідження Н. Саврілової, яка вивчає психологічні стратегії подолання кризи зайнятості у безробітних; роботи О. Рудюка, в яких увагу приділено дослідженню особистісно-сміслових детермінант переживання професійних криз у безробітних та ін.

К. Леана і Д. Фельдман у своєму дослідженні зафіксували негативний вплив безробіття на сім'ю. Так, автори встановили, що чоловік та жінка, втрапивши роботу, часто проявляють меншу згуртованість і взаємну підтримку, ніж раніше, в зв'язку з цим частіше виникають конфлікти. Відзначається, що безробітні віддаляються від сім'ї, залишають її або розлучаються в 3 - 4 рази частіше, ніж працюючі, на підставі чого автори роблять висновок про значну загрозу безробіття сім'ї (К. Леана, Д. Фельдман, 1995).

І. Городецька, М. Дмитрієва, Л. Пельцман, Д. Фельдман, Т. Чуйкова приділяли увагу впливу рівня домагань, структурі трудової мотивації і локус контролю особистості після втрати роботи, на зміну самооцінки.

Н. Михайлова в своєму дослідженні відмічає, що серед особистісних рис безробітних жінок переважають наступні: песимізм, тривожність, занижена самооцінка, практичність, здатність до абстрагування, заклопотаність, екстернальний локус контролю.

Впродовж деякого часу після втрати роботи більшість безробітних перебуває в розгубленому і пригніченому стані. Їх самооцінка себе як особистості та уява про свій соціальний статус різко знижується, зазнає змін поведінка, ставлення до роботи і стиль життя. З цього приводу науковці (С. Дановський, А. Дьомін, О. Мандрикова, М. Удальцова та інші у своїх працях зазначали таке: загальні особистісні якості, які властиві клієнтам

центру зайнятості більшість яких становлять безробітні, характеризують високий рівень тривожності і неспокою; конформність, песимістичність, консервативність; відокремленість, зниження комунікативних схильностей; часті сумніви і підозрілість, зумовлені низькою самооцінкою, складнощами адаптації до втрати роботи, високу ригідність відносно професійних уподобань (С. Дановський, Л. Коростильова), переважання екстернального локусу контролю (О. Мандрикова, Н. Михайлова) [12].

С. Дановський відмічає сукупний портрет безробітного, який має загальні психологічні якості: невисокий рівень соціальної сміливості; покірність; поступливість; конформність; песимістичність; підозрілість, недовіра: високий рівень тривоги та неспокою; досить добре розвинутий інтелект; обов'язковість у виконанні соціальних норм поведінки [12].

Російський вчений О. М. Гладков в дисертації писав (2012), що втрата роботи - це кризова, стресова подія в житті людини, тому необхідно вивчати особистісні передумови позитивної соціальної адаптації людини в цих умовах. Неадаптивний стиль психологічних захистів у безробітних більш виражений, ніж у працюючих людей. Вони частіше вдаються до таких захисних реакцій, як соматизація, регресія, уникнення, іпохондрія, пасивна агресія [3].

К. А. Петраш дослідила структуру професійної ідентичності у вигляді трьох взаємопов'язаних і ієрархічно організованих блоків: образу Я, мотиваційно-ціннісного блоку і блоку рольових уявлень. Нею теоретично обґрунтовано і емпірично доведено, що структура професійної ідентичності є динамічним утворенням, що змінюється на різних етапах професіоналізації. Вона дослідила роль соціально-психологічної адаптації особистості в структурі професійної ідентичності на різних етапах професіоналізації в трьох взаємопов'язаних аспектах: як функції професійної ідентичності, як механізм її формування і в якості критерію професійної ідентичності при переході з одного на інший етап професіоналізації [10].

І. В. Подушкіна досліджувала проблему безробіття через показник якості життя. За загальним показником якості життя безробітні та працюючі громадяни не мають відмінностей, але в задоволеності різними сферами свого життя між ними відмінності виявляються. Зокрема, особливістю суб'єктивної оцінки якості життя безробітними є одночасне її

зниження в фізичній, психологічній сферах, у сфері соціальних відносин і в духовній сфері [11].

Українська психологічна наука в галузі безробіття відносно молода порівняно з зарубіжною наукою. В Україні вперше на законодавчому рівні було визнано наявність безробіття у 1991 році з прийняттям Закону «Про зайнятість населення». Згідно з українським законодавством, безробітними вважаються люди працездатного віку, які втратили роботу з незалежних від них причин, не мають заробітку, а також ті громадяни, що виходять вперше на ринок праці, зареєстровані в центрах зайнятості, шукають роботу і здатні приступити до праці. До безробітних, зареєстрованих в органи державної служби зайнятості, належать особи, які не мають і шукають роботу, в установленому порядку отримали офіційний статус безробітного в органах державної служби зайнятості. (Про зайнятість населення: Закон України із змінами, внесеними згідно з Законом № 406-VII від 04.07.2013 р. ст. 243. (Редакція станом на 01.01.2016) [13].

Українські дослідники здебільшого вивчають безробіття за такими напрямками: поведінкові стратегії безробітних (О. Киричук, В. Логвиненко, С. Шароварська); особистісні характеристики безробітних (Л. Матвієнко, В. Рибалка, Н. Туленкова, І. Шелест); особливості тривалого безробіття (Т. Канівець-Цибульська); особливості активності безробітного (О. Корчевна, Л. Матвієнко); гендерні особливості безробітних (А. Алексеєва, О. Підгорна); мотиваційна сфера безробітних (Л. Башук, М. Захарова, Л. Матвієнко); комунікативна діяльність аплікантів (М. Бастун, О. Верьовкіна, І. Волошина); професійне навчання та консультування безробітних (Я. Зелінська, В. Синявський, В. Скульська, З. Становських); питання професійної орієнтації та професійного самовизначення безробітних (Л. Бондарчук, Є. Єгорова, Н. Побірченко); проблеми попередження безробіття (С. Герасина, І. Добренко, Н. Литвинова, Г. Татаурова); особистісно-сміслові детермінанти переживання безробітними професійних криз (О. Рудюк); проблеми формування, реалізації та зміни життєвої стратегії особистості (К. Мілютіна); організаційно-психологічні детермінанти адаптації безробітних на етапі професійної перепідготовки (В. Пасічна); соціально-психологічні чинники професійної реадаптації безробітних в умовах сучасного соціуму (К. Аксенченко).

Л. П. Башук в дисертаційній роботі визначила, що безробіття для особистості – це порушення психологічної рівноваги, загострення внутрішніх суперечностей, відсутність засобів до існування, зростання психологічної напруги [2].

В. Г. Пасічна у дисертаційній роботі (2018) дослідила організаційно-психологічні детермінанти адаптації безробітних на етапі професійної підготовки за такими компонентами, як: індивідуально-психологічний потенціал адаптації, мотиваційний, соціально-психологічний, професійний, емоційно-вольовий. Нею розроблено концептуальну модель психологічного супроводу вторинної адаптації безробітних на етапі перепідготовки [9].

К. Б. Аксенченко в дисертаційній роботі (2018) запропонована структурна модель диференціації соціально-психологічних чинників професійної реадaptaції безробітних в умовах сучасного соціуму на інтраперсональному та інтерперсональному рівнях відповідно до ступеня дезадаптації безробітних (невираженого, вираженого, глобального) з урахуванням диспозиційного стилю їх реагування (інноваційного, реалізаційного, консервативного, реактивного) на ситуацію професійного виключення і стратегій (активної, компенсаторної, пасивної) її вирішення. Нею розроблено інтегровану соціально-психологічну програму професійної реадaptaції безробітних в умовах сучасного соціуму [1].

О. В. Киричук в своїй роботі писав, що ситуація безробіття належить до психологічно травмуючих ситуацій – стресогенних, таких, що викликають зміни у самосвідомості людини, яка втратила роботу. Перебування у ситуації безробіття спричиняє значні зміни у Я-концепції безробітного. Ці зміни можуть мати позитивний характер і тоді відбувається позитивна трансформація Я-концепції та негативний характер: погіршення самоствалення, невротизація особистості безробітного, зменшення інтегрованості та конгруентності Я-концепції, створення фіктивної Я-концепції. Такі безробітні перебувають у стані дезадаптації. Форми дезадаптації можуть бути різними, зокрема: хронічне відчуття тривоги; невротичні розлади (субдепресивні стани, депресії, психосоматичні порушення); загострення акцентуацій, втрата віри у власні сили (власну здатність вирішити свої проблеми); втрата віри у майбутнє (відчуття невизначеності), що є порушенням психічного здоров'я [5].

К. Л. Мілютіна розглядала проблеми формування, реалізації та зміни життєвої стратегії особистості. Нею виявлено систему взаємозв'язків між життєвою стратегією, життєвим стилем, життєвою перспективою та проаналізовано особливості Я-концепції, життєвого шляху особистості, життєві та ціннісні диспозиції сприйняття свого соціального статусу та життєві наративи в різних за соціальним статусом учасників: наркозалежних, безробітних протягом тривалого часу, безробітних, які проходять перенавчання, слухачів, які отримують другу вищу освіту та представників групи кадрового резерву. Розроблена типологія адаптивних стратегій: захисна, регресивна, стабілізуюча, еволюційна, революційна [7].

В. П. Логвиненко, досліджуючи ціннісні орієнтації безробітних, виявила, що головними ціннісними орієнтаціями у ситуації безробіття є матеріальний достаток і гроші [6].

С. О. Тарасюк досліджувала феноменологію сенсожиттєвих орієнтацій безробітних. На вибір поведінкової стратегії безробітного на ринку праці основним чином впливають сенсожиттєві орієнтації безробітного, зокрема: цілі у житті, процес і результат життя, локус контролю “Я” та локус контролю “життя” особистості безробітного.

О. В. Рудюк досліджував смислодіяльнісні детермінації переживання кризи у безробітних. Узагальнення емпіричних даних дало підстави стверджувати, що смисложиттєва феноменологія, як і самоактуалізаційна, визначає змістовий характер переживання кризи у безробітних. Аналіз результатів дослідження особистісних атрибутів безробітних дозволив виявити, що у перетворенні (переживанні) кризових ситуацій, пов'язаних з втратою професійної і трудової зайнятості, важливу роль відіграє така особистісна характеристика як інтернальний локус контролю [8].

І. Давиденко, проаналізувавши всі види безробіття, прийшла до висновку, що в Україні більшою мірою домінують такі види безробіття: фрикційне, структурне, вимушене і приховане безробіття. До фрикційного безробіття вона відносить студентів, які тільки що покинули стіни ВУЗів і в перший раз стали на шляху пошуку роботи. До структурного безробіття вона відносить ту групу людей, які через технологізацію не відповідають професійній підготовці. Професії, які кілька років тому були на піку популярності, на сьогодні втратили свою актуальність на ринку праці і як результат – багато людей за-

лишилися без роботи. До змушеного безробіття можна віднести ту категорію громадян, які через скорочення (закриття, зупинку виробництва) співробітників залишилися без роботи. До прихованого безробіття можна віднести тих людей, які теоретично є безробітними (вони не працевлаштовані офіційно, а деякі з них можуть стояти на обліку в Державній службі зайнятості), але за фактом вони працюють і отримують заробітну плату [4].

Аналіз проблеми безробіття дає змогу стверджувати, що серед причин безробіття істотну роль відіграють такі явища, як невідповідність професійної підготовки фахівців, недостатність усвідомленого сприйняття ними сучасних професійних вимог і потреб роботодавців, а відтак і їх неконкурентоспроможність на ринку праці. Безробіття в складних соціально-економічних умовах призводить до суттєвих психологічних труднощів особистості, пов'язаних, зокрема, із нездатністю безробітної людини адекватно оцінити ситуацію і причини втрати роботи та виявити активну особистісну поведінку в професійній перепідготовці.

2014-й рік був одним з найважчих для незалежної України. Складна суспільно-політична ситуація позначилася і на ринку праці: роботодавці скорочували витрати, оптимізували штат підприємств, навіть заморожували проекти. Одні професії втрачали популярність, на інші попит стрімко зростав. Незважаючи на велику кількість досліджень, які стосуються проблеми безробіття, на сьогоднішній день для нашої країни вкрай гостро постала ще одна проблема – це проблема працевлаштування переселенців, які прибули з окупованої території. За час незалежності українці вперше змушені масово мігрувати під тиском бойових дій. Таким чином, складна ситуація на ринку праці протягом останніх років збільшує кількість безробітних працездатного віку.

Як показує практика, в умовах сучасного ринку праці зміна професії та перенавчання сприяє підвищенню конкурентоспроможності особи на ринку праці, стимулює активність щодо особистої участі у вирішенні проблем зайнятості, підвищує шанси працевлаштування на робоче місце, що відповідає індивідуальним потребам, можливостям, інтересам, досвіду, здібностям особистості.

Завдяки професійному перенавчанню створюються умови для професійної самореалізації особистості, ефективного використання трудового

потенціалу, підвищення соціальної і професійної мобільності, готовності до здійснення якісних змін у своїй поведінці задля успішної реінтеграції в сучасний ринок праці. Перенавчання безробітних є також одним з основних засобів профілактики масового і довготривалого безробіття.

О. В. Киричук стверджує, що професійна орієнтація відіграє важливу роль у формуванні ефективної зайнятості населення через науково обґрунтований і усвідомлений вибір громадянами професій, створює передумови для отримання максимальних результатів від трудової діяльності, сприяє раціональній структурній перебудові господарства з урахування реальної потреби в кадрах, є одним з дієвих засобів профілактики безробіття, активної психологічної підтримки незайнятого населення. Тобто, професійна орієнтація населення є вагомим чинником, що суттєво впливає на формування, збереження та розвиток трудового потенціалу країни [5].

Найбільш актуальним та важливим завданням профорієнтаційної роботи є сприяння професійному самовизначенню та професійній самореалізації безробітних, які тривалий час перебувають на обліку у державній службі зайнятості. Специфіка та складність профорієнтаційної роботи з довготривалими безробітними полягає у виникненні ситуації негативної адаптації до ситуації бездіяльності, низькій активності безробітних у пошуку роботи, зниженні відповідальності за власний професійний розвиток.

В. П. Логвиненко визначає, що професійна переорієнтація є зміною життєвого курсу особистості, а це означає, що вона є критичною ситуацією з необхідністю здійснення життєво важливого вибору, здійснення якого, незалежно від змісту, є адаптивною життєвою активністю. Він неодмінно супроводжується в свідомості безробітного конфліктом особистісних смислів, мотиваційним конфліктом, що означає, що людина, вибравши втілення в життя одного смислу, однієї потреби, у ту ж мить віддаляється від реалізації іншої. Процес професійного навчання вимагає від безробітного високого рівня адаптивного потенціалу, оскільки для дорослої людини ситуація навчання є стресогенною, що вимагає значної мобілізації сил та високого рівня саморегуляції як неусвідомлюваної (централізованої, що визначається на індивідуальному рівні як успадковані чи набуті психічні властивості), так і усвідомлюваної (децентралізованої, що визначається на особистісному рівні як вияви мотиваційно-сміслової сфери). Низький рівень адаптивного потенціала

лу сукупно із пережитими раніше психологічними травмами, що характерно для безробітних з довгим терміном безробіття, супроводжується проявом тих, чи інших симптомів посттравматичного синдрому, що значно ускладнює як сам процес навчання, так і його ефективність [6].

Перенавчання дорослого населення має свої особливості (О. Киричук, В. Скульська, Л. Сігаєва,): у процесі навчання провідну роль відіграють потреби, мотиви і професійні проблеми ти хто навчається; дорослій людині необхідно надати можливості для самостійності, самореалізації, самокеріваності; доцільно враховувати попередній життєвий досвід, який зазвичай, формує у дорослої людини низку бар'єрів, як правило, психологічного характеру, що може вплинути на рівень готовності безробітних до зміни професії та перенавчання (стереотипи, установки, страх тощо). Тут, як зауважує Н. Михайлова, проявляється психологічна неготовність до подальшої активної професійної діяльності у змінених умовах.

Висновки. В умовах сучасного ринку праці зміна професії та перенавчання безробітних виконує ряд економічних, соціальних, психологічних й освітніх функцій, а саме впливає на подальшу зайнятість громадян, стимулює професійний розвиток безробітних на основі набуття ними нових знань, умінь, необхідних для працевлаштування на вільне робоче місце, знижує психологічну напругу, пов'язану з втратою роботи або з її відсутністю і запобігає таким негативним наслідкам безробіття, як втрата кваліфікації та маргіналізації, активізує процес змін у поведінці дорослої особистості стосовно пошуку шляхів самореалізації, сприяє забезпеченню підприємств робочою силою відповідного рівня професійної компетентності. Але низка бар'єрів у безробітних, як правило, психологічного характеру (стереотипи, установки, страх тощо), впливають на рівень готовності безробітних до зміни професії та перенавчання.

Перспектива подальших досліджень. Дослідити та виявити чинники, які впливають на соціально-психологічну готовність безробітних міста Києва та вимушених переселенців до зміни професії та перенавчання.

Список використаних джерел

1. Аксенченко К. Б. Соціально-психологічні чинники професійної реадaptaції безробітних в умовах сучасного соціуму: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.05 /

- К. Б. Аксенченко. – Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля МОН України. – Сєвєродонецьк, 2018.
2. Башук Л. П. Мотиваційні чинники працевлаштування особистості юнацького та дорослого віку: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Л.П. Башук. – Інституті психології імені Г. С. Костюка НАПН України. – Київ, 2010.
 3. Гладков А. Н. Роль защитно-совладающего поведения в структуре социальной адаптации безработных: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01 / А. Н. Гладков. – Российский государственный социальный университет. – Москва, 2012.
 1. 4. Давиденко Ірина. Особистість і безробіття: психологічний аналіз / Ірина Давиденко. – Бібліогр.: с. 40-41
 4. Киричук О. В., Тарасюк С. О. Психологічні особливості Я-концепції безробітного / О. В. Киричук, С. О. Тарасюк. – К.: 2013.
 5. Логвиненко В. П. Психологічний ресурс особистості як фактор виходу із ситуації безробіття / В. П. Логвиненко. – К.: 2011.
 6. Мілютіна К. Л. Психологія зміни життєвої стратегії особистості: автореф. дис. ... докт. психол. наук.: 19.00.01 / К. Л. Мілютіна. – Київський національний університет імені Т. Г. Шевченка. – Київ, 2013.
 7. Рудюк О. В. Особистісно-сміслові детермінанти переживання безробітними професійних криз: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.05 / О. В. Рудюк. – Київ: Б.в., 2011. – 21 с.
 8. Пасічна В. Г. Організаційно-психологічні детермінанти адаптації безробітних на етапі професійної перепідготовки: дис. ... канд. психол. наук.: 19.00.10 / В. Г. Пасічна. – Вищий навчальний заклад університет економіки та права "Крок". – Київ, 2018.
 11. Петраш Е. А. Социально-психологическая адаптация личности в структуре профессиональной идентичности на разных этапах профессионализации: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.05 / Е. А. Петраш. – Курский государственный университет. – Курск, 2009.
 12. Подушкина И. В. Развитие внутренних ресурсов личности как условие повышения субъективной оценки качества жизни безработным: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.13 / И. В. Подушкина. – Тамбовский государственный университет имени Г.Р. Державина. – Тамбов, 2009.
 13. Шагарова И. В. Личностные детерминанты и типы копинг-поведения в ситуации потери: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.05 / И. В. Шагарова. – Ярославский государственный университет им. П.Г. Демидова. – Ярославль, 2007.
 14. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5067-17>.

References transliterated

1. Aksenzenko K. B. Socialjno-psykhologhichni chynnyky profesijnoji readaptacijy bezrobitnykh v umovakh suchasnogho sociumu: avtoref. dys. ... kand. psykhol. nauk: 19.00.05 / K. B. Aksenzenko. – Skhidnoukrajins'kyj nacional'nyj universytet imeni Volodymyra Dalja MON Ukrajinjy. – Sjevjerodonec'k, 2018.

2. Bashuk L. P. Motyvacijni chynnyky pracevlashtuvannja osobystosti junacjkogho ta doroslogho viku: avtoref. dys. ... kand. psykhol. nauk: 19.00.07 / L.P. Bashuk. – Instytutu psykholohiji imeni Gh. S. Kostjuka NAPN Ukrainy. – Kyjiv, 2010.
3. Gladkov A. N. Rol zashchitno-sovladaiushchego povedeniia v strukture sotsialnoi adaptatsii bezrobotnykh: avtoref. dis. ... kand. psikhol. nauk: 19.00.01 / A. N. Gladkov. - Rossiiskii gosudarstvennyi sotsialnyi universitet. – Moskva, 2012.
4. Davydenko Iryna. Osobystistj i bezrobitnja: psykholohichnyj analiz / Iryna Davydenko. – Bibliogr.: s. 40-41
5. Kyrychuk O. V., Tarasjuk S. O. Psykholohichni osoblyvosti Ja-koncepciji bezrobitnogho / O. V. Kyrychuk, S. O. Tarasjuk. – K.: 2013.
6. Loghvylenko V. P. Psykholohichnyj resurs osobystosti jak faktor vykhodu iz sytuaciji bezrobitnja / V. P. Loghvylenko. – K.: 2011.
7. Miljutina K. L. Psykholohija zminy zhyttjevoji strateghiji osobystosti: avtoref. dys. ... dokt. psykhol. nauk.: 19.00.01 / K. L. Miljutina. – Kyjivskij nacionalnij universytet imeni T. Gh. Shevchenka. – Kyjiv, 2013.
8. Rudjuk O. V. Osobystisno-smyslovi determinanty perezhyvannja bezrobitnymy profesijnnykh kryz : avtoref. dys ... kand. psykhol. nauk: 19.00.05 / O. V. Rudjuk . – Kyjiv: B.v., 2011 . – 21 s.
9. Pasichna V. Gh. Orghanizacijno-psykholohichni determinanty adaptaciji bezrobitnykh na etapi profesijnoji perepidgotovky: dys. ... kand. psykhol. nauk.: 19.00.10 / V. Gh. Pasichna. – Vyshhyj navchalnij zaklad universytet ekonomiky ta prava “Krok”. – Kyjiv, 2018.
10. Petrash E. A. Sotsialno-psikhologicheskaia adaptatsiia lichnosti v strukture professionalnoi identichnosti na raznykh etapakh professionalizatsii: avtoref. dis. ... kand. psikhol. nauk: 19.00.05 / E. A. Petrash. – Kurskii gosudarstvennyi universitet. – Kursk, 2009.
11. Podushkina I. V. Razvitie vnutrennikh resursov lichnosti kak uslovie povysheniia subieektivnoi otsenki kachestva zhizni bezrobotnym: avtoref. dis. ... kand. psikhol. nauk: 19.00.13 / I. V. Podushkina. – Tambovskii gosudarstvennyi universitet imeni G.R. Derzhavina. – Tambov, 2009.
12. Shagarova I. V. Lichnostnye determinanty i typy koping-povedeniia v situatsii poteri: avtoref. dis. ... kand. psikhol. nauk: 19.00.05 / I. V. Shagarova. – Iaroslavskii gosudarstvennyi universitet im. P.G. Demidova. – Iaroslavl, 2007.
13. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5067-17>.

Misiachna N.M.

The problem of unemployment as a necessity of changes in the field of professional activity

The article highlights scientific approaches to understanding the phenomenon of unemployment and reveals the role of changing the profession and retraining in overcoming this problem.

Key words: *unemployment, crisis, experience, personality, professional orientation.*

РУДОМІНО-ДУСЯТСЬКА ОЛЕНА ВОЛОДИМИРІВНА

*кандидат психологічних наук, доцент провідний науковий співробітник
лабораторії екологічної психології Інституту психології імені Г.С.Костюка
НАПН України, м. Київ*

**БЛАГОПОЛУЧЧЯ ЛЮДИНИ ЯК ПРОБЛЕМА
СУЧАСНОГО ЛЮДИНОЗНАВСТВА**

У статті розглядається проблема взаємодії наук про людину у дослідженні феномену людського благополуччя. Представлені підходи до визначення цього феномену у філософській етиці, економічних, політичних науках, медицині та екології. Виділені методологічні принципи, які об'єднують ці підходи, коли йдеться про рішення практичних завдань підвищення людського благополуччя. Виділяється специфіка вивчення людського благополуччя у психології, яка зумовлена особливостями детермінації психічних явищ. Зазначається, що врахування іншими галузями психологічних закономірностей при визначенні чинників досягнення людиною благополуччя, відкриває нові можливості у пошуку шляхів його підвищення.

Ключові слова: *людське благополуччя, соціальне благополуччя суспільства, психологічне благополуччя, сучасне людинознавство.*

Актуальність досліджень благополуччя людини зумовлена практичними запитами із різних сфер суспільного життя (економічного, політичного, освіти, охорони здоров'я) до держави та її інституцій. Політика, спрямована на захист та підвищення благополуччя громадян, є однією з головних функцій будь-якої держави. Саме тому феномен благополуччя здавна вивчається у науках про людину та суспільство. Характерною рисою його вивчення сучасною наукою є те, що він все більше стає міждисциплінарною проблемою, відбувається певна інтеграція теоретико-методологічних підходів до дослідження благополуччя у різних галузях знань. Такі зміни зумовлені процесами взаємодії наук у вивченні людини, які, в свій час призвели до формування системи наукового людинознавства (Б.Г.Ананьев). Сьогодні філософські, економічні, правові, соціологічні аспекти проблеми людського благополуччя активно розробляються у сучасному людинознавстві Цією проблемою займаються суспільствознавчі науки, медицина та екологія, вона входить в предметне поле психології. Між-

дисциплінарний статус проблеми людського благополуччя зумовлений багатовимірністю цього явища, що, в свою чергу, спричинене складністю самого феномену людини, яка виступає одночасно і як біологічний індивід, і як суб'єкт праці, пізнання, спілкування, і як особистість - представник людства в його історичному та соціально-культурному існуванні. Формуючись і виявляючись в різних зв'язках людини із світом, аспекти людського буття стають предметом все більш детального вивчення суспільних дисциплін, входять у сферу інтересів природничих і технічних наук [3].

Однак, рішення питання взаємодії різних галузей та дисциплін у формуванні цілісного уявлення про природу людського благополуччя наштовхується на складнощі переводу теоретичних знань в практичні моделі, проекти, програми, реалізація яких наблизить наше суспільство до високого рівня людського благополуччя. Метою статті є встановлення напрямків взаємодії та ліній перетину наук про людину у дослідженні феномену людського благополуччя, як необхідної ланки на шляху розробки сучасних стратегій та практичних шляхів його підвищення у постіндустріальному світі.

Представимо основні лінії та напрямки дослідження людського благополуччя у соціогуманітарному знанні. У філософських науках феномен благополуччя пов'язують з етичними засадами людського буття. Він тлумачиться як стан духовної гармонії, спокою та щастя, які зумовлені високим рівнем морального розвитку людини [4]. З цих позицій головним засобом забезпечення благополуччя виступає створення умов (економічних, політичних, освітніх, виховних тощо) для формування особистості, яка живе у злагоді із собою та світом. Показниками благополуччя при цьому виступають альтруїзм, наявність моральних цінностей, духовні прагнення людини [14].

Іншим чином розглядається благополуччя людини у політичних науках, які акцентують увагу на питанні залежності особистого благополуччя від благополуччя суспільства. Тут здавна обговорюється поняття «загального блага», яке визначається як такі умови соціального життя, за яких може бути реалізованим благо кожної людини. Забезпечення загального блага має бути головною метою політичної діяльності будь-якої держави [6]. У зв'язку із цим оформлюється поняття соціальної політики як напрям-

ку діяльності держави, що спрямований на забезпечення благополуччя громадян. Така політика виступає системою заходів, які сприяють соціальній стабільності та громадянській згоді у суспільстві на основі реалізації принципів соціальної справедливості та солідарності, соціальних гарантій у поєднанні із індивідуальною відповідальністю [7].

Виділення політичної площини вивчення проблеми людського благополуччя зумовило підвищення інтересу до неї з боку правознавства, у якому концептуально оформилося поняття «права людини». У сучасному розумінні права людини – це фіксовані законодавчо її соціальні можливості у різних сферах суспільно-економічного життя, які забезпечують певні життєві стандарти [8]. Сучасне правознавство включає в поняття благополуччя людини її захищеність та безпеку її життєдіяльності.

Іншим чином тлумачиться поняття благополуччя людини у економічних науках, які встановлюють його матеріальні основи. Благополуччя тут розглядається як матеріальний добробут людини. Коло економічних питань забезпечення благополуччя стосується в першу чергу державної економічної політики у сфері регулювання ринкових відносин, яка має утворювати баланс між економічною вигодою та соціальною справедливістю.

У медицині поняття благополуччя розглядається в аспекті здоров'я та фізичного потенціалу людини. Фізичне благополуччя – це гарне самопочуття, тілесний комфорт і одночасно бажання активності та діяльності. Донедавна вважалося, що фізичне благополуччя людини зумовлене переважно біологічними чинниками. Однак сьогодні саме в науках, які вивчають людину у її індивідуально-організмичних та тілесних якостях (медицина, біологія людини, медична екологія) виразно виділяється прагнення до інтеграції з іншими галузями знань у вивченні фізичного здоров'я та благополуччя. Найважливішим завданням тут проголошується розробка системного підходу до визначення здоров'я. Прикладом може слугувати системний підхід до здоров'я, який базується на думці про залежність рівня фізичного благополуччя від рівня задоволеності базових потреб людини – біологічних, психічних та соціальних. Таким чином виділяються соціальні, матеріальні, духовні чинники фізичного благополуччя людини, що ставить нові проблеми для наук, які досліджують людину [10].

До поняття благополуччя людини звертається й екологія. Ця наука тлумачить благополуччя як залежне від стану та умов довкілля, доводить, що сучасний стан довкілля зумовлює екологічне неблагополуччя як людства в цілому, так і окремої людини і формує стратегії гармонізації відносин людства із природою з метою досягнення екологічного благополуччя. Проблему залежності благополуччя людини від екологічного благополуччя суспільства активно вивчають практично орієнтовані галузі екології - соціальна екологія та медична екологія. Тут аналізуються медичні показники, здоров'я популяції, хвороби, пов'язані з навантаженнями на середовище: шум, загазованість тощо. Також збирається статистика оцінки групами людей екологічної безпеки різних джерел життєзабезпечення - води, повітря, ступеня засміченості навколишнього середовища. На цій основі вдосконалюється як екологічне законодавство, так і політика його реалізації.

По при відмінності у підходах до визначення людського благополуччя у різних галузях знання про людину, їх об'єднує кілька важливих моментів, які визначають стратегічні напрямки діяльності державних інституцій будь-якої країни, якщо вони зацікавлені у підвищенні благополуччя громадян.

По-перше, всі ці галузі єдині у думці, що перераховані вище аспекти та прояви людського благополуччя взаємозалежні та впливають один на один. Наголошується на тому, що досягнення загального благополуччя є неможливим за умов благополуччя лише в окремих сферах людського буття (фізичного, професійного, соціального). Благополуччя людини традиційно оцінюють за показниками матеріального добробуту, фізичного благополуччя, соціального благополуччя у вузькому розумінні, професійного благополуччя тощо [2]. Благополуччя людини – це інтегральний показник її функціонування, її життєздатності у світі, взаємовпливів та взаємозбагачень окремих проявів, сторін, аспектів її активності.

По-друге, для більшості наук, які вивчають феномен благополуччя людини, є характерним єдиний підхід до визначення провідних чинників як загального благополуччя, так і окремих його аспектів. Воно розглядається у зв'язках та залежностях (економічних, політичних, правових, соціальних) із соціальним благополуччям суспільства. Про це свідчать співпа-

діння у змісті та показниках загальноприйнятих у соціальних науках складових оцінки соціального благополуччя та благополуччя людини.

Як видно із таблиці 1, соціальне благополуччя суспільства оцінюється за економічними показниками рівня життя та соціальними показниками якості життя. Аналогічно, благополуччя людини оцінюється за економічними показником матеріального добробуту та соціальними показниками здоров'я та безпеки.

Таблиця 1.

Складові оцінки соціального благополуччя суспільства та благополуччя людини

Соціальне благополуччя суспільства	
Показники за економічною складовою: середньодушовий дохід, прожитковий мінімум	Показники за соціальною складовою: соціальна захищеність населення, безпека населення, якість медичного обслуговування
Благополуччя людини	
Показники за економічною складовою: Матеріальний добробут	Показники за соціальною складовою: Безпека людини Здоров'я людини

Досить часто поняття соціального благополуччя взагалі розглядають як таке, що має складну структуру, включають до нього уявлення про благополуччя індивіда, людських спільнот, суспільства в цілому[9].

Нарешті, більшість наук об'єднує ідея прямих та безпосередніх зв'язків та залежностей між явищами благополуччя суспільства та людини. Такі зв'язки виглядають наступним чином: **соціальне благополуччя суспільства ↔ благополуччя людини**. Наголос на домінуванні такого типу зв'язків між суспільним та людським благополуччям є закономірним та необхідним для рішення завдань суспільного розвитку, формування соціально орієнтованої державної політики тощо.

Існування загальних об'єднуючих засад у розробці проблеми людського благополуччя різними галузями знань про людину є основою формування :

1. Законодавчої політики, яка забезпечує вплив соціального благополуччя суспільства на людський добробут кожного його члена. Провідним чинником соціальної політики держави, регулятивним механізмом соціального та людського благополуччя є соціальні закони та державні соціальні програми, визначені державою соціальні стандарти надання соціальних послуг населенню. При цьому соціальна захищеність та безпека населення як чинники людського благополуччя в першу чергу залежать від досконалості системи соціального законодавства (пенсійного, трудового, медичного, освітнього).

2. Розробки системи впровадження законодавчої політики на різних рівнях державного устрою, визначення структури і функцій виконавчих органів (державних і місцевого самоврядування) з точки зору їх можливостей забезпечити відповідність показників людського благополуччя стану економічного і соціального розвитку суспільства.

3. Визначення критеріїв та стратегій оцінки діяльності органів влади щодо забезпечення такої відповідності.

Спільним завданням людинознавства є також завдання визначення методології оцінки зворотного впливу благополуччя людини на різні аспекти державної політики щодо забезпечення соціального благополуччя суспільства в цілому. Такий вплив є важливим предметом соціологічних досліджень, які збирають більш-менш узагальнену статистику задоволення фізичних, матеріальних, соціальних потреб різних груп та спільнот. Низький рівень задоволення тих чи інших потреб свідчить про соціальне неблагополуччя суспільства в певному аспекті. Виділяються зони найбільшого неблагополуччя для подальшого коригування або зміни економічної та соціальної політики. Однак методологія таких досліджень на виходить на межі лінійних залежностей: **соціальне благополуччя суспільства ↔ благополуччя людини** чи загалом, чи у окремих їх аспектах.

Іншим чином, входить поняття благополуччя в проблематику психологічних досліджень, хоча й тут залишаються численні лінії перетину з людинознавчими науками, які розробляють відповідні питання. У психо-

логії мова йде не просто про благополуччя, а про психологічне, суб'єктивне благополуччя людини, яке виражається у переживанні внутрішньої гармонії, щастя, задоволеності собою та своїм життям.

У своєму концентрованому вигляді психологічне вивчення благополуччя націлене на встановлення закономірностей, які не вписуються більш-менш в зазначену лінійну залежність **«соціальне благополуччя суспільства ↔ благополуччя людини»**. Безліч життєвих фактів свідчить про те, що такі протиріччя мають місце. Наприклад, відомо, що відсоток суїцидів в країнах з високим рівнем соціального благополуччя суспільства не відрізняється від показників в країнах з вкрай низьким рівнем соціального благополуччя. З іншого боку, існує фактологічний матеріал, присвячений опису особистостей, які переживали кращі моменти свого життя, внутрішній комфорт і щастя у вкрай скрутних соціальних умовах. У цих випадках на перший план виступає суб'єктивна, психологічна реальність, яка опосередковує або протистоїть впливу зовнішніх факторів.

Дослідників цікавлять причини і наслідки відносної незалежності переживання благополуччя від наявних умов життя людини. Ці причини та наслідки шукають у певному складі особистості як особливому сполученні властивостей темпераменту особистості та позитивних рис характеру [5], у наявності внутрішньої індивідуальної системи координат, з якою людина співставляє власне психологічне благополуччя [16] у результатах відбору цілей, занять, яким віддається перевага, в цілому у формуванні певного способу життя [17]. Останнім часом активно розробляється підхід, який пов'язує психологічне благополуччя людини з осмисленістю її життя. Тут психологічне благополуччя розглядається як інтегральний показник рівня спрямованості людини на реалізацію життєвих цілей [13].

На нашу думку, важливим, однак практично не представленим є суб'єктно-діяльнісний підхід до вивчення особистості, на основі якого можна виділити нові важливі чинники психологічного благополуччя особистості. Цей підхід реалізує принцип детермінізму, в тлумаченні С.Л.Рубінштейна "зовнішнє діє через внутрішнє" з підкресленням активності внутрішніх умов. Категорія суб'єкта розкривається як домінування внутрішніх умов детермінації над зовнішніми. Тут виявляється активна роль людини-суб'єкта, яка полягає у перетворенні зовнішніх впливів

відповідно властивостям та логіці розвитку соціальної психіки суб'єкта. Сам процес перетворення, навіть несприятливих зовнішніх впливів, може виступати чинником психологічного благополуччя, бо досить часто змінюється на краще внутрішня реальність. Особистість, перетворюючи зовнішнє, тим самим створює нові умови для свого подальшого розвитку. Внутрішнє розвивається, набуває більш глибокого змісту в процесі перетворення зовнішнього. Безумовно, не кожна особистість, яка намагається подолати чи змінити несприятливі обставини, відчуває певний психологічний комфорт та задоволеність собою та своїм життям у цій боротьбі. Особистість у такій перетворюючій активності має виступати як суб'єкт. За висловом А. В. Брушлінського "Людина як суб'єкт - це вища системна цілісність всіх її найскладніших та суперечливих якостей" [1, с. 10] (). Системна цілісність психічних властивостей означає, що на суб'єктному рівні якісно змінюються внутрішні умови, через які діють зовнішні чинники та впливи. В цілому, завдяки суб'єктній активності, людина виходить за межі визначених умов та ситуацій, до яких необхідно пристосовуватися, підіймається над ними, цілеспрямовано змінює зовнішній світ. При цьому певна суверенність та автономність внутрішніх умов суб'єкта проявляється в процесах їх саморуху, саморегуляції, саморозвитку, таким чином суб'єкт містить у собі самому джерело свого розвитку [12].

Досліджуючи суб'єктну проблематику, зокрема, вирішуючи завдання емпіричної верифікації поняття "суб'єктна активність особистості", В.А.Петровський експериментально виявив феномен надситуативної активності, у якому проявляється суб'єктність людини та закладені умови її подальшого розвитку. Цей феномен полягає в тому, що за деяких умов особистість ставить перед собою без спонукання або примусу мету, надлишкову стосовно вимог ситуації, у якій вона знаходиться [11]. Стимулює людину до постановки такої мети особливе завдання: самопізнання, самовираження, оцінки особистістю своїх можливостей.

В цілому, за В.А. Петровським, надситуативна активність в будь якій сфері визначається за такими показниками: 1) людина ставить перед собою завдання без примусу ззовні; 2) ці завдання надлишкові по відношенню до заданої або поставленої раніше мети, вони можуть навіть уповільнювати, чи робити взагалі невизначеним процес її досягнення; 3) постановка таких

завдань та дії по їх вирішенню детермінуються внутрішніми станами людини, а не вимогами ситуації; 4) ситуація, що в результаті складається, обов'язково фруструє інші потреби людини: будь то насолода, благополуччя, вигода, успіх і т.д.; 5) оскільки ситуація створена самою людиною, вона несе відповідальність за результати власних дій; 6) вільне прийняття на себе відповідальності за невизначений результат своїх дій є показником самопородження людини як суб'єкта.

На жаль, в психологічних дослідженнях не підіймається питання суб'єктної детермінації психологічного благополуччя, хоча ймовірно, що саме розвинена суб'єктність особистості дозволяє переживати їй найвищі людські почуття, відчувати смак життя в найскладніших життєвих ситуаціях. Людина, що сформувалася як цілісний суб'єкт долає звичні межі свого повсякденного життя, підіймається над цими межами, цілеспрямовано змінює ситуацію із впевненістю у своїх силах як носія відповідальності за своє життя.

Психологія взаємодіє з іншими науками про людину у вивченні проблеми людського благополуччя, досліджуючи закономірності та механізми переживання психологічного благополуччя/неблагополуччя у складних обставинах, спричинених різкими змінами у різних сферах людського буття (економічній, політичній, соціальній, екологічній, фізичного комфорту та здоров'я) [15].

На нашу думку, вивчення суб'єктності людини як чинника продуктивного вирішення нею складних життєвих проблем без виснаження своїх психічних та фізичних ресурсів, із збереженням позитивного світосприйняття та віри у себе є важливим завданням психології у сучасних умовах. Інші галузі знань про людину можуть збільшити свій потенціал у розробці стратегій підвищення людського благополуччя, якщо будуть враховувати у своїх розвідках закономірності досягнення та переживання психологічного благополуччя.

Підсумуємо результати проведеної теоретичного аналізу проблеми взаємодії наук про людину у вивченні феномену людського благополуччя. Показано, що різні людинознавчі галузі, по при специфіку підходів до вивчення цього феномену, все більше інтегруються на основі єдиних методологічних засад, коли йдеться про розробку стратегій та практичних шляхів підвищення людського благополуччя. В контексті цієї ідеї, виділяється специфіка психологічного вивчення людського благополуччя, яка зумов-

лена особливостями детермінації психічних явищ як дії зовнішніх умов через активні внутрішні умови. Зазначається, що врахування специфіки психологічного детермінізму іншими галузями знань, відкриває нові можливості у рішенні питання підвищення людського благополуччя.

Список використаних джерел

1. Абульханова-Славская К.А., Брушлинский А.В. Философско-психологическая концепция С.Л.Рубинштейна / К.А. Абульханова-Славская, А.В. Брушлинский. – М.: Наука, 1989. – 248 с. с. 10
2. Агапов Е.П. Феномен человеческого благополучия / Е.П. Агапов. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа – elar.urfu.ru/bitstream/10995/38037/1/msip_2016_30.pdf
3. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания / Б.Г. Ананьев. – Л.: Изд-во ЛГУ им. А.А.Жданова, 1968. –340с.
4. Андреевский И. Благополучие / И. Андреевский // Энциклопедический словарь: в 86 т. / Ф.А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – М., 1992. – Т.7. – С.52. – репр. изд.
5. Батурин, Н. А., Башкатов С.А., Гафарова Н.В. Теоретическая модель личностного благополучия / Н. А. Батурин, С. А. Башкатов, Н. В. Гафарова // Вестник Южно-Уральского государственного университета. Серия «Психология». – 2013. – Т. 6. — № 4. – С. 4-14.
6. Гумплович Л. Социология и политика / Л. Гумплович ; пер. с нем. – К. : Вид-во: НКО, 2001. – 240 с.
7. Жуков В.И. Социальная политика и социальное образование в России / В.И. Жуков. – М.: Союз, 1998. – 32 с.
8. Конвенция о защите прав человека и основных свобод. – Рим, 4 ноября 1950 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа – http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=276:1&lang=ru&Itemid=
9. Костина Е.Ю. Социальное благополучие и социальная безопасность в условиях глобализации современного общества / Е.Ю.Костина // Universum: Общественные науки: электрон. научн. журн. – 2015. – № 6 (16) [Электронный ресурс]. – Режим доступа – universum.com/ru/social/archive/item/2277
10. Никифоров Г.С. Здоровье как системное понятие / Г.С.Никифоров // Психология здоровья. Учебник для вузов. – СПб.: Питер, 1998. –235 с.
11. Петровский В.А. Личность в психологии: парадигма субъектности / В.А. Петровский. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1996. – 512 с.
12. Рубинштейн С.Л. Из научного наследия / С.Л.Рубинштейн // Вопросы психологии. – 1979, – №5. – С. 141 – 150.
13. Фесенко П.П. Что такое психологическое благополучие? Краткий обзор основных концепций / П.П.Фесенко // Научные труды аспирантов и докторантов Московского гуманитарного университета. – 2005. – № 9 (46). – М.: Изд-во Моск. гуманитар. ун-та, 2005. – С. 35 – 48.

14. Фромм Э. Бегство от свободы. Человек для себя / Э. Фромм. – М.: Изд-во «Мидгард», 2000. – 672 с.
15. Ширяева О.С. Психологическое благополучие личности в экстремальных условиях / О.С.Ширяева // автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. психол. наук. – Хабаровск, 2008. – 27 с.
16. Diener E. Subjective well-being // Psychological Bulletin. – 1984. – 95. –
17. P. 542–575.
18. Ryff C.D. Psychological well-being in adult life // Current Directions in Psychological Science. – 1995. – 4. – P. 99–104.

References

1. Abul'hanova-Slavskaja K.A., Brushlynskiy A.V. Fylosofsko-psyhologicheskaja koncepcija S.L.Rubynshtejna / K.A. Abul'hanova-Slavskaja, A.V. Brushlynskiy. – М.: Nauka, 1989. – 248 s. s. 10
2. Agapov E.P. Fenomen chelovecheskogo blagopoluchija / E.P. Agapov. – [Электронный ресурс]. – Rezhym dostupa – elar.urfu.ru/bitstream/10995/38037/1/msip_2016_30.pdf
3. Anan'ev B. G. Chelovek kak predmet poznaniya / B.G. Anan'ev. – L.: Yzd-vo LGU ym. A.A.Zhdanova, 1968. – 340s.
4. Andreevskiy Y. Blagopoluchye / Y. Andreevskiy // Энциклопедический словарь: в 86 т. / F.A. Brokgauz, Y. A. Efron. – М., 1992. – Т.7. – S.52. – repr. yzd.
5. Baturyn, N. A., Bashkatov S.A., Gafarova N.V. Teoreticheskaja model' lichnostnogo blagopoluchija / N. A. Baturyn, S. A. Bashkatov, N. V. Gafarova // Vestnyk Juzhno-Ural'skogo gosudarstvennogo unyversyteta. Serya «Psychologija». – 2013. – Т. 6. — № 4. – S. 4-14.
6. Gumplovych L. Socyologija y polytyka / L. Gumplovych ; per. s nem. – K. : Vyd-vo: NKO, 2001. – 240 s.
7. Zhukov V.Y. Socyal'naja polytyka y socyal'noe obrazovanye v Rossyy / V.Y. Zhukov. – М.: Sojuz, 1998. – 32 s.
8. Konvencija o zashhyte prav cheloveka y osnovnyh svobod. – Rym, 4 nojabrja 1950 g. [Электронный ресурс]. – Rezhym dostupa – http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=276:1&lang=ru&Itemid=
9. Kostyna E.Ju. Socyal'noe blagopoluchye y socyal'naja bezopasnost' v uslovijah globalizacyyi sovremennoho obshhestva / E.Ju.Kostyna // Universum: Obshhestvennyye nauky: elektron. nauchn. zhurn. – 2015. – № 6 (16) [Электронный ресурс]. – Rezhym dostupa – universum.com/ru/social/archive/item/2277
10. Nykyforov G.S. Zdorov'e kak systemnoe ponjatye / G.S.Nykyforov // Psyhologija zdorov'ja. Uchebnyk dlja vuzov. – SPb.: Pyter, 1998. – 235 s.
11. Petrovskiy V.A. Lychnost' v psyhologyy: paradygma sub'ektnosti / V.A. Petrovskiy. – Rostov-na-Donu: Fenyks, 1996. – 512 s.
12. Rubynshtejn S.L. Yz nauchnogo nasledija / S.L.Rubynshtejn // Voprosy psyhologyy. – 1979, – №5. – S. 141 – 150.

13. Fesenko P.P. Chto takoe psyhologicheskoe blagopoluchye? Kratkij obzor osnovnykh koncepcij / P.P.Fesenko // Nauchnye trudy aspirantov y doktorantov Moskovskogo gumanitarnogo unyversyteta. – 2005. – № 9 (46). – M.: Yzd-vo Mosk. gumanitar. unta, 2005. – S. 35 – 48.
14. Fromm Э. Begstvo ot svobody. Chelovek dlja sebja / Э. Fromm. – M.: Yzd-vo «Mydgard», 2000.– 672s.
15. Shyrjaeva O.S. Psyhologicheskoe blagopoluchye lychnosty v ekstremal'nyh uslovyjah / O.S.Shyrjaeva // avtoref. dyss. na soyskanye uchenoj stepeny kand. psyhol. nauk. – Habarovsk, 2008. – 27 s.
16. Diener E. Subjective well being // Psychological Bulletin. – 1984. – 95. – P. 542–575.
17. Ryff C.D. Psychological well being in adult life // Current Directions in Psychological Science. – 1995. – 4. – P. 99–104.

Рудомино-Дусятская Е.В.

Благополучие человека как проблема современного человекознания.

В статье рассматривается проблема взаимодействия наук о человеке в исследовании феномена человеческого благополучия. Представлены подходы к определению этого феномена философской этикой, экономической, политической науками, медицинской и экологией. Выделены методологические принципы, которые объединяют эти подходы, когда речь идет о решении практических задач повышения человеческого благополучия. Показана специфика изучения человеческого благополучия в психологии, обусловленная особенностями детерминации психических явлений. Отмечается, что учет другими отраслями знаний психологических закономерностей при определении факторов достижения человеком благополучия, открывает новые возможности в поиске путей его повышения.

Ключевые слова: *человеческое благополучие, социальное благополучие общества, психологическое благополучие, современное человекознание.*

Rudomino-Dusiatska O.

Human Well-Being as a Problem of Modern Humanology

The article deals with the problem of the interaction of humanities and social sciences in the study of the phenomenon of human well-being. The approaches to the definition of this phenomenon by philosophical ethics, economic, political sciences, medicine and ecology are presented. It emphasizes the general methodology of these sciences in solving practical problems of improving human well-being. The specificity of studying human well-being in psychology, due to the laws of psychological determinism, is shown. It is noted that the humanities and social sciences should take into account psychological laws when they examine the factors for achieving well-being.

Keywords: *human well-being, social well-being of society, psychological well-being, modern humanology.*

ШВАЛЬ ЮРІЙ МИХАЙЛОВИЧ

доктор психологічних наук, професор, завідувач лабораторії екологічної психології Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України, м. Київ

КУЛЬТУРНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ (ЗНАКОВО-СИМВОЛІЧНИЙ) ПРОСТІР ГРИ*

У статті розглядається феномен гри в культурно-психологічному контексті. Аналізуються класичні підходи Ф. Шиллера і Й. Хейзінгі. Зокрема, розглянуто питання співвіднесення гри і культури. Стверджується, що культурологічний підхід до вивчення гри підійшов до розуміння важливих моментів, які в подальшому були використані для розробки нових теорій: такий підхід припускає усвідомленість гри та усвідомленість умовності ігрової ситуації. Задано знаково-символічну типологію гри за параметром співвідношення ігрового і реального просторів. Висвітлені результати теоретико-експериментальної роботи з побудови інструментальної моделі гри як психологічного простору життєдіяльності особистості.

Ключові слова: *гра, культура, організаційно-діяльнісна гра, простір гри.*

Базові підходи. Найбільш узагальненим і при цьому найбільш раннім підходом до визначення гри як такої є підхід, за якого гра розглядається як феномен культури. Такі погляди вбачали сутність гри у її загальному плані, виходячи за межі окремого індивіда та його найближчого оточення, у чому і полягає їх заслуга. Варто зазначити, що культурологічний підхід почав складатися ще у XVIII столітті. Одним з перших теоретиків цього підходу є Ф.Шиллер, теорія гри якого розкривається у «Листі про естетичне виховання» і має загально визнану назву теорії надлишку сил.

На думку Ф. Шиллера, предметом спонукання до гри є краса. Так, він зазначає: «...у приємному, у добрі, у досконалості людина виявляє тільки свою серйозність, з красою ж вона грає» /1, с. 12/. Саме тому спонукання до гри виявляється естетичним спонуканням. За такої думки Ф. Шиллер в деякому смислі виходить за межі окремого індивіда, дитини і розглядає гру саме як феномен культури, оскільки естетичне задоволення, здатність сприймати і розуміти красу, отримувати задоволення від того, що не є задоволенням суто біологічних потреб, притаманне лише людині і характе-

* Перша з циклу статей, присвячених психологічній проблематиці гри

ризує її як істоту культурну. З приводу цього Шиллер пише, що тільки в естетичному стані людина не зазнає ні фізичного, ні морального примусу, а отже тільки в цьому стані людина є справді свободою.

Інша справа, що за великим рахунком людина здатна сприймати красу і бути свободою лише тоді, коли задоволені всі інші, в першу чергу, фізіологічні потреби (у їжі, у безпеці тощо). Для задоволення цих потреб людина постійно змушена виконувати певну діяльність і, отже, у неї залишається не так багато вільних сил для задоволення культурних, естетичних потреб. Але, на думку Шиллера, саме цей надмір сил, вільних від зовнішніх потреб, є умовою (однак, лише умовою) виникнення естетичної насолоди, яка надається грою. Таким чином Шиллер ввів насолоду як констатуючу ознаку, спільну для естетичної діяльності та гри.

І. Берлянд, розглядаючи теорію Ф. Шиллера /2/, порівнює гру й естетику, та зазначає, що “пов’язує гру й естетику... *усвідомлення видимості, умовності*. Побачивши твір мистецтва, ми усвідомлюємо, що це мистецтво; у той же час ми сприймаємо його так, ніби він є продуктом природи. Коли дитина, граючи, скаче на паличці, вона усвідомлює, що це паличка, але в той же час поводить ся так, ніби це кінь; одночасність і розбіжність цих відносин і визначає особливість ігрової свідомості. Гра визначається саме тим *усвідомленням умовності*, подвійності, подвійного відношення (як якщо б). Якщо немає видимості, немає гри; якщо видимість не усвідомлюється (претендує на реальність), гри теж немає” /1, с. 13/.

Піком розвитку теорій гри як феномену культури стала ґрунтовно розроблена у 30-х роках ХХ-го століття теорія Й.Хейзінґи, яка, відповідно, й отримала назву культурологічної концепції.

Й.Хейзінґа виклав свої погляди на гру у своїй праці “*Homo Ludens*”, яка набула великої популярності та визнання. Ця праця є відображенням цікавого дослідження та нового підходу до поняття та розкриття природи гри. Тому погляди Й.Хейзінґи треба розглянути більш докладно, спираючись при цьому безпосередньо на його працю.

Перш за все, Й. Хейзінґа окреслює свій погляд на співвідношення понять гри та культури, оскільки саме ці два поняття, що стає зрозумілим вже з самої назви концепції, він визнає основоположними у розумінні феномену гри. «Гра давніша за культуру, – пише Хейзінґа, – тому що поняття

культури, як би недосконало його не визначали, у будь-якому випадку має на увазі людське співтовариство, а тварини зовсім не чекали появи людини для того, щоб вона навчила їх грати. Так, можна з впевненістю заявити, що людська цивілізація не додала жодної істотної ознаки загальному поняттю гри. Тварини грають точнісінько так само, як люди. Всі основні риси гри вже присутні в грі тварин» /3, с. 9-10/. Особливо цікавим в цьому положенні є те, що Й.Хейзінга робить ніби крок назад від ідеї (яка вже була викладена, наприклад, Ж.Шато) про те, що гра є суто людською формою діяльності або принаймні набуває якісно нових рис при переході від тварин до людини. Цим він ніби приєднується до поглядів Грооса та його послідовників, не визнаючи переходу людської психіки на якісно новий по відношенню до тварин рівень та не беручи до уваги те, що людина є істотою соціальною, що знов-таки якраз і відрізняє її від тварин. Такий дещо біологізаторський підхід Й. Хейзінга можна побачити і в його характеристиці якості гри: «Інтенсивність гри не пояснити ніяким біологічним аналізом. І все-таки саме в цьому криється її споконвічна якість» /3, с. 11/.

Та як же співвідносяться гра та культура? Й. Хейзінга пише так: «Існування гри не прив'язано ані до визначеного ступеня культури, ані до визначеної форми світогляду» /3, с. 12/. Відповідь на це питання можна знайти в наступних його тезах: «Взаємопроникнення гри і культури... Гра як підстава і фактор культури в цілому» /3, с. 15/; «Гра як визначена якість діяльності, відмінної від «повсякденної» життя... Гра як форма діяльності, як змістовна форма, що несе зміст, і як соціальна функція... Гра як фактор культурного життя» /3, с. 13/; «У міфі і культі, однак, народжуються великі рушійні сили культурного життя: право і порядок, спілкування, підприємництво, ремесло і мистецтво, поезія, вченість і наука. Тому вони ідуть коренями в той же ґрунт ігрової дії» /10, с. 14/. З цього витікає, що гра розглядається як пронизуюча всю культуру найважливіша характеристика людини як культурної істоти. Можна було б навіть дійти висновку, ніби уся культура може розумітися як гра, але Й. Хейзінга зазначає, що це не зовсім вірно: вона не тільки так може бути зрозуміла, але дійсно багато сторін культури не можна зрозуміти без огляду на їх ігровий характер.

Й.Хейзінга задля розуміння суті гри виділяє її головні ознаки, серед яких такі:

- 1) “усяка гра є, в першу чергу, вільна діяльність. Гра за наказом вже більше не гра... Дитина і тварина грають, тому що зазнають задоволення від гри, і в цьому полягає їхня вільність...;
- 2) ...гра не є «повсякденне» життя і життя як таке. Вона, скоріше, вихід за межі цього життя в тимчасову сферу діяльності, яка має власну спрямованість. Навіть мале дитя прекрасно знає, що воно грає лише «начебто» насправді, що це все «понарошку»... Не будучи «повсякденним» життям, гра лежить за рамками безпосереднього задоволення нестатків і пристрастей. Вона перериває цей процес... вона прикрашає життя, вона доповнює його і внаслідок цього є необхідною. Вона необхідна індивідууму як біологічна функція, і вона необхідна суспільству... як культурна функція...;
- 3) ізольованість: гра відокремлюється від «повсякденного» життя місцем дії та тривалістю. Вона «розігрується» у визначених межах простору і часу... Її плин і зміст укладені в ній самій;
- 4) ...гра починається й у визначений момент закінчується;
- 5) ...повторюваність – характеризує не тільки гру в цілому, але і її внутрішню структуру;
 1. 6)...просторове обмеження гри;
 - 6) позитивна риса... вона творить порядок, вона є порядок;
 - 7) має схильність бути красивою. Цей естетичний фактор, цілком ймовірно, тотожний прагненню діяти, що поживляє гру у всіх її видах і втіленнях;
- 8) ...елемент напруги: напруга означає невпевненість, нестійкість, певний шанс чи можливість. У ньому є прагнення до розрядки, розслаблення. Аби щось «вдалося», потрібні зусилля... В азартній грі й у спортивному змаганні вона досягає апогею;
- 9) у кожній грі свої правила. Варто порушити правила, і весь будинок гри негайно руйнується. Гра стає неможливою. Гра перестає існувати... Порушник, не визнаючи правил гри, оголює тим самим відносність і крихкість цього ігрового світу, у якому він на деякий час замкнувся разом з іншими партнерами. Він віднімає у гри ілюзію;
- 10) почуття, які об'єднують партнерів по грі, перебувають у деякому надзвичайному стані, разом роблять щось важливе, разом відокремлюються від

інших, виходять за рамки загальних норм життя, – ці почуття зберігають свою чаклунську силу далеко за межами ігрового часу” /3, с. 17-23/.

«Підсумовуючи ці спостереження з огляду форми, ми можемо тепер назвати гру, – продовжує Хейзінга, – свobodною діяльністю, що усвідомлюється як «не насправді», і поза повсякденним життям виконуване заняття, однак, вона може цілком опановувати гравцем, не переслідуючи при цьому жодного прямого матеріального інтересу, не шукає користі, – свobodною діяльністю, яка відбувається усередині навмисно обмеженого простору і часу, протікає впорядковано, за визначеними правилами і викликає до життя суспільні угруповання (соціальні групи), які віддають перевагу оточувати себе таємницею або підкреслювати свою відмінність від іншого світу всіляким маскуванням» /3, с. 24/.

Таким чином ми бачимо, що, намагаючись знайти спільне між найрізноманітнішими діяльностями, які позначаються словом «гра», Й.Хейзінга дає у формі визначення поняття гри набір її окремих ознак. На думку І.Берлянд, ці ознаки не є пов'язаними між собою, а окрім цього деякі з них відносяться не до всіх видів ігор, а деякі в однаковій мірі відносяться і до гри, і до інших видів активності.

Продовжуючи розгляд праці Хейзінга, І.Берлянд вказує на те, що в цій роботі важливішим виступає проведений автором аналіз культурної функції гри, виявлення її значення як елемента культури, аналіз співвідношення гри з конфронтуючими їй явищами (серйозністю, повсякденним життям) та із близькими явищами (з комічним, жартом, дурістю тощо). І виявляється, що саме у ставленні гри до цих явищ і криється її зміст для культури.

Слід додати, що Хейзінга не прагне пояснити гру з потреб серйозної діяльності або з цілей, пов'язаних із серйозною діяльністю. Він не прагне зробити і навпаки – вивести серйозну діяльність із гри. Ні, насправді виходить, що два полюси “гра – серйозність” звернені одне на інше і визначають себе відносно іншого. Саме на цій границі із не-грою й існує гра, як це показує Хейзінга.

Я не буду проводити більш детальний аналіз даної теорії в руслі аналізу форм гри, які виділяє автор. Просто це не входить в поставлену задачу. Однак в якості певного підсумку хотілося б додати, що культурологічний підхід до вивчення гри підійшов до розуміння важливих моментів, які в пода-

льшому були використані для розробки нових теорій: такий підхід припускає усвідомленість гри (тобто «Ми граємо, і ми знаємо, що ми граємо» /3, с. 13/) та усвідомленість умовності ігрової ситуації (свідоме “як якщо б”).

Постановка проблеми. За останні декілька десятиліть відбулися значні зміни у ставленні психологічної спільноти до проблематики гри. З одного боку, майже зникли конкретні теоретичні та експериментальні психологічні дослідження (принаймні у публічному просторі), а з іншого боку, з’явилась величезна кількість різноманітних психологічних практик, технологій і методик, артикульованих як «ігрові». Ігрові форми застосовуються майже у всіх видах психологічних практик – від психотерапії і консультування до тренінгів і груп особистісного зростання. Також використовуються майже всі види ігрових дій – від «метафоричних карт» до «організаційно діяльнісних». Гра, фактично, перестала виступати предметом досліджень, а стала засобом здійснення психологічних практик. Такий зсув предмета на засіб означає визнання того, що гра є одним із універсальних механізмів розвитку на всіх рівнях існування людини – від малечі до старості та від конкретного індивіда до людства у цілому.

Проте, розгортання ігрових практик вочевидь вийшло за межі класичних теорій ігри і потребує побудови таких моделей, які б відповідали технологічним задачам, тобто побудови інструментальних моделей гри. Відсутність таких моделей значною мірою знижує ефективність і надійність застосування ігрових технологій у сучасних психологічних практиках.

Мета статті полягає у висвітленні результатів теоретико-експериментальної роботи з побудови інструментальної моделі гри як психологічного простору життєдіяльності особистості.

Метод роботи - організаційно-діяльнісна гра. За темою було проведено дві 5-тиденні ОДГ. Учасники – психологи та соціальні працівники, які активно використовують ігрові методи у власній практичній діяльності, загальна кількість – 53 особи. Методологічне забезпечення ОДГ здійснював С.В.Дідковський.

Узагальнення отриманих результатів.

Соціокультурний вимір гри.

1. Гра існує як особливий соціальний і культурний простір життя. Соціальність означає, що гра здійснюється тільки в процесах взаємодії ін-

дивідів – індивідуальної гри не існує, хоча можуть існувати індивідуалізовані «усічені» види ігор. Культурність означає, що гра носить нормативний характер, тобто форми ігор задані індивідові через норму її побудови й організації. Ці норми транслюються як організаційно-управлінські схеми розгортання ігрової діяльності. Як і норми будь-якої іншої діяльності вони є над-індивідуальними, але на відміну від інших видів діяльності, вони є конвенційними. Над-індивідуальний характер гри означає, що кожний індивід входить (його «втягують») у гру як носій часткових і конкретних її видів, і у цьому плані він є суб'єктом ігрової діяльності (активності), але закони гри він міняти не може. Конвенційність означає, що входження в гру відбувається як добровільний і узгоджений перехід індивіда в ігровий простір до встановлення будь-яких внутрішніх правил гри. Слова: «Давайте пограємось», – виводять індивіда в новий, ігровий простір раніше ніж визначене «у що іграти» і « як іграти».

2. Зовнішня границя гри задається через її «умовність», яка передбачає:

а) Усвідомлене й навмисне заміщення деяких фрагментів реальності знаково-символічними конструктами¹, що дає можливість безмежної свавілля в маніпулюванні ними. Гра будується «по-приводу» певного фрагмента реальності, але поза цією реальністю. Власне зміст і процес гри й полягає в довільнім маніпулюванні знаково-символічними замісниками реальності².

б) Прийняття всіма учасниками гри даної умовності (даного заміщення) як основної умови здійснення ігрових дій – якщо хтось із учасників використовує інші замісники, то він грає в «іншу» гру.

в) Умовність входу й виходу з ігрового простору, що означає вільність й відсутність зовнішньої детермінованості початку й завершення гри³.

¹ На відміну від міфу, де реальність не заміщується, а існує в знаково-символічній формі.

² На відміну від науки, де цілі лежать не в сфері вільного маніпулювання, а у побудові пізнавальних моделей.

³ На відміну від усіх видів практичної діяльності, де вхід і вихід є жорстко детермінованими метою-результатом.

г) Домовленість про правила й порядок здійснення ігрових дій – гра завжди носить чітко договірний характер, а порушення домовленості призводить до розпаду ігрового простору. Руйнування ігрового простору внаслідок порушення домовленості повертає гравців у соціальну реальність, де порушника можуть очікувати дуже серйозні наслідки.

3. Гра не продукує знаково-символічні конструкти, а використовує вже наявні в культурі та представлені як «вторинна» реальність. Але, якщо в культурі вони існують у вигляді різного роду текстів, то в грі вони «беруться» як певна предметність. Іншими словами, будь-яка міфологема або породжений мистецтвом образ-переживання для того, щоб бути включеною в гру, повинна пройти процедуру опредмечування в деякому реальному матеріалі, але при цьому ігровий матеріал, за принципом, не співпадає з матеріалом вихідної, первинної соціальної реальності. У грі первинна предметна реальність з'являється як «інша» предметність, як ігрова інопредметність. У силу того, що знаково-символічні конструкти, що існують у культурі, не є прямим відбиттям предметності первинної реальності, а самі ці конструкти в ігровому просторі можуть опредмечуватися практично в будь-якому матеріалі, те реальна предметність і ігрова інопредметність співвідносяться тільки умовно, за принципом подібності: «це» схоже на «це». Можна стверджувати, що ігрова інопредметність є особою (не-розумової) формою інтерпретації реальної предметності. Прийнята ігрова умовність, правила й предметність утворюють матеріал гри, але для того, щоб здійснилася ігрова дія необхідно весь цей матеріал «вписати» у деякі реальні обставини. Тому, ігровий простір не лежить десь взагалі за межами реального простору життя, але щораз перетинає його, утворюючи умовну перпендикулярну площину з лінією взаємного перетинання й взаємного переходу. Це означає, що в точці переходу реальні обставини задають можливість розгортання гри, а ігрові умови можуть ставати обставиною здійснення реальних дій. Сукупність ігрового матеріалу й реальних обставин утворюють ігрову ситуацію. Парадоксальність гри та її відмінність від інших «реальних» діяльностей, як раз і полягає в тому, що у ній використовуються ті ж самі культурні знаки (чи символи) та предметності, але вони переозначаються та набувають іншого значення. Тобто одна й та сама предметність у грі береться двічі – як реальна, в усталеній конотації, та як умовна,

в ситуативно-ігровій конотації. Таке розуміння співвідношення ігрового та реального просторів дає змогу побудувати першу типологію ігор (див.табл.1).

Таблиця 1.

Типологічна матриця ігор
(за параметром співвідношення просторів)

Умовний ігровий простір	Реальний простір	
	Знакові системи	Предметні системи
Умовні позначки	Семіотичні (умовно-знакові) ігри	Символічні ігри
Предмети-замісники	Демонстраційні ігри	Конструктивні ігри

Для пояснення наведемо декілька прикладів. Типовими семіотичними іграми є, наприклад, відома дидактична гра, коли з літер одного великого за слова треба утворити якомога більше слів, чи то карткові ігри, де кожна карта наділяється певною новою ознакою (наприклад: туз – це 11 очок тощо). Символічні ігри побудовані на механізмі переозначення певної предметної реальності з наданням їй символічній функції. Найбільш типовими символічними іграми є ті, де виникає магічний компонент, тобто предмети чи істоти наділені певними «зверх-можливостями». Демонстраційні ігри (назва суто умовна) побудовані на представленні певного знакового конструкту через предмети-замісники. Типовим і дуже розповсюдженими іграми такого типу є ігри на кшталт «Крокодил», де певне слово треба виразити жестами так, щоб його впізнали інші⁴. Конструктивні ігри охоплюють дуже широке коло конкретних видів ігор, які побудовані на відтворенні практичної дії з предметом-замісником.

4. Довільність маніпулювання знаково-символічними конструктами й предметностями означає відсутність раціональних цілей гри, але не означає відсутність внутрішніх, психологічних детермінант. Розгортання умовних дій «по-приводу» деякого фрагмента реальності психологічно виправдане тільки при наявності жвавого інтересу індивіда безпосередньо до знаково-символічного конструкту. Цей інтерес переживається індивідом як питання: «Що із цим можна зробити?», а відповідь на нього – у вигляді

⁴ Зауважимо, що в основі всіх ігор такого типу лежить суто психологічний механізм невербальної комунікації

якогось задуму дії. Саме в задумі здійснюється вільна творча сутність гри. Процес гри припускає розгортання задуму в деякий сюжет, тобто послідовність ігрових дій (у даному контексті не йдеться про операційні компоненти самих ігрових дій), і в сценарій, який дозволяє зорганізувати учасників гри в даній ігровій ситуації.

5. Отже, внутрішня архітектоніка ігрового простору задається наступними структурними компонентами:

- наявність у культурному просторі індивіда знаково-символічних конструктів, що заміщають або задають деякі фрагменти первинної реальності;
- безпосередній живий інтерес до можливості вільного маніпулювання даними конструктами;
- ігровий задум, розгорнутий у сюжет і сценарій гри;
- установлення умовностей, як уведення зовнішніх і внутрішніх границь ігрового простору;
- організація ігрової ситуації як сукупності ігрових інопредметностей і реальних обставин;
- переживання можливості вільного входу й виходу з ігрової ситуації;
- переживання відтворюваності й нескінченної різноманітності однієї й тієї ж гри.

6. Соціокультурний зміст і призначення ігри полягають у створенні простору вільної діяльності, де сам простір заданий нормативно, а діяльність не нормована й не регламентована. Гра є унікальним соціальним інструментом формування особистісного інтересу до сфери культури, через освоєння індивідом нескінченного різноманіття можливостей маніпулювання знаково-символічним змістом самої культури. Гра не є єдиним способом прилучення й включення індивіда в ту або іншу культуру – цю функцію так само успішно виконують традиції, обряди, виховання й т.п. Але, там де немає гри, є нескінченне відтворення жорстко нормованих форм діяльності й взаємин. Гра є простір породження змістів, оформлених у вигляді нових задумів, сюжетів і сценаріїв дії. Гра не копіює, а інтерпретує реальність і кожна нова інтерпретація (новий задум, сюжет, сценарій, ігрова дія) стає потенційною можливістю зміни самої первинної реальності. Тому гра є інструментом розвитку реальності, і в цьому її особистісний сенс – міняти реальність.

Список використаних джерел

1. Шиллер Ф. Письма об эстетическом воспитании человека. – М. : Рипол Классик, 2017. – 242 с.
2. Берлянд, И.Е. Игра как феномен сознания / И.Е. Берлянд. – Кемерово : Алеф, 1992. – 96 с.
3. Хейзинга Й. Homo ludens. Человек играющий. – М. : Азбука-классика, 2007. – 384 с.

References

1. Shiller F. Pis'ma ob jesteticheskom vospitanii cheloveka. – M. : Ripol Klassik, 2017. – 242 s.
2. Berljand, I.E. Igra kak fenomen soznaniya / I.E. Berljand. – Kemerovo : Alef, 1992. – 96 s.
3. Hejzinga J. Homo ludens. Chelovek igrajushhij. – M. : Azbuka-klassika, 2007. – 384 s.

Швалб Ю.М.

Культурно-психологическое (знаково-символическое) пространство игры

В статье рассматривается феномен игры в культурно-психологическом контексте. Анализируются классические подходы Ф. Шиллера и Й. Хейзинги. В частности, рассмотрены вопросы соотношения игры и культуры. Утверждается, что культурологический подход к изучению игры подошел к пониманию важных моментов, которые в дальнейшем были использованы для разработки новых теорий: такой подход предполагает осознанность игры и осознанность условности игровой ситуации. Задано знаково-символическую типологию игры по параметру соотношения игрового и реального пространств. Освещены результаты теоретико-экспериментальной работы по построению инструментальной модели игры как психологического пространства жизнедеятельности личности.

Ключевые слова: *игра, культура, организационно-деятельностная игра, пространство игры.*

Shwalb Yu. M.

Cultural-psychological (sign-symbolic) space of the play

The article deals with the phenomena of the play in a cultural-psychological context. The classical approaches of Shiller's and Huizinga's are analyzed. In particular, questions about the meaning of the game in culture are considered. Alleged that culturological approach proposed two moments – awareness the play and awareness the situation of play. It's important for developing new theories. Is set a sign-symbolic typology of the play, where main criteria is an interrelation between the playing space and the real space. Describes the result of theoretical-experimental work of the building model of play as a psychological space of life activities of personality.

Keywords: *play, culture, organizational-active play, space of play.*

ГАРАНЬ ВАСИЛИНА ОЛЕКСІЇВНА

бакалавр Національного університету «Київо-Могилянська Академія», м. Київ

МОВНИЙ ЛАНДШАФТ СУЧАСНОГО ПОДОЛУ ЯК СЕРЕДОВИЩЕ БУТТЯ

У статті представлений матеріал дослідження мовного ландшафту Подолу, найстарішого району столиці України. Розглянуті поняття “мовного ландшафту”, “мовного знака”, висвітлено зв'язок мовного середовища Подолу із чинниками історичними, психологічними. В основі роботи лежить аналіз мовних ландшафтних одиниць, а саме публічних і приватних знаків. Представлено типологію, характеристики таких ландшафтних мовних знаків, а також подано результати кількісного аналізу для ілюстрації мовного середовища Подолу, означені шляхи оздоровлення цього середовища.

Ключові слова: *мовний ландшафт, мовний знак, суспільство, екологізація середовища.*

Постановка наукової проблеми.

Дедалі більш запитаним в наукових дослідженнях різних галузей науки є поняття «середовища» та «ландшафту, що віддзеркалює усвідомлення людством взаємопов'язаності всього з усім. Екологічність середовища та пошуки шляхів оздоровлення його постають в центрі уваги досліджень не лише природничого напрямку, а й архітектури, психології, педагогіки, мовознавства. Протягом останніх двох десятиріч зароджується нова галузь дослідження, пов'язана з соціолінгвістикою, яка отримала загальну назву лінгвістичного ландшафту. Дослідники цього напрямку мовознавства 21 століття вивчають мовні характеристики громадських просторів, здійснюють їхній опис і з'ясовують, наскільки пов'язаними є мовні знаки середовища з соціальними, історичними, політичними, культурними, психологічними чинниками. Такі мовні елементи передають нам важливу соціокультурну інформацію про місто і район зокрема, його історію, культуральні та психологічні особливості мешканців. Таким чином, мовні знаки активно впливають на формування образу міста і особливостей мовної спільноти. Водночас мовний простір є своєрідним віддзеркаленням рівня розвитку та специфіки такої спільноти, яка послуговується різними мовами [3]. Крім

того, дослідження мовного коду міста чи району є важливим для визначення орієнтирів державного будівництва, зміцнення самоідентифікації громадян країни. Такі публічні простори використовують для формування бажаної соціокультурної ідентичності.

Об'єктом нашого дослідження лінгвістичного ландшафту є та множина письмових і графічних знаків, яка є доступною пересічному громадянину у просторі Подолу. А саме публічні і приватні мовні знаки. Предметом дослідження стали особливості мовного ландшафту (типологія ландшафтних мовних знаків, їхнє призначення і мовне оформлення) як наслідку тривалого функціонування в межах постколоніального соціального контексту.

Метою цієї роботи є дослідити особливості мовного ландшафту Подолу, на матеріалі аналізу 518 ландшафтних мовних знаків. Для досягнення поставленої мети передбачалось розв'язання низки завдань: з'ясувати поняття «лінгвістичного ландшафту» та окреслити Поділ як ландшафтне лінгвальне явище; визначити співвідношення між мовним ландшафтним знаком та позамовними чинниками: просторовим, політичним, історичним; зафіксувати й структурувати публічні і приватні мовні знаки та визначити мовні характеристики ландшафтних мовних знаків.

Виклад основного матеріалу. Вибір Подолу як дослідницького простору зумовлений тим, що він є найбільш старовинним історичним районом, культурним центром, звідки починалось заселення прадавнього Києва та первісна його забудова. Саме на Подолі розташовувалися «ремісничі майстерні, квартали купців, двори вельмож, Торговище — головний торговий центр Києва 10—13 ст., міська вічова площа, кам'яні храми, корабельня, гавань» тощо [5]. Власне ця частина міста, попри негативні тенденції, спричинені перейменуванням старовинних вулиць та районів міста на догоду русифікаторській політиці царської Росії та ідеологічній лінії комуністичної партії, навдивовижу зберегла або швидко відновила свої автентичні назви у топономії вулиць та площ. Варто перелічити декілька з них – *Щекавицька, Хорива, Ярославська, Ольгинська, Юрківська, Глибочицька, Боричів узвіз, Нижній Вал та Верхній Вал* – вже в звучанні самих назв вулиць чується пульсування історичної пам'яті про славні часи за-

снування міста братами Кий, Щек і Хорив, розквіт міста за часів княгині Ольги та князя Ярослава.

Нині ця частина столиці розташована в межах серцевинної частини міста, де стоять пам'ятки старовинного зодчества, архітектури, культові споруди й знакові місця, описані у літописах та давніх хроніках, а також заклади культури та освіти, сучасні будівлі. Межуючи з центральною частиною міста, Подолу притаманне різноманіття мовних знаків. Так, тут є безліч офіційних установ і будівель, пам'ятки архітектури, що відображають відповідні публічні знаки, фіксуючи і зберігаючи старовину та історію: площа Контрактова (де укладались контракти про торгівлю, яка жваво розвивалась через порт на Дніпрі ще з давніх часів), площа Поштова (де міститься смугастий стовп і знак, що позначає історично першу пошту в Києві), церква Пирогощі (відбудована за знайденими археологічними артефактами), урочище Кожум'яки-Гончарки (ремісничі райони старовинного Подолу), славнозвісна «Києво-Могилянська академія» та Бурса та інші. Також для цієї частини столиці характерна велика кількість бізнес-установ, кав'ярень, ресторанів, магазинів, які найкращим чином створюють уявлення про приватні знаки та їхню специфіку. Не можна оминати й того факту, що цей район сповнений різноманітних написів на стінах, створених окремими особистостями, які хочуть щоб їхній голос був почутий і слова побаченими людьми, хай і в нетривкому матеріалі – написі на стіні, графіті чи оголошенні.

Історична складова якнайбільше відображається в назвах вулиць (*Братська, Ігорівська, Сагайдачного, Сковороди, Хорива, Щекавицька, Ярославська*). Це абсолютне цитування епох, яке повертає нас до власної історії й коренів. Відповідно, роблячи світлини на фотоапарат, ми прагнули фіксувати усі зразки мовних знаків, що траплялися нам у просторі Подолу. Вибрані для дослідження знаки були ретельно переглянуті та проаналізовані, аби найбільш повно зафіксувати відображення загальної мовної ситуації цієї центральної частини міста. Загалом зібрано таку кількість мовних елементів, яка була можлива для охоплення за період спостереження, що тривав з лютого 2017 по травень 2018 року. Мовний ландшафт Подолу багато в чому став певним індикатором мовної практики та мовної

ситуації цього району, однак було б некоректно говорити про репрезентативність дослідження щодо ситуації в усьому Києві [83, 44].

Прагнучи уникати надмірності, ми використали метод узагальнення та відповідного групування за певною типологією матеріалу, щоб виокремити певну його специфіку і колорит. Таким чином знаки було проаналізовано з метою виділення кількох категорій. У дослідженні ми спиралися на запропоновану А. Павленко класифікацію знаків, дещо модифікувавши її. Так, на відміну від дослідниці ми поділили мовні знаки на дві головні категорії: 1) *публічні* й 2) *приватні* знаки, а вже у межах другої категорії виокремили *комерційні* і *власне-приватні* знаки. Відповідно, *публічні (офіційні) знаки* – об'єднують ті, котрі впроваджені урядом, місцевою владою, а *приватні знаки* – такі, що розміщуються незалежними від держави соціальними суб'єктами, тобто приватними організаціями, підприємствами або ж окремими індивідами. Однак услід за А. Павленко усі мовні знаки було диференційовано на *постійні* й *тимчасові*. До постійних зараховуємо елементи, створені за допомогою міцних, надійних матеріалів (метал, камінь, пластмаса), які є відносно довговічними. До *тимчасових* — створені з крихких і недовговічних матеріалів (паперу, маркеру, крейди, аерозольної фарби,) які можуть стати нечитабельними за нетривалий час [8, 45-46].

Перед тим, як окреслювати термін «мовного ландшафту», запропонуємо визначення змісту самого поняття «ландшафт», і окреслимо його властивість, яка є для нашого дослідження важливою. ландшафт», і окреслимо його властивість, яка є для нашого дослідження важливою. Ідеться про фіксовану в Словнику української мови двоїстість значення. Перша дефініція ландшафту тлумачиться як загальний вигляд місцевості тобто частина пейзажу, яку можна побачити з певного місця. Згідно з другим трактуванням, ландшафт представлений як картина, що відображає природну місцевість [1; 42]. Така подвійність значення поняття з часом стане важливим аспектом різних дослідницьких праць у контексті вивчення саме лінгвістичного ландшафту. Мовні знаки в містах також можуть розглядатись у двох вимірах: як буквальна панорама, що її глядач бачить під час прогулянок вулицями, і як образ, який відображає той чи інший мовний склад мешканців міста [7, 82].

Ми послуговувались визначенням, запропонованим Д. Гортером і Д. Цензом, розуміючи під *мовним ландшафтом* ту множину письмових і графічних знаків, які є матеріально вираженими, фіксованими у громадському просторі Подолу і які доступні пересічному громадянину [7]. Услід за П. Бакаузом, знаком вважаємо “уривок письмового тексту всередині просторово визначеного кадру” [6, 66]. Утім, важливо уточнити, що коли мовні знаки розташовані на одній чи різних площинах, але не пов’язані однорідністю, то розглядатимемо їх як окремі елементи [3]. Перш за все, важливо з’ясувати, які власне мови складають мовний ландшафт Подолу. За О. Олійник, який досліджував мовний простір Києва, ми поділятимемо знаки на *одномовні й багатомовні (змішані)*, оскільки нас цікавить репрезентація української мови у знаках та її співвідношення з іншими мовами.

За основу визначення ми також беремо дефініцію О. Олійника, який вважає багатомовним знаком такий, що містить: щонайменше одну мову на додаток до основної (для нас – українську); кілька мов, серед яких українська не фігурує; текст основною мовою, репрезентований в іншій (латинській) графіці. [2, 224]. Розділивши усі публічні знаки Подолу на одномовні та багатомовні, отримуємо такі кількісні результати: усього зібрано знаків – 76, з них одномовних (українською мовою) – 40 знаків, багатомовних – 25, поодинокими виявилися одномовні знаки іншими мовами – 8.

Таблиця. 1

Мова публічних знаків у кількісному і відсотковому співвідношеннях

Мова	Кількість знаків	%
Українська	43	56, 7
Змішана (українська+англійська)	24	31, 6
Англійська	4	5,3
Голландська	3	3,9
Російська	1	1,3
Змішана (українська+російська)	1	1,3
п	76	100

Як видно з таблиці, офіційні або публічні, урядові знаки на Подолі чітко відповідають мовній політиці, запровадженій українською владою протягом років Незалежності. Українська як державна домінує серед таких мовних одиниць як назви вулиць, дороговкази, пам'ятки архітектури, заклади освіти й культури тощо. Пам'ятні назви вулиць Подолу є типовою рисою модерної політичної культури, а комеморативні назви вулиць, практика номінації й переназивання вулиць, активізують політичну ідентичність.

Назагал картина з публічними знаками Подолу є втішною. За роки Незалежності Україна послідовно відмовлялася від російської мови на офіційних установах, впроваджуючи мовну політику й створюючи національну ідентичність громадян. Згідно з висловом А. Павленко, така практика заміни мовних знаків, коли цілеспрямовано прибираються знаки російською мовою, що пов'язувалися з Радянським минулим, називається «мовним підчищенням» [8, 47]. Моніторинг ситуації з офіційними мовними знаками Подолу засвідчує, що така практика переназивання активно втілювалася. Крім того, можемо говорити і про інший тип «підчищення» мовного ландшафту, яке доцільніше назвати оздоровленням, екологізацією мовного простору міста. Ідеться про те, що після Революції Гідності 2013-14 років на виконання законодавчої постанови про декомунізацію відбувалася хвиля перейменувань в Києві. Так, приміром, на Подолі ще донедавна була вулиця Фрунзе, яка увіковічнювала радянського державного і військового діяча Червоної армії під час Громадянської війни, одного з фундаторів армії тоталітарної держави. На сьогодні вже повернена історична назва вулиці *Кирилівської* (що веде до однойменної церкви).

Щодо диференціації на постійні і тимчасові, у межах офіційних знаків, то здебільшого переважають постійні. На публічних установах зазвичай встановлені міцні сині прямокутні дошки з гербом України, або металеві прямокутні дошки з виопуклим шрифтом на архітектурних пам'ятках. Зазначимо, що поруч з останніми часто міститься і мовний знак іншого характеру, а саме заламінована дошка, де на білому тлі написаний текст українською й англійською мовою з детальною інформацією про історичну будівлю, власника, подію тощо. Вказівники на вулицях Подолу також виготовлені з надійного матеріалу – металу, що важко піддається руйнації. Проте маємо і кілька прикладів тимчасових публічних знаків, які розташовані поруч з постійними. Зокрема, на будинку Петра І, що є

пам'яткою архітектури й музеєм, бачимо паперове оголошення «*Вибачте, музей на реставрації*».

Отже, переважання у публічних знаках Подолу української мови є цілком природним і відповідним з огляду на те, що Україна є державою з єдиною державною мовою. Відсутність російської мови, вочевидь, не складає жодних проблем для мешканців району і не викликає питань з цього приводу. По-перше, мовне питання в офіційних знаках урегульовано законодавчо і знаки відповідають політиці «top-down». По-друге, Поділ як район стосується певного історичного нарративу, а тому просторова конфігурація пов'язана з локальною історією і мовою, зокрема назви вулиць є своєрідним засобом націєтворення. Урешті-решт, більшість громадян, що мешкають на Подолі чи відвідують його, є білінгвальними і якщо не послуговуються, то принаймні розуміють державну мову.

Комерційні знаки ми виокремлюємо в межах приватних. Під такими мовними елементами маємо на увазі знаки, розміщені приватними підприємствами, наприклад, бізнес-установами чи агенціями, офісами або магазинами. Комерційні знаки є практично незалежними від держави. Згідно з дослідженням С. Шах у 2010 році, російська мова досить явно фігурувала на приватних знаках у центрі Києва і складала 22, 4% [8]. Безперечно відтоді мовний ландшафт міста і Подолу дещо трансформувалася й покращився. Утім, досі спостерігаємо російську окремо й у комбінації з іншими мовами (українською та англійською) у мовному ландшафті Подолу і на постійних, і на тимчасових знаках. Кількісні показники ландшафту щодо мов комерційних знаків виявилися такими:

Таблиця 2.

Мова на приватних (комерційних) знаках Подолу

Мова на знаках	Кількість знаків	%
Українська	102	36,6
Змішана	86	30,8
Англійська	56	20
Російська	34	12,1
Італійська	1	0,35
N	279	100

Переважає більшість приватних знаків комерційного типу є монолінгвальними і представлені державною мовою – українською (36,6%). Друге місце за кількістю репрезентативних знаків посіла змішана мова (30,9%), тобто йдеться про комбінування мов, що в цілому утворюють *багатомовні знаки*. Як бачимо, комерційних мультилінгвальних знаків на Подолі міститься майже так само як монолінгвальних. Однією з ключових властивостей такого комбінування є кількість мов, що входить до одного знака. Здебільшого багатомовні знаки відображають дві мови, а три мови (як-от, українська, англійська та російська) у межах одного знаку трапляються досить рідко. Однак, серед останніх елементів українська міститься повсякчас. Найпоширенішою виявилася комбінація української та англійської мов. Серед категорій у межах такого змішування можна виокремити такі комерційні вивіски, на яких основний текст написаний українською, а назва фірми або ж бренду англійською.

Отже, у комерційних знаках окрім української мови часто бачимо змішану мову, а також російську й англійську. Використання цих мов може відображати різні позиції. Однак якщо російська може свідчити про білінгвізм мешканців, нехтування мовною політикою, то наявність іноземних мов є показником соціально-економічних, культурних перетворень і глобалізації.

Власне-приватними знаками у нашому дослідженні вважаємо такий тип приватних знаків, які розміщують не установи чи організації, як у випадку з комерційними, а окремі незалежні від влади особи у громадських місцях. Такі індивіди мають більше свободи для вибору мови знаків, тож для нас важливо простежити, якою мовою найчастіше послуговуються мешканці Подолу у своїх приватних цілях. Власне-приватні мовні елементи є тимчасовими, адже матеріали, з якого вони створені, є недовговічним: папір легко піддається механічному пошкодженню, а написи на стінах часто замальовують.

У дослідженні отримано такі кількісні показники щодо власне-приватних мовних знаків: усього зібрано – 163 знаки, з них одномовних – 155, багатомовних – 8. Переважає більшість таких знаків представлена російською мовою – 87 знаків. Українською було зафіксовано в два рази

менше – 43. Англійська посіла третє місце і з'являється на 24 знаках. Змішаною мовою написано 8 знаків відповідно, а німецькою – 1.

Таблиця 3.

Мовна характеристика власне-приватних знаків у кількісному й відсотковому співвідношеннях

<i>Мова</i>	<i>Кількість знаків</i>	<i>%</i>
Російська	87	53, 4
Українська	43	26, 38
Англійська	24	14, 7
Змішана	8	4, 2
Німецька	1	0, 61
n	163	100%

Найяскравіше представлені у подільському вуличному просторі такі: 1) Ландшафтні мовні знаки любовної тематики, які з'являються на стінах й парканах трьома мовами, 2) Мовні знаки, що стосуються війни і частково подій на Майдані, 3) Мовні знаки, що стосуються політичної ситуації, наприклад, політичної влади, організацій, 4) Світоглядні, філософські мовні знаки, що можуть відображати моральні цінності людини, її погляди на життя, 5) Мовні знаки урбаністичної тематики, 6) Мовні знаки лайливої тематики, 7) Мовні знаки, пов'язані з працевлаштуванням, 8) Мовні знаки купівлі-продажу, 9) Імперативні мовні знаки, а саме оголошення, 10) Мотиваційні-демотиваційні мовні знаки, 11) Мовні знаки для номінації людей, 12) Мовні знаки тематики наркотиків, 12) Знаки, що містять помилки українською і російською мовами.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Наша наукова розвідка засвідчила актуальність обраної теми і стала підтвердженням положення про те, що мовний ландшафт відображає стан й розвиток соціальних відносин і соціальної організації в межах різних спільнот. У результаті актуального дослідження мовного ландшафту Подолу, аналізу 518 мовних одиниць й визначення мовних характеристик цих знаків, ми дійшли до таких висновків.

Мовний простір тісно переплітається з соціальними процесами й практиками, політичними ідентичностями, адже усі знаки, які трапляються

нам на шляху, є інструментом влади і впливу. Відповідно, будь-які мовні знаки Подолу – це ідентичнісна інформація. Так, приміром, через назви пам'ятних вулиць, що пов'язані з княжою добою, влада впроваджує у суспільство політику пам'яті. Ландшафтні мовні знаки Подолу свідчать про переважання в мовному просторі міста української мови, що цілком логічно для столиці держави з єдиною державною мовою і такого особливого її району як старий Поділ.

Отримані кількісні дані ілюструють, що державна політика одномовності впливає насамперед на публічні (офіційні) написи, коли в приватних (неофіційних) написах пострадянського міста і його окремого району падає багатомовність. Серед комерційних і власне-приватних мовних елементів спостерігаємо досить велику частку присутності російської та англійської мов, також поширеним виявилось явище змішування, коли в межах одного знака комбінуються дві чи більше мов.

Утім, важливим є те, що Поділ має настільки історично сильну, потужну історію, що не тільки мовні знаки формують його простір, але й він сам надиктовує правила гри на такі ландшафтні елементи, себто впливає на правила номінації. Свідченням цього є те, що за останні роки української серед комерційних мовних знаків стає дедалі більше. На жаль, у приватних цілях мешканці продовжують послідовно використовувати російську мову, а тематика таких знаків дуже різноманітна. Це пов'язано з білінгвізмом людей і русифікацією, що певний час впроваджувалася в Україні. Поширеність написів російською де-факто суперечить світовій практиці і є наслідком відсутності державного регулювання в сфері мовної політики, а також так званім постколоніальним синдромом.

Велика кількість англійської у знаках, згідно з нашим дослідженням, показує, що це є наслідком соціо-культурних перетворень, а саме глобалізації. Крім цього, часто англійською послуговуються, щоби надати престижності, статусності. Варто підкреслити не тільки актуальність і практичну значимість дослідження міського публічного середовища, а і перспективність подальшої розробки теми, що відкриває специфіку мовних знаків різних районів і міст і відбиває сучасну реальність мовної політики в державі і можливості її оптимізації через оздоровлення, екологізацію середовища окремого району, міста, країни.

Список використаних джерел

1. Академічний тлумачний словник української мови [Електронне джерело]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua> (дата звернення: 5.01.18). – Назва з екрана.
2. Белей Л. Соціолінгвістичне висвітлення терміна “мовний ландшафт” / Л. Белей // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія “Філологія. Соціальні комунікації”. – Ужгород : Говерла, 2010. – Вип. 23. – С. 36–40.
3. Олійник О. Особливості співіснування та взаємодії мов у мовному ландшафті міста (на матеріалі знаків Києва) / О. Олійник. – Наук. зап. НДУ ім. М. Гоголя. – 2013. – №1. – С. 223–227.
4. Олійник О. Термінологія опису мовного ландшафту у вітчизняному та зарубіжному мовознавстві / О. Олійник // Термінологічний вісник. – 2013. – Вип. 2. – С. 150–154.
5. Поділ [Електронне джерело] / Звід історії пам’яток історії та культури. – Режим доступу: <http://pamyatky.kiev.ua/articles/mesta/podil> (дата звернення: 15.05.18). – Назва з екрана.
6. Backhaus P. Linguistic Landscapes. A Comparative Study of Urban Multilingualism in Tokyo [Електронне джерело] / Peter Backhaus. – Режим доступу: <https://books.google.com.ua/books?id=sCwVIPDWbdoC&hl=uk> (дата звернення: 30.03.18) – Назва з екрана.
7. Linguistic Landscape: A New Approach to Multilingualism/ edited by Durk Gorter – Clevedon: Multilingual Matters, 2006 – 81 p.
8. Pavlenko A. Transgression as the Norm: Russian in linguistic landscape of Kyiv, Ukraine / A. Pavlenko // Minority Languages in the Linguistic Landscape. – Hampshire : Palgrave Macmillan, 2012. – P. 1–57.

Spysok vykorystanykh dzherel

1. Akademichnyj tлумachnyj slovnyk ukrajinskoyi movy [Elektronne dzherelo]. – Rezhym dostupu: <http://sum.in.ua> (data zvernennya: 5.01.18). – Nazva z ekrana.
2. Backhaus P. Linguistic Landscapes. A Comparative Study of Urban Multilingualism in Tokyo [Електронне джерело] / Peter Backhaus. – Режим доступу: <https://books.google.com.ua/books?id=sCwVIPDWbdoC&hl=uk> (дата звернення: 30.03.18) – Назва з екрана.
3. Belej L. Sociolinhvistychnе vysvitlennya termina “movnyj landshaft” / L. Belej // Naukovyj visnyk Uzhhorods'koho universytetu. Seriya “Filolohiya. Social'ni komunikaciyi”. – Uzhhorod : Hoverla, 2010. – Vyp. 23. – S. 36–40.
4. Linguistic Landscape: A New Approach to Multilingualism/ edited by Durk Gorter – Clevedon: Multilingual Matters, 2006 – 81 p.
5. Olijnyk O. Osoblyvosti spivisnuvannya ta vzayemodiyi mov u movnomu landshafti mista (na materialy znakiv Kyjeva) / O. Olijnyk. – Nauk. zap. NDU im. M. Hoholya. – 2013. – №1. – S. 223–227.

6. Olijnyk O. Terminolohiya opysu movnoho landshaftu u vitchyznyanomu ta zarubizhnomu movoznavstvi / O. Olijnyk // Terminolohichnyj visnyk. – 2013. – Vyp. 2. – S. 150-154.
7. Pavlenko A. Transgression as the Norm: Russian in linguistic landscape of Kyiv, Ukraine / A. Pavlenko // *Minority Languages in the Linguistic Landscape*. – Hampshire : Palgrave Macmillan, 2012. – P. 1–57.
8. Podil [Elektronne dzherelo] / Zvid istoriyi pam'yatok istoriyi ta kul'tury. – Rezhym dostupu: <http://pamyatky.kiev.ua/articles/mesta/podil> (data zvernennya: 15.05.18). – Nazva z ekrana.

Haran V.

Linguistic landscape of modern Podil as an environment

The article presents the study of the linguistic landscape of Podil, the oldest district of Kyiv. The concepts of "linguistic landscape", "linguistic sign" are considered, and the connection of the linguistic space of Podil with extralinguistic factors is highlighted. The subject of the study was the peculiarities of linguistic landscape as a consequence of long-term functioning within the postcolonial social context. As a result of the empirical study, 518 language units were analyzed and structured into public and private signs, in which, within the latter, we distinguish commercial and private linguistic elements. It was found out that the language code of the city is closely intertwined with social processes and practices, political identities, ideologies, since all signs that exist in the public environment are connected with extra-language factors and are an instrument of power and influence

The landscape language signs of the Podil indicate a predominance in the language space of Ukrainian language, which is quite natural for the capital of the state with a single official language and such a special district as the old Podil. The quantitative data obtained illustrate that the state policy of monolingualism primarily affects public signs, when multilingualism prevails in the private signs of the post-Soviet city and its district. For private purposes, the inhabitants of Podil continue to use Russian language. This is due to the bilingualism of the citizens and the disastrous policy of russification, which was for centuries methodically implemented on the territory of Ukraine. The complexity of the situation lies in the fact that private signs are not subject to state regulation, since such interference can be regarded as a violation of human rights, which is possible only in totalitarian states. A large number of English characters, shows that this is a consequence of socio-cultural transformations, namely, globalization. The results may be useful for organizations, institutions or communities that are not only interested but also required to contribute to the ecologization of the social environment.

Keywords: *linguistic landscape, linguistic sign, society, ecologization of environment.*

ДРУЖИНІН ТИМОФІЙ

аспірант кафедри соціальної роботи, факультет психології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ

СОЦІАЛЬНИЙ ДІАЛОГ ТА СОЦІАЛЬНЕ ПАРТНЕРСТВО В КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Розглянуто проблематику дослідження діалогу та соціального діалогу. Проаналізовано соціальне партнерство як результат соціального діалогу різних суб'єктів соціальних процесів. Показано особливості впливу конфліктної та діалогічної моделей на перебіг взаємодії. Зафіксовані основні складності соціального діалогу та соціального партнерства в контексті соціальної роботи.

Ключові слова: *діалог, соціальний діалог, соціальне партнерство, конфлікт, соціальна робота.*

Постановка наукової проблеми.

Соціальний діалог став актуальною темою дослідження у філософії взагалі та соціальній філософії, політології, соціології, економічній теорії, трудовому праві, сфері державного управління загалом. Це, з одного боку, свідчить про розробленість поняття та загальноживаність у науковій спільноті, а з іншого з необхідністю призводить до термінологічної плутанини та синонімізації понять. Що в свою чергу призводить до проведення специфічної аналітичної роботи, яка у повній мірі розкриється у подальшому дослідженні та дисертантській діяльності.

Мета статті: з позиції соціальної роботи окреслити специфіку соціальних діалогів та соціального партнерства.

Аналіз досліджень та публікацій: Аналіз досліджень та публікацій. Вивчення діалогів має давні традиції та вагомі результати в філософії (Платон, М.М. Бахтін, В.М. Бехтерев М.К. Мамардашвілі, Г.П. Щедровицький, О. Генісаретський, О.С. Анісімов, А. Моль, В. Лефевр, П.О. Сорокін, Е.В. Сайко, М.С. Каган, П.А. Флоренський, Ю.М. Лотман, та ін.), культурології та соціології (П.Щедровицький, С. Московічі, Е. Аронсон та ін.), загальній та соціальній психології (Л.С. Виготський, О.Р. Лурія, О.О. Леонтєв, О. Брудний, Б. Величковський та ін.).

Окремо відмітимо доробок вітчизняних науковців. Проблематика діалогу та діалогічного спілкування в останні роки піднімалася в працях Н.В. Гришина М.В. Тоба В. Докаш, Топольська Т.А., В.П. Казміренко, Т.М. Титаренко, В.О. Татенко, Т.С. Кудріна, В.І. Гордієнко, З.Ф. Сіверс, О.Ю. Осадько, Г.В. Дяконова, В.Ф. Цвих, Д.В. Неліпа О.П. Чорба, Т.В. Бородіна, О.О. Зеленко, О.М. Петрос, Т.А. Флоренська, В.М. Духневич та інших.

Соціальний діалог постає необхідної ланкою для досягнення соціального партнерства, як зазначають В.Ф. Цвих та Д.В. Неліпа, у рамках сталого розвитку [11]. Соціальне партнерство будується на діалоговій, паритетній і договірній основах. Та вводять дві інтерпретації поняття «соціальний діалог». Перша – «соціальний діалог» це пошук державою одного, або двох соціальних партнерів. У другій соціальні суб'єкти своїми силами шукають собі соціальних партнерів.

О.П. Чорба зазначає, що дослідження соціального діалогу може виступати як фактор злагоди, що попереджає виникнення війн і конфліктів, може знімати напруженість, створювати обстановку довіри і взаємної поваги. Це стосується як розвитку міжнаціональних відносин, коли в суспільстві існують конфлікти, так і взаємодії різних соціальних інститутів, зокрема в сучасній Україні. [12]. Дослідження поняття «соціальний діалог» допомагають по новому підійти до проблеми врегулювання соціальних конфліктів за допомогою діалогічної форми дискурсу в соціально-політичних умовах, в яких зараз знаходиться Україна.

Т.В. Бородіна у своїй праці зазначає, що соціальний діалог може стати особистісною репрезентацією суспільних відносин, як форми\стандарту ділової мови, що заснований не на традиційних засадах, а на основі особистих інтересів суб'єктів соціального простору. [1]

О.О. Зеленко визначає соціальний діалог як специфічну форму комунікативного процесу між двома, або більше сторонами у будь-якій сфері життєдіяльності, що дозволяє дійти консенсусу стосовно вирішення питань соціально-економічного розвитку суспільства [4].

О.М. Петрос визначає соціальний діалог як перевірений інструмент дієвої політики сучасних правових демократичних держав, що розвивають національно, соціально орієнтовану ринкову економіку, що спрямована на забезпечення прав і свобод громадян, стабільного високого життєвого рів-

ня населення, створення сучасних і доступних систем освіти, охорони здоров'я, культури, соціального забезпечення та соціального захисту [7].

Також діалог та соціальний діалог були предметом психологічних досліджень В.П. Казміренко [5] та В.М. Духневича [3], який зазначає, що ґрунтовних досліджень соціально-психологічних механізмів соціального діалогу, технологій супроводу, або організації соціальних діалогів немає. Автор описує своє розуміння соціального діалогу через концепцію когнітивного спілкування, але потрапляє у діалогово-конфліктне протиріччя опис якого ми зазначили нижче. Та робить припущення, що соціальний діалог безпосередньо впливає на соціальні процеси інтеграції, що детерміновані аффіліативною мотивацією індивіда; використовує одне з визначення діалогу по Т.А. Топольській. “соціальний діалог -це спільна діяльність співрозмовників з подолання протиріч між ними” [10]. Таке розуміння діалогу дотичне розумінню Н.В. Гришиної, як стратегій, використовуваних з метою пошуку альтернатив вирішення проблеми, що об'єднує, або примирює опонуючі позиції [2].

В. Докаш досліджуючи міжрелігійний діалог як фактор суспільної стабільності формулює основну проблему:”релігія як соціальний інститут може виконувати як конструктивну(консолідууючу, інтегративну) роль, бути механізмом згуртування членів суспільства, так і деструктивну (дезінтегруючу) функцію, породжуючи міжкультурні, міжетнічні та міжконфесійні протиріччя та конфлікти” - та по ходу статті робить висновок про залежність “ролі” релігії від організації та супроводу комунікації-діалогу в середині конфесії та на міжконфесійному рівні. Ідей з одного боку не нова, але певним чином схожа на гру В. Лефевра у ході якої демонструється залежність етичної системи групи від структури комунікації-діалогу групи [6].

Як видно з вищенаведених визначень поняттю “діалог” дають багато загалом схожих, але різних в нюансах визначень. Кожне з визначень направлене на впровадження змін у своїй сфері. А саме досягнення паритетних, діалогічних, рівних відносин між різними суб'єктами задля досягнення демократичного, громадянського, соціально орієнтованого, порозумілого суспільства. Але опонентом до ідеї соціального діалогу, та соціального партнерства, як моделі суспільства(громадянського, демократичного, суспільно орієнтованого – залежить від сфери інтересів конкретного дослідника) ви-

ступають конфліктологічні концепції, що визначають конфліктну модель суспільства як рушійну, а основним механізмом досягнення стану сталості суспільства обирають управління соціальними конфліктами.

Сьогодні в сфері науки, що так чи інакше пов'язана з поняттям “конфлікт” відбуваються процеси направлені на теоретичний пошук найбільш достовірної концепції конфлікту, концепції, що матиме найбільший пояснюючий потенціал. Гарним прикладом є присудження Нобелівської премії Т. Шелінгу, та Р. Оуману у 2005-ому році за розробки пов'язані з використанням математичних методів в ході аналізу та вирішення конфліктів. Лауреати отримали премію саме за аналіз соціальних проблем за допомогою теорії ігор. При цьому Оуман займався проблемою співпраці і конфліктів з точки зору математики, а Шеллінг - з точки зору економіки. Так, Шеллінгу вдалося показати, що багато громадських взаємодій можна розглянути як некоаліційні ігри, які включають в себе як загальні, так і протилежні інтереси учасників. Оуманн, в свою чергу, зумів продемонструвати, що соціальні взаємодії можуть бути проаналізовані за допомогою формальної теорії некоаліційних ігор. Дослідники показали, що співпрацю простіше підтримувати в довгострокових відносинах, а не в короткострокових. Більш того, аналіз короткочасних ігор часто не залишає гравцям свободи. Зокрема, Р. Оуманн першим провів повний формальний аналіз так званих нескінченно повторюваних ігор, що дозволило виявити, які вигоди дають довготривалі стосунки. Ми ж у свою чергу можемо зафіксувати той факт, що при вирішенні того чи іншого соціального протиріччя ми маємо залучати усіх пов'язаних з протиріччям гравців (суб'єктів) у коаліційну гру. Якщо ж цього не зробити, то: протиріччя буде вирішене за рахунок гравця, що не був запрошений у гру; буде створений фундамент для хронічного конфлікту між соціальними суб'єктами, що “приймали участь у грі” та “не приймали участі”.

Сьогодні в сфері науки, що так чи інакше пов'язана з поняттям “конфлікт”, відбуваються процеси, направлені на теоретичний пошук найбільш достовірної концепції конфлікту, концепції, що матиме найбільший пояснюючий потенціал. Даний процес фіксують, та в свою чергу долучаються до нього, В.О. Светлов та В.О. Семенов у своїй роботі Конфліктологія [9]. У роботі представлений аналіз конфліктологічної теорії починаючи від Г. Зімеля, та Л. Козера до сьогодення. Побічним ефектом даної праці є висновок,

що так чи інакше феномен конфлікту є основною рушійною силою розвитку суспільства (у вигляді подолання конфлікту, або управління конфліктом до досягнення консенсусу між сторонами). В.О. Светлов та В.О. Семенов зазначають, що поступове розділення представників різних теорій конфлікту на прихильників «конфліктної школи» та «консенсусної школи» має умовний характер. Вибір конкретної школи визначається логікою дослідницького інтересу: ми або намагаємось уникнути/запобігти конфлікту, або визнаємо конфлікт необхідною складовою розвитку соціальних систем. В обох випадках стверджуємо конфліктну модель як таку, що розвиває суспільство. На нашу ж думку, концепція соціального партнерства може стати основною моделлю суспільного розвитку. Таким чином можемо зафіксувати протиріччя з одного боку якого маємо соціологічні та конфліктологічні теорії, що, навмисно, чи мимовільно стверджують феномен конфлікту рушійною силою розвитку суспільства, а з іншого боку філософські, соціально-філософські теорії, що не відкидають протиріч, суперечностей, зіткнення “інтересів”, що виникають між соціальними суб’єктами, але стверджують, що лише від дій соціальних суб’єктів (усіх суб’єктів, які мають відношення до цих протиріч, суперечностей, зіткнень “інтересів”) залежить творення соціального конфлікту, чи соціального партнерства.

Дане протиріччя/проблема набуває особливої актуальності у сфері соціальної роботи. Оскільки, якщо соціальний працівник спирається на зазначені вище конфліктологічні та соціологічні теорії, то він (соціальний працівник) має сприяти клієнту соціальних послуг, який і так обтяжений ускладненою життєвою ситуацією, у відстоюванні своїх інтересів, захисті своїх позицій, та у формуванні стратегії поведінки у конфліктній ситуації між клієнтом та його оточенням, чи клієнтом та його державою, або навіть між клієнтом та динамікою технологічного розвитку та процесів глобалізації. Що, в свою чергу, вимагає від клієнта неабияких здібностей до навчання, сил, часу на освоєння та реалізацію наданих соціальним працівником механізмів відновлення в конфліктних умовах. А з іншого боку маємо технології соціальної роботи направлені на розвиток спільнот та громад, як повноцінних учасників соціального діалогу. Оскільки ні спільноти, ні громади не в змозі задовільнити свої соціальні потреби лише своїми ресурсами.

Виходячи з означеного, відмітимо, що на даний момент існують дві моделі розвитку суспільства, які існують паралельно, та слугують виконанню різних задач: перша соціологічно-конфліктологічна, яка направлена на відстоювання та захист інтересів соціальним суб'єктом, та задоволення своїх потреб за рахунок ресурсів іншого соціального суб'єкту; друга філософська, соціально філософська, що направлена на творення соціального партнерства між соціальними суб'єктами, що, так чи інакше, стикаються у своїй життєдіяльності. Для соціальної роботи така ситуація призводить до невизначеності своєї позиції: бути гарантом відстоювання інтересів клієнта(або сприяння відстоювання та захисту інтересів клієнта), або сприяти організації спільнот та громад задля включення їх у діалогічне соціальне партнерство, що має на меті створення стратегії співіснування.

Наступним логічним кроком було б висвітлення поняття “соціального партнерства”, як результату, що досягається лише у діалозі. У сфері Соціальної роботи в Україні партнерство, як свідчить праця, навчальний посібник 2017-ого року Н.Ф. Романової та І.П. Мельник “Соціальне партнерство” [8], або закон України “Про соціальне партнерство” розуміється лише як спосіб регулювання трудових та соціально-трудова відносин. Що в свою чергу на нашу думку є надмірним звуженням, або спеціалізацією поняття “соціальне партнерство”. В той час як в сфері державного управління соціальний діалог та досягнуте завдяки ньому соціальне партнерство слугують одним із механізмів децентралізації та врегулювання конфліктів між соціальними суб'єктами. Що фіксує Н. Піроженко як необхідне розширення поняття: “Соціальне партнерство” за такого (ширшого) підходу, на думку автора, слугує основною складовою соціального механізму демократичного урядування, сутність якого полягає в налагодженні конструктивної взаємодії між трьома силами, які діють у специфічній сфері, у межах якої формуються, змінюються і функціонують певні види діяльності, що визначають ту чи іншу сторону партнерства, легітимізуючи й інституціоналізуючи її. Що задає певний курс розвитку ідеї соціального партнерства як міжсекторного. Тобто, організація взаємодії держави, бізнесу та некомерційного сектору, що направлена на вирішення загальних(для кожного з секторів) соціальних проблем. Даний курс фіксує необхідність створення певного організатора, або “концентратора мережі” за визначенням А. Ловкової, який би викону-

вав функцію організації та підтримання взаємодії представників різних секторів задля покращення якості життя.

У свою чергу, нас цікавить підсилення та розвиток ідеї, за якої соціальний діалог та досягнення соціального партнерства є єдиним гармонійним, екологічним (для усіх соціальних суб'єктів) механізмом задоволення власних потреб та розвитку соціальних суб'єктів. В усіх інших випадках ми матимемо потенціювання конфлікту між суб'єктами, переведення соціальних відносин в стан хронічного конфлікту для певних суб'єктів. Також маємо зазначити, що у сьогоднішньому суспільному просторі майже відсутні (а може відсутні взагалі) соціальні суб'єкти, які здатні задовольняти свої потреби лише власними ресурсами, що підтверджує необхідність організації діалогічної, партнерської взаємодії. Також маємо припущення, що створення нових інституцій, які будуть мати на меті “концентрувати мережі”, організовувати та супроводжувати комунікацію-діалог між соціальними суб'єктами різного рівня матиме мінімальний ефект без принципового розуміння конфліктних та діалогічних моделей розгортання комунікації діалогу.

Для соціальної роботи дослідження соціального діалогу та соціального партнерства набуває особливого значення через ускладненість, або неможливість взаємодії клієнтів, та груп клієнтів соціальної роботи з іншими соціальними суб'єктами. Впровадження та організація соціального партнерства між соціальними суб'єктами, що, так чи інакше, стикаються у своїй життєдіяльності, сприяти організації спільнот та громад задля включення їх у діалогічне соціальне партнерство, що має на меті створення стратегії співіснування. Що в свою чергу підкреслює необхідність дослідження структури комунікації між соціальними суб'єктами.

Використані джерела

1. Бородин Т.В. Социальный диалог: стратегия личностной репрезентации общественных отношений / Т.В. Бородин // диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук / науч. рук. Курбатов В.И. - 2003
2. Гришина Н.В. Психология конфликта. / Н.В. Гришина. – СПб.: Питер, 2005.
3. Духневич В.М. Соціальний діалог з позиції когнітивного спілкування/ В.М. Духневич // [Вісник Чернігівського національного педагогічного університету ім.Т.Г.Шевченка](#) - 2013- №114
4. Зеленко О.О. Засади формування соціального діалогу в суспільстві / О.О. Зеле-

ненко // Часопис економічних реформ.–2014- No 4 (16)– С. 93-98.

5. В.П. Казміренко Активізація когнітивних процесів у спілкуванні : методичний посібник/[В.П. Казміренко, З.Ф. Сіверс, В.М. Духневич та ін.]; за ред. В.П. Казміренка. -К.: Міленіум, 2011.-268с.
6. Лєфєвр В.А. Алгебра совести / пер. с англ. - М,:" Когніто-центр",2003 - 426с.
7. Петроє О.М. Соціальний діалог у державному управлінні: європейський досвід та українські реалії : монографія / О. М. Петроє. – К. :НАДУ, 2012. – 304 с.
8. Романова Н.Ф., Мельник І. П. Соціальне партнерство/ Н.Ф. Романова, І. П. Мельник: навчально-методичний посібник. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2017. – 238 с.
9. В.А. Светлов В.А. Семенов Конфликтология: Учебное пособие. — СПб.: Питер, 2011. — 352 с
10. Топольская, Т.А. О понятии "диалог" в психологических исследованиях общения и консультативной практике: часть 1 / Т.А. Топольская // Московский психотерапевтический журнал : консультативная психология и психотерапия / Ред. Ф.Е. Василюк. – 2011. – No4 (71). – С. 69-90.
11. Цвих В. Ф. Соціальний діалог:основні підходи до визначення / В. Ф. Цвих,Д. В. Нєліпа // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. –2006- No 81-83.– С. 182– 185.
12. Чорба О.П. Діалог: соціокомунікативні та дискурсивні аспекти / О.П. Чорба // дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук / наук. кер. Ушакова К.В. - 2007.

Vikoristani dzherela

1. Borodina T.V. Social'nyj dialog: strategija lichnostnoj reprezentacii obshhes-tvennyh otnoshenij / T.V. Borodina // dissertacija na soiskanie uchenoj stepeni kandidata filosofskih nauk / nauch. ruk. Kurbatov V.I. - 2003
2. Grishina N.V. Psihologija konflikta. / N.V. Grishina. – SPb.: Piter, 2005.
3. Duhnevich V.M. Social'nij dialog z pozicii kognitivnogo spilkuvannja/ V.M. Duhnevich // Visnik Chernigivs'kogo nacional'nogo pedagogichnogo universitetu im.T.G.Shevchenka - 2013- №114
4. Zelenko O.O. Zasadi formuvannja social'nogo dialogu v suspil'stvi / O.O. Zele-nenko // Chasopis ekonomichnih reform.–2014- No 4 (16)– S. 93-98.
5. V.P. Kazmirenko Aktivizacija kognitivnih procesiv u spilkuvanni : metodichnij posibnik/[V.P. Kazmirenko, Z.F. Sivers, V.M. Duhnevich ta in.]; za red. V.P. Kazmirenka. -K.: Milenium, 2011.-268s.
6. Lefevr V.A. Algebra sovesti / per. s angl. - M,:" Kognito-centr",2003 - 426s.
7. Petroe O.M. Social'nij dialog u derzhavnomu upravlinni: evropejs'kij dosvid ta ukrains'ki realii : monografija / O. M. Petroe. – К. :NADU, 2012. – 304 s.
8. Romanova N.F., Mel'nik I. P. Social'ne partnerstvo/ N.F. Romanova, I. P. Me-l'nik:

- navchal'no-metodichnij posibnik. – K.: NPU imeni M.P. Dragomanova, 2017. – 238 s.
9. V.A. Svetlov V.A. Semenov Konfliktologija: Uchebnoe posobie. — SPb.: Pi-ter, 2011. — 352 s
 10. Topol'skaja, T.A. O ponjatii "dialog" v psihologicheskikh issledovanijah obshhe-nija i konsultativnoj praktike: chast' 1 / T.A. Topol'skaja // Moskovskij psihoterapevticheskij zhurnal : konsultativnaja psihologija i psihoterapija / Red. F.E. Vasiljuk. – 2011. – No4 (71). – S. 69-90.
 11. Cvih V. F. Social'nij dialog:osnovni pidhodi do viznachennja / V. F. Cvih,D. V. Nelipa // Visnik Kiivs'kogo nacional'nogo universitetu imeni Tarasa Shevchenka. – 2006- No 81-83.– S. 182– 185.
 13. Chorba O.P. Dialog: sociokomunikativni ta diskursivni aspekti / O.P. Chorba // disertacii na zdobuttja naukovogo stupenja kandidata filosofsk'ih nauk / nauk. ker. Ushakova K.V. - 2007.

Дружинин Т.А.

Социальный диалог и социальное партнерство в контексте социальной работы

Рассмотрена проблематика исследования социального диалога. Проанализированы социальное партнерство как результат социального диалога различных субъектов социальных процессов. Показаны особенности влияния конфликтной и диалогической моделей на ход взаимодействия. Зафиксированы основные сложности социального диалога и социального партнерства в контексте социальной работы.

Ключевые слова: *диалог, социальный диалог, социальное партнерство, конфликт, социальная работа.*

T.A. Druzhynin

Social dialogue and social partnership in the context of social work

Considered issues of social dialogue studies. The social partnership is analyzed as a result of the social dialogue of various subjects of social processes. The features of the influence of conflict and dialogical models on the course of interaction are shown. The main difficulties of social dialogue and social partnership in the context of social work were recorded.

Keywords: *dialogue, social dialogue, social partnership, conflict, social work.*

ОЛЯНИЦЬКА ЮЛІЯ МИКОЛАЇВНА

аспірантка кафедри соціальної роботи, факультет психології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ

СУБ'ЄКТИВНЕ БЛАГОПОЛУЧЧЯ ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ: ЧИННИКИ ВПЛИВУ ТА СПОСОБИ ПІДТРИМКИ

Статтю присвячено дослідженню поняття суб'єктивного благополуччя у похилому віці. Необхідність даного аналізу пов'язана з тим, що період виходу на пенсію традиційно пов'язують із погіршенням здоров'я, втратою активності, зменшення кола спілкування та небажанням займати активну громадську позицію. І саме ці фактори є ключовими у розумінні переживання благополуччя. У статті проаналізовані основні підходи до визначення суб'єктивного благополуччя, його чинників та способів підтримки з боку психологів та соціальних працівників.

Ключові слова: *суб'єктивне благополуччя, суб'єктивне економічне благополуччя, соціальні мережі, здоров'я, соціальна підтримка.*

Постановка наукової проблеми.

Дослідження питання психологічного благополуччя набуло неабиякої популярності серед науковців різних галузей. Окремої уваги заслуговують ті дослідження психологічного благополуччя, що направлені на вивчення особливостей цього переживання у похилому віці. Адже тема переживання суб'єктивного благополуччя має високу значимість для вирішення питань пов'язаних із конструктивним розвитком та функціонуванням особистості у пізньому віці.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Існують різні підходи до визначення суб'єктивного благополуччя залежно від того, які критерії беруться за основу. Так, наприклад, є роботи в основі яких лежить тлумачення психологічного благополуччя з позиції гедоністичного та евдемоністичного підходів. Автори гедоністичної позиції (Н. Бредберн та Е. Дінер) вважають, що суб'єктивне благополуччя складається із задоволеності життям, відсутності негативного афекту, а також наявності позитивних емоцій. Прихильники евдемоністичного підходу беруть за основу три компоненти: самодетермінація; компетентність; позитивні стосунки. Умовою психологічного благополуччя в евдемоністичному

підході вважають добродесне життя, виявлення та реалізацію справжнього «Я» [12, 653], здатність відповідати на екзистенційні життєві виклики, самоактуалізацію й особистісне зростання. Психологічне благополуччя розглядають як форму переживання повноти буття, що пов'язаного із самореалізацією особистості, а складні життєві випробування й переживання виступають базою для життєвої творчості особистості, для більш глибокого осмислення життя, переоцінки цінностей та усвідомлення власних цілей.

Іншим напрямком дослідження психологічного благополуччя виходить із позиції позитивного функціонування особистості. З такої точки зору, виділено шість компонентів: самосприйняття, позитивні стосунки з іншими, автономія, сенс життя, особистісне зростання, екологічна майстерність [15]

Наступною групою, умовно, є дослідження, що базуються на розумінні суб'єктивного благополуччя через збереження психофізіологічних функцій. Існує позиція, згідно з якою індивідуальні відмінності у психологічному благополуччі можуть пояснити генетичні фактори [5, 98].

Власне, всі вищенаведені типології спираються на традиційні сфери прояву психіки: біологічну, психологічну, соціальну. Відповідно, виділяють психічне, психологічне та соціальне здоров'я або фізичне, психологічне і соціальне благополуччя [1, 67].

Метою даної статті є визначення специфіки переживання суб'єктивного благополуччя у похилому віці, встановлення основних чинників, що на нього впливають та способи підтримки благополуччя.

Виклад основного матеріалу

Перш ніж розглядати суб'єктивне благополуччя у похилому віці, необхідно ще раз зупинитись на визначенні даного поняття. А саме на його семантичному значенні. Так благополуччя (з англ. Well-being – відчувати радість буття) в українській мові має кілька значень: 1) спокійний та щасливий, без якихось порушень плин справ, досягнення бажаного результату; 2) синонім щастя, сприятливого фізичного й психологічного стану; 3) добробут, матеріальна (і не лише матеріальна) забезпеченість (Ожегов, Шведова 2006). Відзначимо, що в українській мові «благополуччя» характеризує не індивідуальний аспект існування (як в англійській – знаходиться у позитивному стані), а саме соціальний – підкреслюється, що добро («благо») було

отримане звідкись зовні, тобто акцент робиться на оцінки когось іншого (особи, групи). Крім того, що людина переживає позитивний стан безпосередньо, вона має його підтвердити для себе через зворотній зв'язок з соціальним середовищем. Благополуччя сприймається як соціально й особистісно бажаний стан, що має суб'єктивну бажаність для більшості [8].

Як показують дослідження важливим соціальним фактором психологічного благополуччя є властивості соціальних мереж, в які інтегрована людина похилого віку. З високим рівнем психологічного благополуччя пов'язаний обсяг соціальних мереж, їх різноманітність і частка дружніх зв'язків у них [14].

Як відомо, з віком стан здоров'я літніх людей погіршується. Вікові зміни призводять до значних порушень функцій різних органів і систем організму. Це в свою чергу обумовлює структурні зміни в тілі. Основними проявами процесу старіння є вікові зміни центральної нервової системи. Йдеться про ослаблення рухливості процесів гальмування і збудження, порушення діяльності аналізаторів, ослабленні чутливості нюху, зменшенні гостроти зору і сили акомодациі очей. Зрозуміло, подібні зміни в тілі викликають хвороби літніх людей. Адаптаційні можливості літніх людей, як правило, обмежуються старечими змінами серцево-судинної системи.

У старості відбувається розвиток атрофічних і склеротичних змін в ендокринній системі. Те ж саме стосується і дихальної системи. Частота дихання збільшується, вентиляція легенів зменшується. Травна і видільна системи, кістково-суглобової апарат також піддаються впливу процесу старіння. Згодом відбувається зниження окислювальних процесів в організмі, підвищення втрати білка, збільшення виведення кальцію.

Звідси виходить, що стан здоров'я літньої людини грає неабияку роль в процесі адаптації до старості, а точніше, переживання процесу старіння. Та чи варто розглядати стан здоров'я осіб похилого віку як фактор впливу на психологічне благополуччя. На нашу думку, ті люди похилого віку, що живуть у «міфі здоров'я», та сприймають будь-які захворювання як «вихід з ладу роботи організму, та який можна налагодити», є більш психологічно благополучними, ніж ті літні люди, які живуть у «міфі хвороби».

Суттєвим фактором впливу на психологічне благополуччя, як вже було згадано вище, є соціальні мережі. Згідно з дослідженням Дубовик

Ю. Б. у літньому віці відбуваються суттєві зміни в структурі спілкування, з одного боку, звужується коло спілкування, з іншого, змінюється його характер.

Однією з ключових проблем життєдіяльності людей похилого віку є виникнення певної соціальної ізоляції, зменшення зв'язків, пов'язаних із виходом на пенсію, відокремленням дітей, а надалі, з остаточним уходом із життя друзів і рідних, у зв'язку з цим виникає постійне відчуття покинутості, марності і непотрібності свого існування, самотність. На цьому етапі частково вичерпуються одні життєві сенси і виникає необхідність пошуку нових [3].

Л. Куликов своє бачення проблеми психологічного благополуччя презентує, виділяючи такі його чинники:

- Соціальні – це задоволеність особистості своїм соціальним статусом і станом соціуму, до якого вона себе зараховує, задоволеність міжособистісними зв'язками, статусом у мікросоціальному оточенні чи інтерес до «ідеального суспільства всього людства» (згідно з поглядами А. Адлера, почуття спільності);
- духовні – відчуття причетності до духовної культури суспільства, усвідомлення можливості долучатися до її багатств розуміння сутності і призначення людини, усвідомлення переживання нею сенсу життя;
- фізичні – добре фізичне самопочуття, фізичний тонус, тілесний комфорт, що задовільняє індивіда;
- матеріальні – задоволеність матеріальним аспектом свого існування (житло, харчування, відпочинок, тощо), стабільність матеріального статку;
- психологічні – узгодженість психічних процесів і функцій, відчуття цілісності, внутрішньої рівноваги [4, 476].

Крім чинників, які створюють душевний комфорт, Л. Куликов підкреслює значимість відчуття спільності, цілісності і внутрішньої рівноваги, як надзвичайно вагомих чинників, що сприяють усвідомленню і переживанню сенсу життя. Досягнення цього вимагає відповідної установки, яку ми можемо підтримувати, схвалюючи себе за досягнення якихось цілей; вагомим фактором є увага оточуючих, яка сприяє зміцненню нашої рішу-

чості. Все це призводить, як зазначає Л. Куликов, до відчуття благополуччя, як безперервного процесу, який має на увазі певну життєву позицію і поведінку, що сприяє більш повній реалізації наших потенційних можливостей.

На шостій науковій конференції з питань старіння були представлені три фактори впливу на суб'єктивне благополуччя у похилому віці, характерні для літніх людей Німеччини. Ми вважаємо, що такі результати мають місце для кращого розуміння факторів впливу на переживання суб'єктивного благополуччя загалом.

- Соціальні зв'язки. Згідно дослідження про вивчення цінностей дітей і взаємин між поколіннями в якому досліджували взаємозв'язок між задоволенням щодо сім'ї, дружніх відносин та загальної задоволеності життям 98 німецьких жінок у віці від 58 до 83 років. Результати підтвердили, що соціальні відносини відіграють важливу роль для благополуччя серед літніх людей. Задоволеність сімейними стосунками була найважливішим фактором у прогнозуванні загальної задоволеності життям учасників, що проживають із партнером.
- Здоров'я. Старість часто розглядається як пов'язана зі зниженням суб'єктивного благополуччя через погіршення здоров'я. Однак дослідження показують, що люди зазвичай певною мірою адаптуються до зниження стану здоров'я, і після початкового зниження часто повертаються до їх попереднього рівня задоволеності життям
- Відставка (вихід на пенсію). Згідно, вже згаданого, дослідження, 1456 літніх людей, що вийшли на пенсію в період з 1985 року і в 2003 році були задані численні запитання, що стосуються доходів, фізичного здоров'я, почуття благополуччя до, під час і після виходу на пенсію. Більшість літніх людей демонстрували тимчасове збільшення задоволення життям після виходу на пенсію. Тому було зроблено висновок про те, що різні траєкторії задоволення життям залежать від зовнішні обставини, такі як перехід від безробіття або від зайнятості, індивідуальні ресурсів, шлюбу і фізичного здоров'я. Під час дослідження було помічено, що ті літні люди, що мають погане фізичне здоров'я, низький соціально-економічний статус і відсут-

ність дружини / чоловіка знаходиться під загрозою зниження задоволеності життям під час виходу на пенсію [10, 49].

Особливе місце у вивченні розуміння суб'єктивного благополуччя літніх людей відіграють соціально-економічні фактори.

Так, дослідження Н. Бредберна показало, що люди з більш високим достатком відчують більш високий рівень психологічного благополуччя, яке забезпечується високою кореляцією між позитивним афектом та рівнем достатку. Але в цьому ж дослідженні не було встановлено зворотного зв'язку зі шкалою негативного афекту. А це означає, що гроші можуть збільшувати відчуття радості, але не можуть зменшити почуття тривоги та невпевненості горя [11]. На особливу увагу в контексті матеріального статусу людини заслуговує поняття «суб'єктивне економічне благополуччя» В. Хашченка, що означає інтегральний психологічний феномен і категорію цілісного життя людини, як єдності зовнішніх (об'єктивних, соціально-економічних) і внутрішніх (психологічних, насамперед особистісних) умов життєдіяльності та який виражається у ставленні людини до свого актуального та майбутнього матеріального благополуччя. Як елемент благополуччя, суб'єктивне економічне благополуччя (СЕБ) тісно пов'язане не лише з потребами людини та їх задоволенням, а й із самооцінкою власних ресурсів досягнення цілей. [9, 106]. Е. Дінер стверджує, що високий рівень доходів та проживання в економічно розвиненій, стабільній країні, дає можливість зосереджуватися на інтересах, не пов'язаних з матеріальними, що асоціюються у людини з досягненням щастя. Бідна, економічно нестабільна країна, обмежує можливості стабільних відношень, особистісної продуктивності та креативності [12, 653].

Отже, аналізуючи вплив соціально-економічних факторів на відчуття задоволеності життям, можна стверджувати, що існує тісний зв'язок між цією групою факторів та відчуттям психологічного благополуччя. Але такий зв'язок не завжди однозначно впливає на психологічне благополуччя: по-перше, він більш виражений у людей з великим рівнем доходу, по-друге, демонструє і зворотне: збільшення прибутків здатне збільшити відчуття радості, але не зменшити відчуття горя, а в дуже забезпечених людей прибутки не здатні збільшити навіть і задоволеність життям [9, 127].

Крім того, дослідження свідчать, що потреби людей зростають швидше, ніж їх фінансовий прибуток, а тому соціально-економічний градієнт пов'язаний із задоволеністю життям, але не пов'язаний з гедоністичним (емоційним) благополуччям [13]. Вплив доходу на суб'єктивне благополуччя в ході зростання і подолання певного рівня поступово зменшується [17].

Усі вищезгадані фактори можна віднести до числа зовнішніх факторів соціального середовища. Логічно припустити, що зі зміною цих зовнішніх факторів можлива зміна власне суб'єктивного переживання психологічного благополуччя.

З точки зору психології проблема підвищення суб'єктивного благополуччя передбачає кілька варіантів вирішення. По-перше, це вплив на природні соціальні мережі. Їх вплив виявляється набагато сильніший та триваліший, ніж у штучних групах підтримки [16]. Передбачається необхідність таких форм: зростання доступності соціальної підтримки в межах існуючої соціальної мережі шляхом покращення окремих соціальних навичок, побудови більш якісних зв'язків з іншими учасниками мережі; підвищення соціальної інтеграції через створення і зміцнення периферійних зв'язків між особою та її спільнотою; зменшення негативних впливів. Потрібно враховувати особливості тих, кому необхідна соціальна підтримка. Існує велике розмаїття соціальних навичок та соціальних характеристик членів соціальної мережі, а також специфіки стосунків у середині останньої. Необхідно з'ясувати особливості тих, хто отримує найменшу користь із соціальної інтеграції. Ймовірно, що тільки найбільш в соціальному аспекті ізольовані люди будуть мати значну користь від інституціоналізованих втручань в їхню соціальну мережу як джерела нових контактів. Очевидно, що ті, хто відчуває найбільшу емоційну ізоляцію або переживає конфлікт, менше всього здатні використовувати нові запропоновані зв'язки, щоб змінити соціальну мережу.

Позитивна психологія відмовляється від дефіцитарного підходу (як у класичній психотерапії), а робить акцент на особистісні сили (ресурси). В суб'єктивному благополуччі виділяють три компоненти, традиційні для багатьох психологічних феноменів: афективний, когнітивний, конативний. Таким чином, шукаючи засоби підвищення благополуччя, потрібно врахо-

увати необхідність зміни/ корекції кожного з них, а також зміни структури самого благополуччя.

Корекція когнітивного компоненту передбачає формування навичок позитивного мислення .

Афективний компонент утворений переважним емоційним тоном, що супроводжує соціальну взаємодію, задоволеність стосунками та соціальним статусом. Є два напрямки підвищення цього компоненту: перший спрямований на підвищення позитивного афекту, другий пов'язаний із розвитком емоційної регуляції.

Конативний компонент благополуччя дослідники, здебільшого, описують через чинники (зовнішні – об'єктивні та внутрішні – психологічні, суб'єктивні), які призводять до переживання щастя або процвітання. Відповідно, видаються рекомендації з приводу дій, які має здійснити особа, щоб підвищити рівень своїх позитивних переживань [2, 216].

Однак, коли мова йде про благополуччя у похилому віці, важливими є ті соціальні навички, що забезпечують позитивну взаємодію. Л.В. Ліфінцев та А. А. Ліфінцева вважають, що ключовою умовою збереження благополуччя є надання соціальної підтримки, в ході якої задовольняються соціальні потреби; актуалізується відчуття соціальної належності; розділяються проблеми; зменшується відчуття невпевненості і тривоги [6].

Закордонна позитивна психологія пропонує різні форми засобів підвищення суб'єктивного благополуччя у людей похилого віку. Н. Сін та С. Любомирські пропонують поняття «позитивні психологічні інтервенції» - втручання, спрямовані на збільшення позитивних відчуттів, позитивної поведінки та/або позитивних когніцій на протигагу фіксації негативних настанов. З цієї точки зору, вони повинні впливати не на настрій (короткочасні зміни), а на тривалу перспективу [7, 352].

З вищесказаного можна зробити такі **висновки**:

1. Суб'єктивне благополуччя людей похилого віку пов'язане з наявністю соціальних мереж та їх якістю. Довірливі та близькі стосунки з найближчим оточенням позитивно впливають на переживання суб'єктивного благополуччя.

2. Сприйняття свого стану здоров'я та процесу старіння, загалом, як невід'ємної умови життя є фактором і одночасно чинником підтримки суб'єктивного благополуччя у похилому віці.
3. Наявність, необхідного для гідної старості, матеріального забезпечення та підтримки є фактором, що підвищує рівень відчуття радості, але разом з тим, високий рівень прибутків не зменшує переживання горя та втрати.
4. Підвищення суб'єктивного благополуччя у похилому віці можливе за умови трансформації відношення до процесу старіння, як чогось деструктивного та створення умов, необхідних для формування навичок позитивного мислення та зміни уявлень про старість як таку.

Список використаних джерел:

1. Бочарова О.Є. Стратегії поведінки і суб'єктивне благополуччя особистості / О.Є. Бочарова // Питання загальної і соціальної психології: зб. наук. пр. / Відп. ред. Р.М. Шаміонов. - Саратов: Вид-во Наукова книга. - 2005. - С.67-75.
2. Данильченко Т. В. Суб'єктивне соціальне благополуччя: психологічний вимір [Текст] : монографія / Т. В. Данильченко; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. - Чернігів: Десна Поліграф, 2016. - 543 с.
3. Дубовик Ю. Б. Исследование психологического благополучия в пожилом и старческом возрасте [Электронный ресурс] / Ю. Б. Дубовик // Психологические исследования: [электрон. науч. журн.]. – 2011. – № 1 (15). – Режим доступа: <http://www.psystudy.ru/index.php/num/2011n1-15/433-dubovik15.htm>
4. Куликов Л. В. Детерминанты удовлетворённости жизнью / Л. В. Куликов // Общество и политика / под ред. В. Ю. Большакова. – СПб. : Изд-во С. –Петербургского ун-та, 2000. – С. 476–510.
5. Кроник А. А. Каузометрия: методы самопознания, психодиагностики и психотерапии в психологии жизненного пути / А. А. Кроник, Р. А. Ахмеров. – М. : Смысл, 2003. – 284 с
6. Лифинцев Л. В, Лифинцева А. А.: Концепции социальной поддержки: позитивные и негативные эффекты социальных связей в контексте субъективного благополучия человека [электронный ресурс] /Л.В. Лифинцев та А. А. Лифинцева // режим доступа - <https://cyberleninka.ru/article/v/kontseptsii-sotsialnoy-podderzhki-pozitivnye-i-negativnye-effekty-sotsialnyh-svyazey-v-kontekste-subektivnogo-blagopoluchiya>
7. Любомирски С. / психология счастья. Новый подход / С. Любомирски , - Спб.: Питер , 2014 – 352 с.
8. Ожегов, С.И.; Шведова, Н.Ю.: Толковый словарь русского языка/ С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. - ИТИ Технологии; Издание 4-е, 2006

9. Хашченко В. А. Субъективное экономическое благополучие и его измерение: построение опросника и его валидизация / В. А. Хашченко // Экспериментальная психология. – 2011. – Т. 4. – № 1. – С. 106–127.
10. Albert, Isabelle; Labs, Katrin; Trommsdorff, Gisela. /On the Role of Life Domains, Partnership Status, and Self-Constual // Erscheinungsjahr: 2010. Erschienen in: GeroPsych; 23 (2010), 1. - S. 39-49. - ISSN 1662-9647.
11. Bradburn N. The Structure of psychological well-being / N. Bradburn. – Chicago: Aldin pub. Co., 1969. – 320 p.
12. Diener E. Cross-cultural correlates of life satisfaction and self-esteem / Ed Diener // Journal of Personality and Social Psychology. – 1995. – Vol 68 (4) – P. 653–663.
13. Gottlieb, B. H. (2000). Selecting and planning support interventions. In S. Cohen, L. Underwood, & B. H. Gottlieb (Eds.), Social support measurement and interventions: A guide for health and social scientists (pp. 195–220). New York: Oxford University Press.
14. Kahneman Daniel and Deaton Angus: High income improves evaluation of life but not emotional well-being / D. Kahneman, A. Deaton // Center for Health and Well-being, Princeton University, Princeton, NJ 08544
15. The Questionnaire for Eudaimonic Well-Being: Psychometric properties, demographic comparisons, and evidence of validity / [A. S. Waterman, S. J. Schwartz, B. L. Zamboan-gac at al.] // The Journal of Positive Psychology. – 2010. – № 1. – January. – P. 41–61
16. Ryff C. D. Happiness Is Everything, or Is It? Explorations on the Meaning of Psychological WellBeing / C. D. Ryff // Journal of Personality and Social Psychology. - 1989. - Vol.57. - No.6. - P.10691081.
17. Stevenson, B. Wolfers, J.: Economic Growth and Subjective Well-being: Reassessing the Easterlin Paradox. [электронный ресурс] / B. Stevenson, J. Wolfers Brooking Papers on Economic Activity, 2008, ashington DC, USA - режим доступа: http://www.nber.org/papers/w14282.pdf?new_window=1

Spysok vykorystanykh dzherel:

1. Bocharova O.Ye. Stratehii povedinky i subiektyvne blahopoluchchia osobystosti / O.Ye. Bocharova // Pytannia zahalnoi i sotsialnoi psyholohii: zb. nauk. pr. / Vidp. red. R.M. Shamionov. - Saratov: Vyd-vo Naukova knyha. - 2005. - S.67-75.
2. Danylchenko T. V. Subiektyvne sotsialne blahopoluchchia: psyholohichniy vymir [Tekst]: monohrafiia / T. V. Danylchenko; Kyiv. nats. un-t im. Tarasa Shevchenka. - Chernihiv: Desna Polihraf, 2016. - 543 s.
3. Dubovik Yu. B. Issledovaniye psikhologicheskogo blagopoluchiya v pozhilom i starcheskom vozraste [Elektronnyy resurs] / Yu. B. Dubovik // Psikhologicheskiye issledovaniya: [elektron. nauch. zhurn.]. – 2011. – № 1 (15). – Rezhim dostupa: <http://www.psystudy.ru/index.php/num/2011n1-15/433-dubovik15.htm>

4. Kulikov L. V. Determinanty udovletvorennosti zhiznyu / L. V. Kulikov // Obshchestvo i politika / pod red. V. Yu. Bolshakova. – SPb. : Izd-vo S. –Peterburgskogo un-ta. 2000. – S. 476–510.
5. Kronik A. A. Kauzometriya: metody samopoznaniya. psikhodiagnostiki i psikhoterapii v psikhologii zhiznennogo puti / A. A. Kronik. R. A. Akhmerov. – M. : Smysl. 2003. – 284 s
6. Lifintsev L. V. Lifintseva A. A.: Kontseptsii sotsialnoy podderzhki: pozitivnyye i negativnyye efekty sotsialnykh svyazey v kontekste subyektivnogo blagopoluchiya cheloveka [elektroniiy resurs] /L.V. Lifintsev ta A.A. Lifintseva // rezhim dostupa - <https://cyberleninka.ru/article/v/kontseptsii-sotsialnoy-podderzhki-pozitivnye-i-negativnye-effekty-sotsialnyh-svyazey-v-kontekste-subektivnogo-blagopoluchiya>
7. Lyubomirski S. / psikhologiya schastia. Novyy podkhod / S. Lyubomirski . - Spb.: Piter . 2014 – 352 s.
8. Ozhegov. S.I.; Shvedova. N.Yu.: Tolkovyy slovar russkogo yazyka/ S. I. Ozhegov. N. Yu. Shvedova. - ITI Tekhnologii; Izdaniye 4-e. 2006
9. Khashchenko V. A. Subyektivnoye ekonomicheskoye blagopoluchiye i ego izmereniye: postroyeniye oprosnika i ego validizatsiya / V. A. Khashchenko // Eksperimentalnaya psikhologiya. – 2011. – T. 4. – № 1. – S. 106–127.
10. *Albert, Isabelle; Labs, Katrin; Trommsdorff, Gisela.* /On the Role of Life Domains, Partnership Status, and Self-Construal // Erscheinungsjahr: 2010. Erschienen in: GeroPsych; 23 (2010), 1. - S. 39-49. - ISSN 1662-9647.
11. Bradburn N. The Structure of psychological well-being / N. Bradburn. – Chicago: Aldin pub. Co., 1969. – 320 p.
12. Diener E. Cross-cultural correlates of life satisfaction and self-esteem / Ed Diener // Journal of Personality and Social Psychology. – 1995. – Vol 68 (4) – P. 653–663.
13. Gottlieb, B. H. (2000). Selecting and planning support interventions. In S. Cohen, L. Underwood, & B. H. Gottlieb (Eds.), Social support measurement and interventions: A guide for health and social scientists (pp. 195–220). New York: Oxford University Press.
14. Kahneman Daniel and Deaton Angus: High income improves evaluation of life but not emotional well-being / D. Kahneman, A. Deaton // Center for Health and Well-being, Princeton University, Princeton, NJ 08544
15. The Questionnaire for Eudaimonic Well-Being: Psychometric properties, demographic comparisons, and evidence of validity / [A. S. Waterman, S. J. Schwartz, B. L. Zamboan-gac at al.] // The Journal of Positive Psychology. – 2010. – № 1. – January. – P. 41–61
16. Ryff C. D. Happiness Is Everything, or Is It? Explorations on the Meaning of Psychological WellBeing / C. D. Ryff // Journal of Personality and Social Psychology. - 1989. - Vol.57. - No.6. - P.10691081.
17. Stevenson, B. Wolfers, J.: Economic Growth and Subjective Well-being: Reassessing the Easterlin Paradox. [электронный ресурс] / B. Stevenson, J. Wolfers Brooking Papers on Economic Activity, 2008, ashington DC, USA - режим доступа: http://www.nber.org/papers/w14282.pdf?new_window=1

Оляницкая Ю. М.

Субъективное благополучие Людей пожилого возраста: факторы влияния и способы поддержки

Статья посвящена исследованию понятия субъективного благополучия в пожилом возрасте. Необходимость данного анализа связана с тем, что период выхода на пенсию традиционно связывают с ухудшением здоровья, потерей активности, уменьшение круга общения и нежеланием занимать активную общественную позицию. И именно эти факторы являются ключевыми в понимании переживания благополучия. В статье проанализированы основные подходы к определению субъективного благополучия, его факторов и способов поддержки со стороны психологов и социальных работников.

Ключевые слова: *субъективное благополучие, субъективное экономическое благополучие, социальные сети, здоровье, социальная поддержка.*

Olyanitska Y. M.

Subjective well-being of elderly people: influence factors and ways to support

The article is devoted to the study of the concept of subjective well-being in old age. The need for this analysis is related to the fact that the retirement period is traditionally associated with poor health, loss of activity, reduction of social circle and unwillingness to take an active social position. And these factors that are key to understanding the experience of well-being. The article analyzes the main approaches to the definition of subjective well-being, its factors and ways of support by psychologists and social workers.

Key words: *subjective well-being, subjective economic well-being, social networks, health, social support.*

НАШІ АВТОРИ

- БУТЕНКО**
Надія
Віталіївна аспірант кафедри соціальної роботи,
факультет психології, Київський національний
університет імені Тараса Шевченка, м. Київ
- ВЕРНІК**
Олексій
Леонідович кандидат психологічних наук, старший
науковий співробітник, старший науковий
співробітник лабораторії екологічної психології
Інституту психології імені Г.С. Костюка
НАПН України, м. Київ
- ВОВЧИК-
БЛАКИТНА**
Олена
Олександрівна кандидат психологічних наук, старший
науковий співробітник, провідний науковий
співробітник лабораторії екологічної психології
Інституту психології імені Г.С. Костюка
НАПН України, м. Київ
- ВОЛИНЕЦЬ**
Наталія
Валентинівна кандидат психологічних наук, доцент, старший
науковий співробітник відділення організації
наукових досліджень науково-дослідного
відділу, Національна академія Державної
прикордонної служби України імені Богдана
Хмельницького, м. Хмельницький
- КИРПЕНКО**
Тетяна
Михайлівна кандидат психологічних наук, молодший
науковий співробітник лабораторії
екологічної психології Інституту психології
імені Г.С. Костюка НАПН України, м. Київ
- КЛИЧКОВСЬКИЙ**
Сергій
Олексійович аспірант кафедри соціальної психології,
факультет психології, Київський національний
університет імені Тараса Шевченка, м. Київ
- МІСЯЧНА**
Наталія
Миколаївна аспірантка кафедри соціальної роботи,
факультет психології, Київський національний
університет імені Тараса Шевченка, м. Київ
- РУДОМІНО-
ДУСЯТСЬКА**
Олена
Володимирівна кандидат психологічних наук, доцент провідний
науковий співробітник лабораторії екологічної
психології Інституту психології імені
Г.С.Костюка НАПН України, м. Київ
- ШВАЛЬ**
Юрій Михайлович доктор психологічних наук, професор, завідувач
лабораторії екологічної психології Інституту
психології імені Г.С.Костюка НАПН України,
м. Київ

ГАРАНЬ
Василина
Олексіївна

*бакалавр Національного університету «Київо-
Могиланська Академія», м. Київ*

ДРУЖИНИН
Тимофій

*аспірант кафедри соціальної роботи,
факультет психології, Київський національний
університет імені Тараса Шевченка, м. Київ*

ОЛЯНИЦЬКА
Юлія
Миколаївна

*аспірантка кафедри соціальної роботи,
факультет психології, Київський національний
університет імені Тараса Шевченка, м. Київ*

Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЇ:

**Збірник наукових праць
Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України**

Том VII ЕКОЛОГІЧНА ПСИХОЛОГІЯ

Випуск 46

Підписано до друку 18.12.18. Формат 60x84¹/₁₆.
Папір офсетний. Друк офсетний.
Гарнітура Times New Roman.
Умовно др. а. 8,72. Фізично др. а. 9,38
Замовлення № 326. Тираж 300 екз.

Вид-во: поліграфічний центр «Київоргбуд»
Київ, вул. М.Омелянвича-Павленка, 4/6

ДЛЯ НОТАТОК

